

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

Թոմաս Վոլֆ

ԵՐԿՐԻ ՈՍՏԱՅՆԸ

ԳՄԴ 84.4ֆր-4

Ք 174

Կազմեց և խմբագրեց
ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆԸ

Ք 174 Հինգ վիպակ

/Ա. Բամյու, Թ. Վուլֆ, Ջ. Օրվել, Ռ. Բախ, Գ. Մարկես/ (բնագրից
թարգմ. Գր. Բեշիշյանը, Ա. Ջիվանյանը, Ա. Էմինը, Ն. Հարություն-
յանը, Հ. Սահակյանը) .— Եր.: Ապոլոն, 1991.-228 էջ:

Գրքում ամփոփված են ստեղծագործություններ,
որոնք խոր հետք են թողել 20-րդ դարի գեղարվեստական
մտածողության վրա:
Բոլոր գործերը հրատարակվում են առաջին անգամ:

Ու. ՄԱՔՍ ԷՌՆՍՏ. «Մարդիկ դրա մասին ոչինչ չեն իմանալու», 1923

Բ 4703000000
749 (01) 1991

ISBN 5-8079-0277-7

«Ապոլոն» հրատարակչություն, թարգմա
նության, կազմելու և ձևավորման համար, 1991

**ԹՈՄԱՍ ՎՈՒՆՏ
ԵՐԿՐԻ ՈՍՏԱՅԵՆ**

Անգլերենից թարգմանեց
ԱԼՎԱՐԴ ԶԻՎԱՆՅԱՆԸ

ձայներ լսեցի... վաղուց էր դա, որդիս... այգիս սիրելիսս...
երգավ... է, ինչքան ջուր է հոսել դրանից հետո...

— Ի՞նչ ձայներ:

— Չույգ-զույգ, — ասում էր մեկը, — քսան-քսան՝ կանչում էր մյուսը:

— Չես լսում, — գոռացի հորդ, — բան է ասում:

Ու նորից՝ զույգ-զույգ... քսան-քսան:

— Մարդ աստճո, չես լսում:

— Բան էլ չկա, — ասում է, — ինչ ես դուրս տալիս:

— Ախր էդ ո՞նց չկա... ու էլի՝ «զույգ-զույգ... քսան-քսան» ...

հիմա հո լսում ես:

— Չաչեւ տարար, կնիկ, — քնով ես ընկել ու երագի մեջ ես:

— Երագ-մերագ չգիտեմ. հրես, էլի են կանչում:

— Ես հո գիտեի, որ կանչում են, ախր պարզ լսում էի:

Իսկ հերդ թե՛ «պատճառավոր ես, դրանից կլինի, կամ էլ
հոգնած ես, ու ականջիդ ձայներ են հասնում»: Հետո զանգերը
տվեցին, հերդ վեր կացավ, որ գնա:

— Մի գնա, — ասում եմ, — ինչ կլինի, որ չգնաս, — ոնց որ
սիրտս վկայեր, չէի ուզում մենակ մնայի:

— Չույգ-զույգ, — կանչում էր առաջին ձայնը, — քսան-քսան, —
ձայն էր տալիս էն մյուսը: Աստված ջան, ես գիտեի, գիտեի,
որ մի բան լինելու է: Համ տարին եմ հիշում, համ ժամանակը,
հլա օրն էլ վրայից: Էդ տարի մորեխը վրա տվեց, ու ծառերը
մերկ մնացին...

Հա ուրեմն, Բեն... Ստիվ... Լյուկ, ու՛՛ֆ, ասում եմ Լյուկ, Ջին
(Լյուկը հաստատ անուս տվեց)... Ի՞նչ էի ասում...

— Չայները:

— Հա, ասածիդ պես... Էդ ինչ էր:

— Նավեր են, մամ, նավահանգստին մոտիկ ենք:

— Հա՛, նավերն են, ճիշտ որ, էս կողմն է նավահանգստը:

— Չէ, մամ, ուղիղ հակառակ կողմը, մեջքով ես կանգնել,
այ էնտեղ:

— Վայթ սխալ ես ասում, որդիս, հաստատ... չես խաբում, վույ,
ճիշտ որ, գլխիս խելք չի մնացել: Գյուղ տեղը կյանքում չես կորչի,
Էնքան որ մի նշան ունենամ, հա, տղաս, ճիշտ եմ ասում... Էլի նավ
է, ոնց որ պառավ կով լինի: Դու էլ հենց էստեղ պիտի ապրեիր:
Բայ էլ գտել ես: Ականջ արա: Մեծ նավ է, ճամփա է ընկնում:
Աստված, հորդ կտորն ես, տեղ լինի՝ քոչեք գնաք: Ես որ չլինեի, 81

աշխարհիս երեսին հայրդ մի անտուն թափառական էր լինելու... Սիրտս ցավում է, որ հիշում եմ՝ դու հեռու, օտար տեղ, օտար մարդկանց մեջ: Պապերիդ երկիրը դարձիր, տղաս, մարդ ամբողջ կյանքում չի կարող թափառական մնալ, տուն դարձիր, տղաս:

Էդ գիշեր ձայներ լսեցի. մեկը կանչում էր... լսում ես, էլի նավեր են: Որ ինձ մնա, տղաս, հենց էդ նավով ճամփա կընկնեմ, կգնամ, ամեն բանը տեղը տեղին կտեսնեմ: Անգլիա կգնամ - թո պապոնք էնտեղից են, հետո՝ Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իտալիա էլ, բա: Մտքիս միշտ եղել է Շվեյցարիա գնալ, պիտի որ սիրուն տեղ լինի, ոնց են ասում... հա, բնության հրաշք... Կույ, հիմի պարզ լսում եմ. էս կողմն են նավերը: Բա կամուրջն ո՞ր է, գիշերս կամրջով անցանք ախր:

— Այստեղ է, փողոցի ծայրին, թե չես հիշում ճանապարհը:

— Չեմ հիշում, ինձ հարցնում է՝ չեմ հիշում: Որդիս, իմ հիշածները թո գրքերի մեջ էլ չկան: Էդ ո՞վ պիտի գրեր: Բան չեմ ասում, փորձել են գրել, պատմել եղած-չեղած պատերազմներից ու կռիվներից, բայց, սուրբ Աստվածածին, իրենք ինչ գիտեն, թե ոնց է եղել, ախր չկային, որ տեսնեին: Գրում են, կարծես վաղուց է եղել, հեռու-հեռու աշխարհներում, բայց ինչ իմանան, որ էդ ժամանակ քամի էր փչում, արևի փայլ կար, որ ծխի հոտը բռնել էր բակը, մայրս երգում էր, որ սագի ձերմակ փետուրներ կային, որ այդ գարնանը անձրև էր եկել, ու գետն ուռչում էր: Իսկ ես հիշում եմ, որ բան էինք խոսում, և որ էդ օրը գետի ափերով մարդիկ տուն դարձան՝ կռվից էին գալիս, ես մեռելների ձայներն եմ հիշում. ու ելումուտը արևի լույսի ու տխրությունն իմ, հիշում եմ՝ ինչպես մարդիկ քայլում էին, իսկ կանայք՝ լալիս Փեթոնի բակում... մարդկանց ոտքերից փոշի բարձրացավ, ու մենք իմացանք, որ կռիվ չկա...

Սուրբ Աստվածածին, հիշում եմ արդյոք... իմ հիշածները սրանք են, որդիս, տպես է եղել... երկու տարեկանիցս հիշում եմ արդեն, շատ քիչ բան կա, որ մոռացել եմ...

Մի օր Բոբ Փեթոնն ու թո քեռի Ջորջը թևիցս բռնեցին ու տարան հետները. իրենց արևին Վիլի և Լյուսինդի Փեթոններին էին քանդակել հոտած, սև ցեխից. փափուկ, ճկուն ցեխ էր, բռիդ մեջ կարող էիր ձև տալ: Մենակ տեսնեիր, ոնց էի ծղրտում, ախր ճանաչում էի էդ սևերին. Վիլին ու Լյուսինդին կապիտան Փեթոնի ստրուկներն էին՝ Աֆրիկայում ծնված ամենասև նեգրերը: Հայրս ասում էր. «Ածուխը դրանց երեսին սպիտակ հետք կթողնի», ատամներն էլ, ժպտալիս, պսպղում էին: Բա էդ ահավոր հոտը, ծանոթ սև նեգրահոտը, որ ոչ մի ջրով չի լվացվում: Խեղճ մայրս չէր դիմանում, սիրտը խառնում էր: Նեգրերը սենյակով անցնում, գնում էին, իսկ հոտը մնում էր:

Էս երկու սատանի ձտերն, ուրեմն, նեգրերին արձան էին կանգնեցրել, ատամների տեղակ խճաքարեր շարել ու ինձ պես մի մատ երեխին էլ բացատրում էին. — ՈՒշքդ վրադ պահիր, աղջի, սրանք թեզ մի օր ուտելու են, — ոնց էի լալիս, էսօրվա պես միտքս է: Մի օր էլ երկուսով Վիլ ապորս տարան հնդկացոց

բլուրը, ասում էին՝ բլրին հնդկացիներ կային թաղված, բլրից նավթի պես սև ջուրը իջնում՝ առուն էր լցվում, հերս ասում էր՝ էդ տեղերում նավթ պիտի լիներ, որոշել էին հոր փորել, որ նավթը հանեն ու հարստանան: Վիլն էդ ժամանակ երկուսուկես տարեկան էր, ու թո քեռի Ջորջը նրան ասել էր, թե սև ջուրը հնդկացիների դիակներից են քամում: Ոնց էր լալիս Վիլը: Մեջտեղից ճղվում էր: Մայրս էլ քեռուդ ասաց. «Վիզդ կպոկեմ, մեկ էլ երեխին եղպես լեղաճաք ես արել»:

Էհ, որ մեկը հիշեմ: Չմոռանք բլրի կողմից եղջերու եկավ գյուղ. ցատկոտելով իջավ ու մի քանի քայլ հեռու կանգնած՝ նայեց վրաս: Ես էլ հենց դրա եղջյուրները տեսա՝ սկսեցի լաց լինել, ախր օրումս էդ տեսակ կենդանի չէի տեսել: Նա հետո իր անտառը գնաց, տեսածս տանը պատմեցի, ու մայրս ասաց՝ եղնիկ տեսած կլինես, որսորդներից փախել՝ եկել է մոտդ:

Գարնանը չորս տարիս լրացավ, էդ տարի մեր կողմերում յանկիներ լույս ընկան, երկուսին էս աչքերովս եմ տեսել. թոկից փախած բաներ էին, գողացած ձիերով էնպես արանքը ճղեցին, ոնց որ սատանեքն ընկել էին ետևներից: Կռացած, քրջոտ-մրջոտ մարդիկ էին, ձիերը խելագարի պես մտրակելով՝ էնպես էին առաջ սուրում, որ վզերի պտավոր թաշկինակները, ոնց որ հենց նոր օսլայած ու արգուկած, շփշփացնում էին ուսերին: Մարդիկ գոռգոռում էին, բղավում: Կանայք ամուսիններին էին թաքցնում, մայրս, տրորվելով, Աստված էր կանչում ու ասում՝ էս է, գալիս են: Էդի Փեթոնը, որ էն ժամանակ դեռ երեխա էր, սարսափած մազլցում էր բլուրն ու ճչում. — Գալիս են, գալիս, պապս էնտեղ մենակ է, գալիս են պապիս սպանեն: Ինչ իմանայինք, թե էդ շրջմուլիկները մենակ էին, մեզ թվում էր Շերմանի զորագնդերից մեկը ետևները գցած գալիս են, բայց՝ չէ, մենակ էին, մնացածները մի շաբաթից հազիվ տեղ հասան: Մերոնք սկսեցին կրակել, բայց սրանք, որ տեսան մենակ են ու առանց զորքի, ձիերից թռան ու իրենց մոտիկ սարը գցեցին: Կռվից հետո Բեդֆորդից մարդիկ եկան ձիերն ետ ուզելու, գտան իրենց ապրանքն ու ասացին, որ էն երկուսն են գողացել: Էդ մարդկանցից իմացանք, որ Սեվիերի մյուս ափին Ամանդա Ստիվենսը կամուրջը կրակի էր տվել ու Թեննեսիից եկող զինվորներին մի շաբաթ էնտեղ կանգնեցրել, ինքն էլ մի լավ ծիծաղել էր վրաները: Ասել էր... սուրբ Աստվածածին, ես միշտ էլ էն կարծիքին եմ եղել, որ Ամանդան դժվար թե էդ տեսակ բան ասած լինի, չնայած շատ մեծ բերան էր. տակից վրայից դուրս էր տալիս, հա ուրեմն, սրանց ասելով զինվորները մնացել էին էն ափին, իսկ Ամանդան թե. «Տեսե՛ններ, ես բարակ առուն անցնելու համար կամուրջն ինչ եք անում, էդ ինչ անպետք տղամարդ եք, մեր կողմերում տղամարդիկ էդ տեսակ գետերը բ...ով են անցնում», — ասել էր, ու զինվորներն էլ ծիծաղել էին:

Էդ տարին չէր, որ յանկիները մտան քաղաք ու Մեքսի բիձային բռնեցին, ուզում էին գլխին խաղ խաղալ: Մեքսի բիձան խոշոր,

հաստկեկ մարդ էր. երեսը դեղին, մազը՝ կոհնջ: Ասում էին՝ սևի արյուն կար մեջը, ինքն էլ էր ասում: Յանկիների մեծին էլ բացատրեց, որ իրեն հանգիստ թողնեն:

— Թե ապացուցես, որ նեգր ես՝ բաց կթողնենք,— խոստացան: Մեքրին թե՛ կապացուցեմ: — Էդ ո՞նց,— զարմացան յանկիները: Իսկ նրանց կապիտանն ասաց.— Ես գիտեմ, թե ո՞նց: Ջիմ, սրան փողոցով մի լավ վազեցրու:

Էդ խարկող արևին Մեքրին ու զինվորը սկսեցին վազել: Երբ ետ եկան, Մեքրին քրտնքի մեջ լողում էր: Ասում են, յանկին մոտեցել, մի լավ հոտ էր քաշել վրայից ու ծիծաղել էր.— Արևս վկա, տղերք, նեգր է, թողեք գնա:

Հիշում եմ, տղամարդիկ գետի ափով քաղաք էին իջնում՝ զորացրվելու, իսկ մենք հավաքվել էինք քեռի Ջոնի բակում, որ նայենք նրանց. հայրս էր էնտեղ, մայրս՝ երեխեքի հետ, Փեթոն-ներն ու Փենթլանդները ամբողջ գերդաստանով, մեկ էլ Ջոն Փեթոնի նեգրերը՝ Վիլին ու Լյուսինդին:

Քո ապուպայն էլ էր էնտեղ, տղաս, պառավ Բիլ Փենթլանդը: Մարդիկ նրան վարպետ Բիլ էին ասում, գիտես թաղիքից ինչ գլխարկներ էր սարքում. բուրդը մոխրաջրով նրա պես ոչ ոք չէր կարողանում մշակել: Հիմի էդ տեսակ գլխարկներ էլ չկան: Էսօր-վա պես միտքս է. տարիքն առած մի ֆերմեր գլխարկը մեր տուն էր բերել, որ Սեմը կարկատի, ու ասում էր. «Սեմ, ես գլխարկը պառավ Բիլ Փենթլանդն է կարել ինձ համար, է՛ք քսան տարի առաջ ու հլա նոփ-նոր է, մենակ մի քիչ վրա գցել է պետք ու մաքրել»:

Ո՛ր շիտակ խոսենք, իմ պապ Բիլ Փենթլանդը բոլորի կարծիքով էլ գլխով մարդ էր: Իմացած լինես, տղաս, որ քո շնորհքը պապիդ կողմից է գալիս: Նա որ կրթություն ունենար, շատ առաջ կգնար: Կյանքում մի տող չէր կարդացել, բայց ամեն ինչից խելքը հասնում էր: Կաղնու պես մարդ էր, մեռնելուց առաջ լուր է ուղարկում Սեմին թե՛ արի ինձ տես: Սեմը գալիս է ու տեսնում, որ հայրը կրակ է արել ու սաղմոս է կարդում, ինքն էլ ողջ ու առողջ, հետո դառնում է Սեմին թե՛ «Լավ արիք եկար, քեզ բան ունեմ ասելու: Պառկիր էստեղ՝ կարգին խոսենք»:

Սեմին էլ էդ էր պետք, աշխարհիս երեսին նրանից թամբալ մարդ չկար. որ տեղից չհանեիր, օրերով կպառկեր ու լեզվին կտար:

— Պառկեմ, հայրիկ,— ասում է,— հո վատ չես:

— Չէ,— ասում է Բիլը,— եսպես լավ հեջ չեմ զգացել, բայց շուտով գնալու եմ, որոշել եմ, որ ժամանակն է, ուզում եմ տունս կարգի գցել՝ հետո գնամ:

— Էդ ինչ ես խոսում, հայրիկ,— ասում է Սեմը,— քեզ բան էլ չկա:

— Հա, ինձ բան չկա հիմա, բայց մինչև դու տեղ հասնեիր՝ տարին կանցներ, չէ, Սեմ, մտքիս դրել եմ գնամ, ես աշխարհում էլ անելիք չունեմ ու ուզում եմ ճամփա ընկնեմ:

— Ո՞նց թե ուզում ես,— վրա է տալիս Սեմը,— ինչ ես ուզում:

— Ո՛րզում եմ մեռնեմ, Սեմ:

— Այ հայրիկ, էդ ինչ ես խոսում, ինչի պիտի մեռնես:

— Էհ,— ասում է Բիլը,— մտքիս կա վաղն ես ժամանակ մեռնեմ, ուզում եմ երեկոյան վեցի կողմերը գնամ, դրա համար էլ ետևիցդ մարդ ուղարկեցի, որ կանչեն:

Հետո հայր ու որդի մի մեծ կրակ են անում ու գիշերն անքուն գրուցում: Ողջ գիշերը քամին ոռնում, կլանչում է, ու, սրանք ողջ գիշեր գրույց են անում: Լուսադեմին կերակուր են սարքում, հետո պառկում ու խոսում են իրար հետ, ճաշը վրա են դնում ու վերսկսում գրույցը, հայրը՝ առողջ, ուժեղ, աշխարհի հետ հաշտ, անդարդ ու անցավ:

Վեցը խփելուն պես, լսում ես, ուղիղ վեցին, շուռ է գալիս, թե՛ պինդ կաց, Սեմ, վեցն անց տասին նորից է դառնում թե՛ մնաս բարով, որդիս, ժամս եկել է, գնում եմ, ու մեռնում է՝ երեսը պատին արած: Ես տեսակ կամքի տեր մարդ էր իմ պապը, ու, որ ճիշտն ասեմ՝ մերոնց բոլորի մեջ էլ էդ բանը կա. որ ժամը գալիս է՝ զգում են: Հերս էլ եղպես գնաց. էդ օրը գնում-գալիս հարցնում էր ինձ ու եղբորս. «Ժամի վեցը կա՞»: — Չէ,— ասում էի,— հայրիկ, դեռ կեսօր է, ու ինքս ինձ մտածում էի, թե ժամի վեցն ինչ է անում: Վեցը խփելուն պես հանգավ. ես կամաց ասացի եղբորս՝ վեցն է: Նա էլ հասկացավ ու գլխով արեց:

Ինչ էի ասում, հա, եղպես խմբով կանգնել էինք բակում, պապս էլ ողջ ու առողջ մեզ հետ, ու նայում էինք անցնող-դարձող զինվորներին: Պապս երկու անգամ ամուսնացած մարդ էր, մի տուն էլ երեխեք ուներ. ութը Մարթա Փեթոնից (հայրս էլ սրանց մեջ), տասնչորսն էլ երկրորդ կնոջից, հա, մի երեխա էլ էն կնկանից ուներ Հարավային Կարոլինայում, ճիշտ է, օրենքով պսակված չէին, բայց պապս երեխային բերել էր տուն, նստեցրել մյուսների կողքին ու ասել. «Էսօրվանից սա ձեր քույրն է», ու պապիս ասածն օրենք էր: Որ մեռածներին ու կռվի տարին զոհվածներին չհաշվենք, հիմա նրա երեխեքն ամենքը իր մեծ ընտանիքն ունի ու հարյուրներով ապրում են լեռների վրա՝ Կատավաբայում, Տեխասում, արևմուտքում՝ Կալիֆոռնիայի ու Օրեգոնի կողմերը, ոստայնի պես տարածվել են, բայց բոլորն էլ մի հատիկ պապիցս են եղել: Նա մենակ էր սկսել ամեն ինչ: Հայրը անգլիացի էր ու հեղափոխության ժամանակ Յենսիում պղնձի հանք էր փորում: Ասում էին՝ Անգլիայում նա մեծ կավածքներ է թողել մեզ: Հիշում եմ. պապիս մեռնելու ժամանակ հորեղբայր Բոբը եկավ հորս մոտ, ասաց՝ մի բան անենք, բայց բան էլ չարեցին, ծախսերի հետ էր կապված: Պատերազմի վերջանալուն պապս դեռ կար:

Ջորջը ցրվում էր, կանայք լալիս էին, զինվորներն ուրախանում ու հենց մի բան էին ասում, կանայք վերսկսում էին լացը: Բոբն էլ էդ ժամանակ զորացրվեց. տասնվեց տարեկան տղա էր, բայց ինձ հասակն առած տղամարդ էր թվում՝ գլխին մետաքսե բարձ գդակ

(տեսնես իր խանութից եր թոցրել), ոտքերն էլ բոբիկ ու եղպես ոտաբոբիկ ու գոկակավոր գալիս էր. մենք էլ լաց էինք լինում:

— Պահ, պահ, — ասաց, — էս հնչ լավ ընդունելությունն են սարքել: — Խեղճն ուզում էր կատակի տալ ու մեզ ուրախացնել: — Ես էլ կարծում եմ ինձ տեսնեք, կուրախանաք, իսկ դուք լալիս եք: Որ եղպես է, ես գնացի:

— Ախ, Բոբ, զավակս, — ասաց մայրը, — դու կոշիկ չունեն, խեղճ երեխաս:

— Չէ, — ասում է, — չունեմ, ճամփին մաշվեցին, էնքան էի շտապում՝ պլուկվեցին, հագիցս դուրս եկան: Բայց որ իմանայի էսպես եք անելու՝ ինձ համար դանդաղ կգայի:

Ոնց էինք ծիծաղում:

Իսկ կանայք, տղաս, ուրիշ բանի համար էին լալիս: Էնքան մարդ էր գնացել ու ետ չէր գալու, բոլորս էլ գիտեինք էդ մասին, բոլորս...

Վերջում ցրվեցինք տուն, ու յոթ օր կերուխում էր: Մենք չունևոր էինք, տղաս, բայց էդ շաբաթ կուշտուկում կերանք, ոչ թե օյինբազ բաներ, որ հիմիկվաններն առաջոք են դնում, այլ տեղը տեղին. մի քսան հատ մենակ ճուտ էինք տապակել, խոզի միս խաշել ու ապխտել, կարտոլ էինք դրել ու սիմինդր, լոբի ու գոգերով ճերմակ հաց, տաք-տաք գաթեք, դեղձով, խնձորով բլիթներ, հազար տեսակ ջեմ ու կարկանդակ, վրայից էլ սիդր՝ ինչքան փորներումս տեղ կաներ: Մենակ տեսնեիր, թե ոնց էին ուտում Բոբը, Ռուֆուս Ալեքսանդրն ու Ֆեյթ Փեթոնը. խեղճ մերս ասում էր. «Վայթ մեկ էլ կովից առաջ եմ կուշտ փորով հաց կերել», — բայց որ ճիշտն ասեմ ինքն էլ էր նրանց օրին: Ես հինգ տարեկան աղջիկ էի էդ ժամանակ, ինչ եղել-չի եղել հիշում եմ, դրանից առաջ եղածն էլ եմ հիշում, ու միտքս են բաներ, որ դու չես էլ լսել, տղաս, չնայած մեր միջի ուսումնականը դու ես: Էն ժամանակ ամեն ինչ ինքներս էինք անում. մեր կերածը մենք էինք աճեցնում ու բուրդը, որ պիտի գործեինք ու հագնեինք, մեր ձեռքով ներկում էինք, գնում էինք անտառ ընկուզենու կեղև ու պտղի կճեպ, աղտոր ու շամբուկ հավաքելու: Հետո բուրդը ներկում էինք ու էնքան ցայում պղնձար-ջասպի լուծույթի մեջ, մինչև մեր ուզած փայլուն սևը բռներ: Հիմիկվա ներկերը խանգրած բաներ են: Իմ բռնած կարմիր-կանաչն ու դեղինը անուշ պայծառ էին: Վուշը մանում էին, լեզակում ու սիրուն շապիկ, սավան ու սփռոց կարում: Հիշում եմ՝ մայրս բակում նստած հավ էր փետրում. կծու, թանձր հոտը բռնել էր տուն ու դուռ, ցախատնից կաղնու մատղաշ ոստերը ծխախառն անուշ բուրդում էին, չոր, սմբած խոտի միջից քամին կլանչում էր, էդ տարի Սելին մեռավ, նստած թել էի մանում, ու սիրտս նեղվում էր... Հիշում եմ, գետի կողմից մարդիկ էին գալիս ու ձայնում. «ուռա, ուռա»: Հաստատ ընտրություններ էին եղել, ու կեսը գոռում էր. «Կեցցե Հեյզը», — մյուսներն էլ՝ «Թիլդենը կեցցե»: Իմ հիշածներն էս են, տղաս, ու սրանք ոչ մի տեղ էլ գրած չեն:

— Բա ձայներն ինչ եղան:

— Էս է, ասում եմ, ախր դրանից սկսեցի, «գույգ-գույգ, քսան-քսան» կանչում էին:

— Էդ ինչ էր, — ասում եմ ինքս ինձ, ու նորից՝ «գույգ-գույգ, քսան-քսան»: Մտածում եմ ու բան չեմ հասկանում, ոչ էլ հաջորդ օրը գլուխ հանեցի, տաօրինակ բան էր, էդ օրը սեպտեմբերի քսանյոթն էր, հիշում եմ, որովհետև երկու օր առաջ, առավոտվա կողմը հերդ իր արիեստանոցում տապանաբար էր տաշում բիվորեմցի մի կնոջ համար, մեկ էլ ներս է գալիս Մել Փորթերն ու գլուխը դողացնելով կանգնում: Հերդ ասում էր՝ էնպես կապտած ու խեղճ տեսք ուներ, ոնց որ մի ահավոր դժբախտություն պատահած լիներ: Հերդ հարցնում է. «Բան է եղել, Մել, քեզ էղպես տխուր օրումս չեմ տեսել»:

— Ախ, Վիլ, — ասում է ու գլուխը թափահարում:

— Թե իմանաս ոնց եմ նախանձում քեզ: Չեռքիդ լավ արիեստ ունես ու քեզ էլ ոչինչ պետք չէ: Ո՛նեցած-չունեցածս կտայի մենակ քո տեղը լինեի:

— Էդ ինչ ես խոսում, Մել, — ասում է հերդ, — դու առաջին կարգի իրավաբան ես, գործդ էղպես լավ, իսկ դու ուզում ես քարտաշի հետ տեղդ փոխել: Քարն էս ձեռքերովս եմ տաշում ու չգիտեմ էլ վաղը գործ կճարվի, թե չէ: Գրողի բաժին դառնա սրա նման գործը, — էղպես էլ ասում է, քո հերը բան ասելուց երկար-բարակ չէր մտածում: — Անիծվի էն օրը, որ խելքս մտավ, պիտի սպասես մինչև մարդ մեռնի, որ հետո էլ մեռնողի բարեկամները քարն ուրիշի գցել տան: Չէ, էս գործն իմ խելքի բանը չէր: Ես օրենք պիտի սովորեի ու իրավաբան դառնայի: Էս մեկը հերդ ճիշտ էր ասում, բոլորն էլ էն կարծիքին էին, որ պարոն Գանտից չտեսնված դատավոր դուրս կգար, էն ճարտար լեզուն, որ նա ուներ: Բայց Մել Փորթերն ասում է. «Ախ, Վիլ, Վիլ, Վիլ, ծնկաչոք շնորհակալ եղիր Աստծուց, որ էղպես բան չես արել: Գոնե հիմա կուշտ փորով հաց ես ուտում ու որ գործից տուն ես գալիս, գիշերը հանգիստ քնում ես»:

— Չէ, Մել, — ասում է հերդ, — հաստատ բան է պատահել:

— Հա, Վիլ, — նորից գլուխն է թափահարում սա, — գիշերներն էդ մարդկանց երեսից չեմ կարողանում քնել: — Ո՛ր թեև չի ասում որ մարդկանց, հայրդ գլխի է ընկնում, որ խոսքը էդ Միրզի, Լորենս Վեյնի ու բանտը նստած էն մյուս մարդասպանների մասին է: Մելը դրանց դատապաշտպանն էր ու հենց էդ օրը բանտից էր գալիս. կոշիկներն ու շավվարի փեշերը Նիգերթաուսի կարմիր ցեխի մեջ կորած են եղել:

— Ինչ արած, Մել, — ասում է հայրդ, — դու մեղք չունես, ձեռքիցդ եկածն արել ես, հիմա պետք չի, որ էղպես տանջվես:

— Ախ, Վիլ, — ասում է, — ինչ որ կարող էի, արեցի դրանց փրկելու համար, բայց վայթե կախեն, կանայք, երեխեքն ու ազգականներն էլ խնդրում-աղաչում են թե՛ ազատիք մերոնց, ինչ-քան գլուխ ջարդեցի՝ բան դուրս չեկավ, էս գործից ես կախաղանի հոտ եմ առնում: Ահավոր բան է, դրանց երեխեքը մեծանալու են ամոթի կնիքը ճակատներին, որ իրենց ծնողներին որպես մար-

դասպան կախաղան են հանել: Սրանց երեսից, — ասում է, — քուն չի գալիս աչքերիս:

Էդ օրը հերդ արհեստանոցից տուն եկավ ու ասում է ինձ.— Մեղքս շատ եկավ Մելին, խեղճը ձեռքից եկածն արեց ու ոնց որ մի բան էլ մեղավոր լինի, կարող է մի ճար կա դրանց ազատելու, Մելի վրա գույն չկար, մի շաբաթ աչք չէր կպցրել:

Իսկ ես ասում եմ հորդ, — ինձ լսիր, — նա քեզ հաստատ ձեռք է առնում, դեռ ոչ մի դատապաշտպան քունը չի կորցրել թե՛ վայթե պաշտպանայալիս կախեն: Գրագ կգամ, որ Մելը ուրիշ պատճառով է քնահարամ եղել, դրանք կամ վախենում են փողը լրիվ չստանան, կամ էլ մտմտում են, ոնց անեն, ավելի շատ փող պլոկեն, իսկ որ Մելը գլուխդ լավ յուղել է, էդ հաստատ:

— Էդպես մի խոսի, — ասում է հերդ, — մեղք է:

— Չէ մի, մեղք է, դու հո երեկվա երեխեն չես, — ասում եմ, — էդ պատմության մեջ մի ճիշտ խոսք չկա, ուզում են իրենց խղճաս, դու էլ ամեն ասածի հավատում ես: — Ո՛ր ճիշտ հավատում էր. հայիյում էր, հազար տեսակ հիշոց թափում եկողի գլխին, բայց վերջը համոզում էին, ուզածդ բանը ձեռքից խլում՝ տանում: Մեկը հենց Մել Փորթերի Ռուֆուս եղբայրն էր՝ կապից փախած անտերը, թե երկնքում աստված կա, նա իր արժանի պատիժը պիտի ստանա: Էնքան էր խմում. երեսը ոնց որ լինկած պոմիդոր լիներ: Աղջիկ ժամանակս դրան մի անգամ տեսել էի. Ջիթեր Ալեքսանդրի թեղ մտած գիշերով եկել էր սթափության կոմիտեի հավաքին երգում տալու, չնայած մենակ էդ երկուսի խմած արաղը հերիք էր, որ մի նավ լողալով անցներ: Մի օր էդ Ռուֆուս չեղածը գալիս է հորդ մոտ, թե՛ ինձ համար հազար չորս հարյուր դոլարի չեկ ստորագրիր: Որ չեմ հիշում, հերսիցս տրաքվում եմ: Կախել էր պետք դրան, պարանն իմ ձեռքով կձգեի:

— Մի վախենա, Կիլ, — ասում է, — էնպես կանեմ, որ դու շահով դուրս գաս: Ասա իր անունով մի քոռ կոպեկ ուներ բանկում: Հորդ հարցնում եմ. — ինձ ասա, թե էդ հիմարությունն ինչի արիր:

— Եսիմ, — ասում է, — երդում-պատառ եղավ, որ շահով դուրս կգամ:

— Ո՛ր դու էլ, խելքի ծարավ, հավատացիր:

— Էս ինձ դաս, — ասում էր, — էլ էսպես բան չեմ անի:

— Կապրենք, կտեսնենք, — ասում եմ: Երկու տարին չէր լրացել, Ռուֆուսը նորից որոշեց խաղ խաղալ մեր գլխին, առանց ամոթի գնացել էր հորդ մոտ, թե՛ հինգ հարյուր դոլարի չեկ տուր: Սրա վրա հերդ էնպես էր կատաղել, որ օձիքից բռնած փողոց էր շարտել ու ասել. — Թե մեկ էլ ես կողմերն երևաս, կաշիդ կքերթեմ: Հերդ որ գժվում էր, Աստված հասներ: Ոստիկանապետ Բիլ Սմեթերսն էլ մոտերքում է լինում ու կանչում է հորդ. — Որ մեկ էլ գա, ես էլ էստեղ լինեմ, միասին կքերթենք, բայց որ հենց տեղում վերջը տայիք, լավ կլիներ:

— Ճիշտ է, — ասում եմ, — հենց տեղում դրա հաշիվը պիտի մաքրեիր՝ հոգիներս ազատվեր:

— Ախր շատ էի դառնացած, եղած փողն էդ քոստ հարբեցողի ձեռքն էր տվել, վեց երեխի տեր էինք: Քիչ էր մնում հերսիցս պայթեի: Էս քեզ դաս, — ասում եմ, — էլ մարդու փող չտաս, ոչ էլ պարտքով տուր, ամուսնացած մարդ ես, ընտանիք, երեխեք ունես ու մենակ նրանց ես պարտական, ուրիշ ոչ ոքի:

— Հա, — ասում է, — էսպես բան էլ չեմ անի:

Ես էլ հավատացի: Երեք օր հետո գնաց քեֆի ու որ տուն եկավ, ոտքի վրա հագիվ էր կանգնում: Ամբողջ Ռադիկերի մոտից լուր հասցրին, թե՛ եկեք ձեր հորը տարեք: Իրենք չէին կարողացել հախից գային: Վեր կացա գնացի, Աստված, դու ախր հորդ կարգին չես տեսել, քո ժամանակ հոգնած էր, արդեն հասակով: Ռադիկերի նեգրը ինձ ասում էր... գիտես, էլի, էն դեղնած-մեղնած, ծաղկատար երեսով, — ասում էր. «պարոն Գանտը ավելի շատ է խմում, քան չորս տղամարդ միասին», էդ օրը հերդ կանգնել էր բարում ու երկու լիտրանոց տարեկանի օղին քաշել գլուխը:

— Ջորանաք, — ասում եմ Ռադիկերին, — դուք էլ կանգնած նայում էիք, կին, երեխեք ունես ու երեսդ բռնել է փող պոկել քո պես ընտանիքավոր մարդուց: Քո պեսների հերն եմ անիծել, ձեզ քաղաքից քշել է պետք, — ասում եմ ու զգում, որ մի քիչ չափն անցա, բայց ասել պրծել էի: Շատ էր ազդվել, ձայն չհանեց, բայց քիթ ու մուռն իրար խառնած կանգնել էր ու երևի մտքում ասում էր՝ գետինը պատռվեր, տակն անցներ:

— Էդպես մի խոսի, Էլայգա, — ասում է, — քո մարդու փողն ինձ պետք չէ, ինչ ենք անում էդ փողը, գիտես օրը քանի հոգի է ոտս գալիս, շնորհքով խմում-վեր կենում: Քո մարդուն խելքից հանողը մենք չենք: Թող պարոն Գանտը երդվի, որ էլ խմիչք չի առնելու բերանը, չուզողն էլ ես լինեմ: Նա էն մարդն է, որ իրավունք չունի խմելու: Գոնե մի բաժակ խմեր, ու դրանով բանը վերջանար: Բայց մի բաժակը նրա բերանն էլ չի թրջում, կես շիջ հետո նոր զգում է, որ ինքը խմել է: Չնեղանաս, Էլայգա, բայց քո մարդը տեղով փորձանք է: Դու չգիտես, — ասում է, — գլուխն ինչ տարօրինակ մտքեր են գալիս: Մի օր ձայնը գլուխը զգած՝ սկսեց Լիդիայի մասին խոսել: Երդում-պատառ էր լինում, թե Լիդիան հարություն է առել ու եկել իր ետևից:

— Ահա, ահա, — գոռում էր, — մի դրան նայեք, — ու մատով ցույց էր տալիս սենյակում ինչ-որ տեղ, բացատրում, թե Լիդիան ուսիս վրայով իրեն է նայում:

— Բան էլ չկա, Կիլ, — համոզում ենք, — աչքիդ է երևում:

— Չէ, Լիդիան է, — գոռում է, — միք խաբի, ճամփիցս էլ հեռու, թե չէ կտամ կսպանեմ: — Էդ՝ խոսքի վրա երկու լիտրանոց կիսատ շիշը շարտեց վրաս, հրաշքով փրկվեցի, տեսա շիշը վրաս է գալիս՝ գլուխս իջեցրի, դարակում ինչքան բաժակ կար փշուր-փշուր եղավ: Հետո ծնկի եկավ ու սկսեց աղաչել մեռածին. — Լիդիա, փոքրիկս, ասա, որ ներում ես ինձ... տեսեք, տեսեք, ոնց է աչքերը

փայլեցնում, Աստված, դու ինձ ներիր, էնտեղից եկել է, որ ինձ անիծի: — Վախներիցս չորացել էինք, իմ Դեն նեգրը հենց էդ ժամանակ ծկեց ու մի քանի օր չէր երևում, սները մեզնից սնահավատ են, լավ վախեցել էր:

— Կվախենա, բա ոնց,— ասում եմ,— և բանը մենակ սնահավատությունը չէ: Էնպես որ ասի, Ռադիկերն աչքերը չռեց վրաս. — ուզում ես ասել էդ բոլորը լնորջ էր, էլայգա:

— Ինչ իմանամ,— ասում եմ,— բայց ինքս էլ եմ շատ տարօրինակ բաներ տեսել, ու թե էդ բոլորը ճիշտ է, ուրեմն մեռածները մեկ-մեկ հարություն են առնում:

Ռադիկերը գույնը գցեց.— իսկ ո՞վ էր էդ Լիդիան,— հարցնում է,— էդ անունով կին նա ճանաչել է:

— Հա,— ասում եմ,— բայց էն ժամանակ նա դեռ ամուսինս չէր, ու չգիտեմ ո՞վ է:

— Հո նրա առաջին կինը չէ, էն, որ մահացել է,— պոկ չի գալիս Ռադիկերը:

— Հենց ինքն է,— ասում եմ,— պարոն Գանտն էդ կնոջից վախենալու պատճառներ շատ ունի,— էլ ուրիշ բան չավելացրի, չասի, որ հերո, Լիդիայից բացի, երկու կին էլ չոկ է առել, որ նրանից առաջ էն կողմերում ամուսնացել ու բաժանվել է մի ուրիշ կնոջից: Մարդիկ մենակ էդ մեկի մասին գիտեին: Ամաչում էի Մեգի Էֆիրդի մասին որևէ մեկին պատմել: Էն ժամանակ ամուսնացած-բաժանված մարդ առնելը ամոթ-խայտառակություն էր, իսկ մարդաթող կինն ու դուրս ընկածը մի հաշիվ էին: Մինչև ամուսնանալս որ իմանայի, բա ես քո հորը կաննեի ու էդպես կխայտառակվեի: Մի տարվա ամուսիններ էինք, նոր իմացա: Հերո ինքն իր բերանով ասաց: Խեղճ միսիս Մեյսոն, ինչքն քաշեց էդ խեղճ կինը. որ ամուսնացանք մեզ հետ էր ապրում. ուզում էր Վիլին հուսի մեջ գցել ու հետո նոր իր ընտանիքում կարգ ու կանոն հաստատել. համոզել, որ Ջոնն ու Էլեր Բիլզը միանան:

Ջոնն ու Լիդիան Միսիս Մեյսոնի առաջին ամուսնուց էին: Ինձ ասում էր.— էլայգա, քանի կարող եմ, քեզ կօգնեմ, էնքան որ Էլերին համոզեմ ձեռք քաշի մարդուց ու պատվով վերադառնա իր մարդու: Ջոնի մոտ: Էլ ուրիշ բան չեմ ուզում ես աշխարհում: Գոնե հանգիստ կեցե՛նք: Ասում էր ու լալիս.— դու չգիտես, իմ քաշածը դու չգիտես: Հետո ինձ պատմեց, թե ոնց էին եկել տստեղ, դեռ Միդնեյում հանդիպել էին Վիլին, նա էլ էր գալիս հարավում ապրելու, Ջոն Արթուրի մոտ քարտաշի գործ էր ձարել, սկզբում ընկեր-բարեկամ չուներ, խխր հերոյ յանկի էր, էդ ժամանակ մարդիկ դեռ դժվար էին հաշտվում նրանց հետ:

Ինքն էլ պատմում էր, որ Բալթիմորում էլ մերոնց չէին սիրում: — Գալս պատահական ստացվեց,— ասում էր,— մտքիս կար արևմուտք գնալ, տղա ժամանակվանիցս ուզում էի, բայց Ջոն Արթուրը գրեց, թե՛ տստեղ լավ գործ կա, արի:

Էն ժամանակ հորդ կարծիքով մենք անիծյալ խառնակիչներ էինք ու մեզ կախել էր պետք: Հերո չէր, որ ուզում էր Լիին ու Ջեֆերսոն

Դևիսին դատի տալ որպես դավաճանների: Հորդ ավագ եղբորը՝ Ջորջին Գեթթուրուզում սպանել էին, ու պարզ է, նա երկու ձեռքով մեր դեմ էր, մինչև մի օր ինքն էլ ուշքի եկավ ու սկսեց հայիոյել կառավարությանը՝ սների օրենսդիրներին Միդնեյի դեպքերի համար: Էդ ժամանակ էլ օգնեց Ջոն Արթուրին, որ Կոլումբոսում՝ Հարավային Կարոլինայում ուղղիչ տուն բացեց: Էդտեղ աշխարհի ամենասև նեգրերին էին պահում: Դրանք էլ՝ ընտիր հագած, լակում էին, հարբում, եղած փողերը մսխում ու հաստ-հաստ սիգարներ էին ծխում, գարշահոտ անտերները, ոտքերն էլ կարմիր փայտից սեղաններին էին դնում: Էս բոլորը, ոնց որ ասում եմ, կինոյի մեջ էլ կա. «Ազգի ծնունդ» է վերնագիրը՝ ըստ Թոմ Դիքսոնի գրքի: Հայրդ ասում էր, որ էդ նկարը սկզբից մինչև վերջ ճիշտ է, ու որ ինքը էլ բեթար բաներ է տեսել:

Ինչ էի ասում, հա, հերո գալիս է միսիս Մեյսոնի տուն, Մեյսոնն ու աղջիկը՝ Լիդիան նրան կենվոր են վերցնում:

— Շատ ուրախացանք,— ասում էր միսիս Մեյսոնը,— մենք մենակ էինք, տանը տղամարդ չկար, ու որ Վիլը եկավ, մեզ աճելի ապահով զգացինք, Վիլն իսկական տան տղամարդ էր: Նրա հավասարը ես որ չեմ տեսել:

Ինչ որ ճիշտ էր, ճիշտ, հորդ խելքն ու միտքը էստեղ-էնտեղ թափառելն էր, բայց նրա պես տան տղամարդ քաղաքում չկար, ձեռքից ամեն ինչ գալիս էր: Առավոտները զարթնում էիր, կրակը բուխարիկում թե՛ծ: Չէր թողնում, որ սպասեիր, գնայիր-գայիր մինչև կրակ լիներ: Լավ էլ ուտող էր ու դրա համար օջախը միշտ տաք էր պահում: Ասում էի՝ քո նման կրակ անել ես էլ եմ կարող, ամեն անգամ կես շիշ կերոսին ես լցնում, հեջ խիղճ ունես, մի օր կտաս կվառես բոլորիս,— էդ ինչ տեսակ անխնա, անհոգ մարդ էր քո հայրը, նրա սարքած կրակից ծխնելույզը դրողում էր ու տունը հիմքից ցնցում:

Էն պատմության համար ես մենակ հորդ չեմ մեղադրում: Պառավիլն ասում էի.— միսիս Մեյսոն, ոնց՝ որ դուք Վիլի մասին մինչև ձեր տուն գալը ոչ մի բան չգիտեիք, նա հո նույն քաղաքում էր ապրում, ոնց էլ լիներ մի երկու բան կիմանայիք Մեգի Էֆիրդի հետ ունեցած կապի մասին, էս քաղաքն էսքան փոքր, ու դուք էդպես անտեղյակ:

— Գիտեինք,— խոստովանեց,— աղջկա հայրն ու եղբայրներն էին ստիպել, որ ամուսնանա, ու Վիլը նրանց երեսից էդ աղջկան ոնց որ չէր սիրում: Դրա համար էլ բաժանվեց:

— Գիտեիք,— ասում եմ,— ու թողեցիք, որ գա ինձ առնի, իր ամուսնացած-բաժանված տեղովը, գոնե մի կերպ հասկացնեիք: — Չէ, բան էլ չասացին, որ մնայի իրենց ասելուն, կյանքում չէի իմանա: Մեր ամուսնությունից մի քանի ամիս անց հին կաղնե— փայտե պահարանն էի սրբում, որ հորդ շապիկներին տեղ անեմ, մեկ էլ աչքովս ընկավ նամակների մի կապոց: Ձեռքս առա ու էն է, ուզում էի կրակը գցել, բայց ոնց որ մի ձայն ինձ ասեր՝ կաց: Ոնց որ

մեկը էդ նամակները հատուկ ինձ համար պահած լիներ: Ամեն բան տեղում էր՝ Մեգի էֆիրդից ամուսնալուծվելու թղթերն էլ մեջը: Ես թղթերին էի նայում, էդ թղթերն էլ ինձ... Սպասեցի մինչև իրիկունը հերդ տուն եկավ, հետո կապոցը ձեռքն եմ տալիս ու ասում. — Էսօր գրասեղանդ էի մաքրում՝ հին թղթեր գտա, պահեմ, թե թափեմ, — հարցնում եմ իբր բանից անտեղյակ: Հայրդ գույն առավ, գույն տվեց. — տուր, — ասում է, — տուր էդ թղթերը ինձ, — ու ձեռքը գցում է կապոցին: Հետո էլ թե՛ դու կարդացել ես, էլայգա:

Չայն չեմ հանում:

— Դե, — ասում եմ, — ինչ էլ մի չհասկանալու բան է, էստեղ ամեն ինչ տեղը տեղին, սևը սպիտակի վրա գրված է, դու կին ես ունեցել ու ինձ էդ մասին մի բառ էլ չես ասել: Եվ քեզ առա՛ կարծելով, թե մենակ հանգուցյալ Լիդիան է եղել, իսկ դու էլի կին ես ունեցել: Իմ հասկացածն էս է, ուրիշ ոչ մի բան:

— Էդ ամուսնությունն իմ կյանքում մեծ անհաջողություն էր, իմ կամքին հակառակ ստացվեց, չէի էլ ուզում, որ դու էդ մասին իմանաս:

— Էդ հասկացանք, — ասում եմ, — դե հիմի բացատրիր, թե բաժանվելուդ պատճառն ինչ էր:

— Ամուսնալուծությունը ձևակերպեցին անհամապատասխանության հիմունքներով: Ինքը հրաժարվում էր ինձ հետ որպես կին ապրելուց, ուրիշ մեկը կար, դրան էր սիրում, ու նրա ջգրու էլ ինձ հետ ամուսնացավ: Ինձ հետ, ամուսնանալուց հետո, կապ չի ունեցել, որպես մարդ ու կին մի օր էլ չենք ապրել:

— Ով ապահարզան պահանջեց, — հարցնում եմ:

— Ես, — վրա տվեց հերդ, — որոշումն ընդունվեց ըստ իմ դիմումի:

Չայն չհանեցի, բայց գիտեի, որ խաբում էր: Էդ թղթերը սկզբից մինչև վերջ կարդացել էի: Մեգի էֆիրդն էր ապահարզան պահանջել:

— Ասում ես նա քեզ կին չի եղել:

— Չէ, — ասում է, — կարող եմ երդվել:

Էստեղ էլ չգիմացա, ախր էդ լինելու բան չէր: Միսիս Մեյսոնի ասելով Մեգի էֆիրդը դուրեկան, տեսքով աղջիկ էր, մինչև Վիլին առնելը ահագին ուզողներ էր ունեցել, հորդ հետ կամքին հակառակ էր պսակվել:

— Էդ հավատալու բան չի, — ասում եմ հորդ, — գլուխս մի յուզի: Դու ղնց կարող էիր տարի ու կես էդ կնոջ հետ ապրել ու մի անգամ ձեռք չտալ: Ես ախր քեզ լավ գիտեմ, մոտերքում կին լինի, դու պատն էլ կծակես-կանցնես, — ասում եմ ու նայում աչքերին: Իսկ նա հայացքը շուտ էր տվել ու ուրիշ կողմ էր նայում՝ տխմար ժպիտը բերանին:

— Հիմի էս թղթերն ինչ ենք անում, — հարցնում եմ, — պահե-

— Հա, — ասում է, — ճիշտ ես, ասելով ասում եմ դրանք, կրակ ու պատիժ են գլխիս, լավն են է վառեմ, վերջանա գնա:

— Բա ոնց, — ձեռք եմ առնում, — վառիր, տհաճ հիշողություններ են արթնացնում:

— Հենց կվառեմ, — ասում է, — արևս վկա, կվառեմ:

— Միսիս Մեյսոն, — հարցնում եմ պառավին, — մինչև Վիլին ձեր տուն թողնելը էս բոլորը դուք գիտեիք:

— Բա ոնց, — ասում է, — գիտեինք, — հիմա քեզ ասեմ ոնց եղավ:

Ո՛ր պատմեց ինչ որ գիտեր. որ պատմեց, տղաս, հասկացա, որ էս բոլորը մենակ հորդ մեղքով չի եղել: Ո՛չ էլ Լիդիային եմ մեղադրում, էս նրան շուտվանից գիտեի, դեռ հորիցդ էլ առաջ, Լիդիան մոր հետ տեղափոխվել էր էստեղ ու գլխարկի փոքրիկ խանութ բացել Ակադեմիայի փողոցում, որտեղ որ հիմա Գրինվուդ Հոթելն է: Իսկական «խանութի գլխարկ» առաջին անգամ Լիդիայի մոտից եմ առել: Չմեռը Յենսի կոմսությունում ուսուցիչ էի ու խնայածս ողջ դրամն էդ գլխարկին տվեցի: Ամիսը քսան դոլար փող էի ստանում ու ինձ հարուստից հարուստ էի կարծում, բա ոնց, նույնիսկ փող էի ետ գցում, որ սեփականության տեր դառնամ: Էդ ետ գցած փողերով հողամասի առաջին վարձը մուծեցի, հրապարակի մոտի անկյունում ընկած հողակտորն էր: Քսաներկու տարեկան չկայի էդ ժամանակ ու ոնց որ մի մեծ բան էր արածս, ոնց որ էս էլ էի սեփականատեր Բոբ Փեթոնի ու գեներալ Ալեքսանդրի պես, այս, տղաս, էնքան չուներ էինք, էնքան փորձանք էր եկել գլխներիս կովի տարիներին, որ սրտանց ուզում էի մի բան էլ ես ունենամ. էսօրվա պես հիշում եմ, առաջին անգամ որ հարկաթերթիկը ստացա, մինչև քաղաք վազելով գնացի: Առանձնապես փող էլ չէր, բայց ոնց էի վազում: Ինձ պես անխելք մեկ էլ ես էի, տղաս, վախենում էի ուշանամ՝ հողը ձեռքիցս առնեն ու մինչև տեղ հասնելս աճուրդի հանեն: Էս հեջ, ինչ էի ասում, հա, Լիդիային ուրեմն ես վաղուց գիտեի, հյուսիս-արևելյան թաղամասում գլխարկի խանութ էր բացել ու նրա մոտից առաջին անգամ իսկական «խանութի գլխարկ» առա: Լիդիային իսկի չեմ մեղադրում, տղաս, իմ գիտենալովս մինչև հորդ հանդիպելը խելքը գլխին, աշխատող կին էր: Հորդ վրա տասը տարով մեծ էր, ու համը հանողը հենց էդ էր: Էս գործում մենակ հորդ չեմ մեղադրում, նա որ Մեյսոնենց տուն եկավ, քսան-քսաներկու տարեկան տղա էր, իսկ Լիդիան էդ ժամանակ երեսունվեցն էլ անց էր: Ջահել աղջիկ չէր, որ խաբեին՝ ճամփից հանեին, փորձված կին էր: Ճիշտ է, հայրդ տեսքով, ուժեղ տղամարդ էր, կանայք նրանից պոկ չէին գալիս, բայց Լիդիայի տարիքի կինը պիտի արժանապատվություն ունենար, ընկել էր հորդ ետևից ու վզից էր կախվում: Ես որ մեռնեի էլ՝

եղ բանը չէի անի: Մայրն էլ էր ասում.— ախ, Լիդիաս, Վիլի համար գովում էր: — Ամբողջ կյանքում կարգին, նամուսով կին էր եղել, տանը մնացած աղջիկ էր, խանութ ուներ, ու մարդիկ նրան հարգում էին:

— Էդ ինչ էր անում,— պատմում էր միսիս Մեյսոնը,— Վիլին հանգիստ չէր տալիս, ետևից վազում էր: — Հորդ էլ լավ գիտես. կնիկարմատ տեսնելիս ճռները թուլանում էին: Էս անգամ էլ փորձանքի մեջ ընկավ. Լիդիան հղիացավ, ու հորդ խելքը մտավ թե՛ «ինձ խայտառակությունից փրկելու համար պիտի ամուսնանաս հետս»:

Հայրդ գլուխը կորցրել էր: Հետո ինձ պատմում էր, որ Լիդիային չի սիրել ու չի էլ ուզեցել հետն ամուսնանալ: Վերջը որոշել էր նրան ուղարկել Վաշինգտոն՝ բժշկի մոտ ու նամակ էր գրել Ջիլին: Էդ ժամանակ Ջիլը դեռ հարավ չէր տեղափոխվել ու հորաբորոջ՝ Մերիի հետ ապրում էր Վաշինգտոնում, բրուտ էր էնտեղ: Եղբայրն էր, պիտի ձեռք բռներ: Լիդիային ուղարկեցին Վաշինգտոն, չգիտեմ հետո ինչ եղավ-չեղավ, Ջիլը մարդու բան ասողը չի, ես էլ սիրտ չունեի հարցնելու, էդ կինը ժամանակից շուտ ծննդաբերեց: Ցավերը գնացքի մեջ էին բռնել, սուս դառնալու ճանապարհին մի փոքր քաղաքով անցնելիս: Ո՞ղեկցորդը Ջիլին օգնել էր, որ Լիդիային կայարան հասցնեին, իսկ դա դեռ մի օր չանցած թողեց, տուն էր եկել: Շատ սրտոտ կին էր: Էս պատմությունն, իհարկե, մարդկանց ականջն է ընկնում, ու հերդ ուզած-չուզած ամուսնանում է Լիդիայի հետ: Քաղաքում, պարզ է, հորդ թշնամաբար էին նայում. նա յանկի էր, ոնց որ մենք էինք ասում՝ սատանի յանկի, որ եկել էր մեր քաղաք ու տեղի կանանց էլ ճամփից հանել: Մի կին լինե՞ր, էլի ոչինչ, բայց երկրորդը համը հանում էր: Ստիպված էին քաղաքից հեռանալ: Հենց էդ ժամանակ էլ որոշեցին գնալ Ալտամոնտ. Լիդիան թոբախտավոր էր, ու հայրդ մտածեց, որ լեռնային օդը օգտակար կլինի նրան, երևի վախենում էր, որ ինքն էլ է հիվանդ. էդ կնոջ հետ ապրել էր ու կարող էր վարակված լինել: Առաջին անգամ, որ հորդ տեսա, ոնց որ ուրվական լինե՞ր. երեսը դեղնած, ինքն էլ՝ կաշի ու ոսկոր, ինչեր էր քաշել խեղճը... Երբ Լիդիան ունեցած-չունեցածը ծախեց ու խանութը փակեց, հայրդ նրան միսիս Մեյսոնի հետ ուղարկեց Ալտամոնտ, իսկ ինքը որոշեց արհեստանոցի գործերը կարգի բերել, որ ձեռքը մի քիչ փող ընկնի, նոր գնա: Հորդ ու Լիդիայի մասին էսքան բանը գիտեի, մեկը գլխարկի առևտուր էր անում, մյուսն էլ արհեստանոցում գլուխը կախ իր բանին էր:

Հիմի պատմեմ քեզ էն մյուս կնոջ՝ Էլեր Բիլզի մասին: Սիդնեյից գալուց առաջ նա հորդ հետ կապ չուներ, ճանաչում էր որպես իր տալի՝ Լիդիայի ամուսին, բայց Ջոնն ու ինքը հորդ պես հասարակ քարտաշին

բանի տեղ դնողը չէին, մանավանդ որ խայտառակ էր իրենց ընտանիքը: Ոնց էին կատաղել ու փրփրել, որ Լիդիան երեսով էր, հորդ հետ ոչ խոսել, ոչ էլ երեսը տեսնել էին ուզում, ատում էին նրան. հայրդ էլ նրանց տանել չէր կարողանում: Ո՞ւր արի տես, որ կես տարի հետո էդ Էլեր Բիլզն իր չունեցած ամոթը կորցրած վեր կացավ եկավ Ալտամոնտ: Ճիշտն ասած, նրան էլ մեղադրել չէր լինի. նրա Ջոն Բիլզ կոչված ամուսինը շատ անպետք ու անբան մարդ էր, չէր կարողանում կնոջը պահել: Սա էլ գրել էր սկեսրոջը, թե գալիս եմ: Լիդիան ու միսիս Մեյսոնը վախեցել էին հորդ ասեին, որոշել էին, որ կգա՝ մի բան կմտածեն: Մի օր հայրդ գալիս է տուն, որ մեր տիկինը ներկված, ճոթվորած բազմել է: Հայրդ էնքան էր ատում էդ կնոջը, որ ուզում է գլուխն առնի գնա տնից: Բայց Էլերը վեր է կենում ու իր նորածն սանրվածքով ու շքեղ գլխարկն էլ գլխին մոտենում է հորդ, հետո էլ իր շաքար ձայնով, թե՛ «Վիլի, ինձ չես ուզում համբուրել, Վիլ»: Լիրբը, Վիլը որ Վիլ լինե՞ր, հենց ես խոսքի վրա վիզը պիտի ուլորե՞ր:

— Վիլ, արի հաշտվենք, Վիլ,— ասում է:

Ոնց էլ երեսը բռնում էր էդքան բանից հետո հաշտությունից խոսել, էդ էլ քիչ էր՝ կնկա ու զոքանչի ներկայությամբ քսմվում էր էդ մարդուն:

— Ինչ եղել է, եղել, Վիլ,— ասում է ու հերդ ստիպված պաշում է էդ կնկան:

— Տեղն էր քեզ,— ասում էի հորդ,— քո պես անխելքներին էդ էլ է քիչ: — Ո՞ւր գիտես, չէր վիճում հետս, լուռ ընդունում էր իր սխալ լինելը:

Էլեր Բիլզ ասածդ փոքր-մոքր, մի տեսակ սև ու սպիտակ կին էր. մաշկը ձերմակ, մազերը՝ դշի թև, աչքերն էլ ածխի գույգ կտոր: Խոսում էր ալարկոտ, փափուկ-ծորուն ձայնով, ոնց որ մի կուշտ քնել ու նոր վեր էր կացել: Հենց առաջին անգամ տեսա, ախ՛ լրբի մեկն է. խելքն ու միտքը տղամարդկանց ճամփից հանելն ու նրանց ունեցվածքը տակով անելն էր: Սուտ չեմ խոսի, դուրեկան կին էր. մարմինը, բանը տեղը, մաշկն էլ մաքուր՝ վրեն մի բիծ չկար: Հերդ էլ էր ասում՝ լավիկն է... Ինչի՞ լավիկը չէր լինի, ես էլ որ մատս մատիս չտայի՝ սիրուն էլ կլինեի, լավիկն էլ, որ առավոտից իրիկուն երեխա չպահեինք, ու մեր տեղը եփող-թափող լինե՞ր, մենք էլ սիրուն կլինեինք:

— Ճիշտ ես,— ասում էր հերդ,— ճիշտ:

Ո՞ւրիդ Լիդիայի քթի տակ էդ անզգամը սկսում է հորդ հետ սիլի-բիլի անել, առավոտից իրիկուն վրա—գլուխն էր շտկում, շպարվում, որ օր-օրի հորդ խելքահան անի: Էդ նույն տան մեջ Լիդիան հիվանդ մեռնում էր. էնքան էր հազում՝ թոքերը բերանն էին

գալիս, մեռնում էր ու լավ էլ տեղյակ էր, թե ինչ է կատարվում, մի օր հորդ ասում է. «Վիլ, ես հիվանդ եմ, գիտեմ, քեզ էլ պետք չեմ, ինձ էլ երկար կյանք չի մնացել ապրելու, գնացեք, ուր ուզում եք, Վիլ: Բայց իմ տան մեջ էդ բանը միք անի, թե դու խիղճ ունես՝ հարսիցս վազն արի»:

Հերդ ասում էր.— Մեղքի տակ ընկա, թե վերևում Աստված կա, պիտի մի օր պատժվեմ:

Էն խեղճ պառավ կնիկն էլ էնտեղ էր տանջվում. տան գործը վրեն, բոլորի համար եփում-թափում էր, իսկ էն ալրաթաթախ ջլթիկը տեղը պնդացրած հորդ էր սպասում. գոնե մտքով չէր անցնում մի բանով էլ ինքը օգներ: Դրա բուրդը քամուն պիտի տային, որ լավ լիներ:

Լիդիայի մեռնելուց հետո էլ փասափուսեն չհավաքեց էդ տնից: Հերդ էլ, պարզ բան է, արդեն գլուխը կորցրել էր ու չէր ուզում, որ սա գնա: Որտեղից հրտեղ Ջոն Բիլզը եկավ կնոջն այցելելու, գցեց-բռնեց ու տեսավ, որ բանը բանից անցել է, ու էլ չհամբերեց: Մեղքս ինչ թաքցնեմ, Ջոնին միշտ էլ փալասանքի մեկն եմ համարել. կարծում էի չտեսնելու կտա, կթողնի, որ կինը դուրս ընկնի, բայց էդ մարդը դեռ նամուս ուներ, գնաց Ջոնսոն Սիթի՝ Թեննեսի, հյուրանոցում իր համար գործ գտավ, հետո էլ գրեց կնոջը թե՛ արի: Բայց սա նամակ գրեց մարդուն, թե՛ «ես քեզ չեմ սիրում, հետդ չեմ ապրի ու էստեղից էլ ուրիշ տեղ գնացողը չեմ»: Հաստատ որոշել էր ապահարզան ստանալ ու ամուսնանալ հորդ հետ: Հերդ էլ աղոթած էշի պես լսում էր դրան, փողերը քամուն տալիս ու նվերներ առնում էր կնկան: Խեղճ պառավ Մեյսոնը նեգրի պես բանում էր, արցունքն աչքերին աղաչանք-պաղատանք անում հարսին, որ գնա ամուսնու մոտ. ինքն ասում էր, ինքը՝ լսում: Էլերը մինչև ականջները սիրահարված էր ու հաստատ որոշել էր հորդ իրենով անել: Շուտով Ջոն Բիլզից երկրորդ նամակն եկավ, ու հասկացանք, որ մարդու համբերության բաժակը լցվել է. «Շտապ որոշիր անելիքդ, — գրում էր, — քո նազերը տանելու հավես էլ չունեմ: Կամ ինքդ ես գալիս, կամ ես կգամ քեզ տանելու, բայց ականջիդ օղ արա, որ ես եկա, քո կեղտոտ յանկիին իր տան մեջ կատկացնեմ»:

— Էլերն ես նամակին չպատասխանեց, ու Ջոնն իսկապես եկավ, գնացքով եկավ, որ կնոջը տանի: Ախ, ոնց էր վախեցել պառավ Մեյսոնը:

— Էլայգա, — պատմում էր ինձ, — էդ ինչ ահավոր օր էր: Էն աղջիկը վերևի սենյակում էր փակվել, էստեղ Ջոնը, լցրած աղբր-ճանակը գրպանը, սենյակն էր չափչփում ու գոռում էր կնոջը. «Կես ժամից դուրս չեկար, սիրողիդ գանգը կփշրեմ»: Վիլը, երեսի

ձմարտությունը լույսի նման կուրացնում է: Սուտը, ընդհակառակը, գեղեցիկ կիսամութ է, որը յուրաքանչյուր առարկա արժեքավորում է: Ի վերջո, հասկացեք ինչպես ուզում եք, բայց ես պապ էի նշանակված բանտարկյալների մի ձամբարում:

Նստեցեք, խնդրում եմ: Սենյակն եք զննում: Մերկ է, ճիշտ է, բայց մաքուր է: Մի իսկական Վերմեր, առանց կահկարասու և սպասեղենի: Նաև առանց գրքի. վաղուց դադարել էմ կարդալ: Ժամանակին իմ տունը լիքն էր կիսատ կարդացված գրքերով: Եվ դա զգվելի էր, ինչպես այն մարդիկ, որոնք չաղ լյարդից մի կտոր ուտում են, իսկ մնացածը նետել տալիս: Բոլոր դեպքերում այլևս միայն խոստովանություններն եմ սիրում, իսկ խոստովանությունների հեղինակները հատկապես գրում են, որպեսզի չխոստովանեն, որպեսզի իրենց իմացածից ոչինչ չասեն: Երբ ձևացնում են, թե անցնում են խոստովանությունների, ժամանակ է չվստահել, որովհետև նշանակում է՝ պատրաստվում են դիակը զգեստավորել: Հավատացեք ինձ, գիտեմ, թե ինչ եմ ասում: Եվ ես կարճ կտրեցի: Ոչ մի գիրք, ոչ մի ավելորդ առարկա, միայն ամենախիստ անհրաժեշտը, մաքուր և փայլեցված՝ ինչպես դագաղը: Մյուս կողմից, հոլանդական այս անկողիններում, որոնք այսքան չոր են, ձյունասպիտակ սավաններով, թվում է, թե արդեն իսկ պատանքի մեջ ես, մեռնում ես մաքրությամբ ողողված:

Դուք հետաքրքրվում եք իմ պապական արկածներով: Հավատացեք, անսովոր բան չկա: Ռիժ կուսեննամ դրա մասին խոսելու: Այո, ինձ թվում է, որ ջերմությունս պակասում է: Շատ ժամանակ առաջ էր, Աֆրիկայում, ուր պարոն Ռոմելի շնորհիվ պատերազմ էր փոթորկում: Ոչ, չէի խառնվել դրան, վստահ եղեք: Եվրոպական պատերազմից արդեն դուրս էի եկել: Անշուշտ, զորակոչվեցի, բայց ոչ մի անգամ կրակը չտեսա: Ինչ-որ իմաստով դրա համար ցավում եմ: Գուցե դա շատ բան փոխեր: Ֆրանսիական բանակը ռազմաճակատում իմ կարիքը չունեցավ: Այն ինձնից պահանջեց միայն նահանջին մասնակցել: Կարճ ժամանակ հետո ես վերագտա Փարիզը և այնտեղ՝ նաև գերմանացիներին: Ես հրապուրվեցի դիմադրությամբ, որի մասին սկսել էին խոսել. մոտավորապես այդ ժամանակներում էլ հայտնաբերեցի, որ հայրենասեր եմ: Դուք ծպտո՞ւմ եք: Մխավում եք: Ես իմ հայտնագործությունը կատարեցի Շադելեում, մետրոյի միջանցքներում: Ինչ-որ մի շուն կորել էր լաբիրինթոսի մեջ: Խոշոր, կոշտ թավամազով, մի ականջը կտրված, զվարճալի աչքերով մի շուն, որ ոստոստում էր, հոտոտելով անցորդների ոտքերը: Ես շներին սիրում եմ հնուց եկող շատ նուրբ զգացումով: Սիրում եմ, որովհետև նրանք միշտ ներում են: Նրան մոտս կանչեցի, մի պահ տատանվեց, բայց ակնհայտ համակրանքով սկսեց

ոգևորված պոչը շարժել, ինձնից մի քանի մետր հեռվում: Այդ պահին մի երիտասարդ գերմանացի զինվոր արագ քայլերով ինձանից անցավ: Շան մոտ հասնելով շոյեց նրա գլուխը: Ոչ մի պահ չտատանվելով շունը նրա քայլին հետևեց նույն համակրանքով և նրա հետ անհետացավ: Ատելությունից և մի տեսակ բարկությունից, որ զգացի գերմանացի զինվորի դեմ, պետք էր ընդունեի, որ իմ հակազդեցությունը հայրենասիրական էր: Եթե շունը հետևեր քաղաքացիական հազված մի ֆրանսիացու, այդ մասին նույնիսկ մտածած չէի լինի: Ընդհակառակը, պատկերացնում էի այս համակրելի կենդանուն գերմանական մի վաշտի սիրելին դարձած, և այդ միտքը ինձ կատաղեցնում էր: Հայրենասիրությանս փորձաքար հանդիսացող այս քնքշությունը լրիվ համոզիչ էր:

Ես հասա հարավային գոտի՝ դիմադրության մասին տեղեկություն ստանալու համար: Բայց հասնելով և տեղեկություն ստանալով, տատանվեցի: Ձեռնարկը ինձ մի քիչ խելառ թվաց, մի խոսքով, ռոմանտիկ: Մանավանդ կարծում եմ, որ ընդհատակի աշխատանքը հարմար չէր ոչ իմ բնավորությանը և ոչ էլ օդատուն գազաթների իմ ճաշակին: Ինձ թվում էր, որ ինձնից պահանջում են օրեր ու գիշերներ գորգագործություն անել մի քարայրում, սպասելով, որ ինչ-որ անբաններ գան ինձ այդ տեղից վանելու, նախ քանդելու իմ գորգը և ինձ բարձ տալու մի ուրիշ քարայր և մինչև սպանելը ծեծելու: Հիանում էի նրանցով, որ տրվում էին այդ խորությունների հերոսությանը, բայց նրանց օրինակին հետևել չէի կարող:

Հետևաբար անցա Հյուսիսային Աֆրիկա, այնտեղից Լոնդոն հասնելու անորոշ մտադրությամբ: Բայց Աֆրիկայում դրությունը պարզ չէր, հակադիր կուսակցությունները ինձ հավասարապես իրավացի էին թվում, և ես մի կողմ քաշվեցի: Ձեր տեսքից կռահում եմ, որ շատ արագ եմ անցնում այս մանրամասնությունների վրայով, որոնք ըստ ձեզ, կարևոր են: Այդպես եմ անում, որովհետև ձեզ դատում եմ ձեր իսկական արժեքով և վստահ եմ, որ դուք այդ բոլորը լավ կհասկանաք, նույնիսկ՝ եթե կես բերան ասեմ: Այնուհետև ես վերջապես անցա Թունիս, ուր մի քնքուշ բարեկամուհի ինձ ապահովեց գործով: Այս բարեկամուհին շատ խելացի մի էակ էր, որ կինոյով էր զբաղվում: Ես նրան հետևեցի դեպի Թունիսի մայրաքաղաք, բայց թե իրականում նա ինչով էր զբաղվում, իմացա միայն Դաշնակիցների Ալժիր ցամաքահանում կատարելուց հետո: Այդ օրը գերմանացիները ձերբակալեցին իմ բարեկամուհուն, ինչպես նաև ինձ, բայց ես ոչ մի հանցանք չունեի: Չգիտեմ ինչ եղավ նա: Գալով ինձ, ոչ մի վատ բան չարեցի, և ծանր մտահոգություններից հետո հասկացա, որ ձերբակալությունը հիմնականում իմ նկատմամբ ապահովության

միջոցառում էր: Ես բանտարկվեցի Տրիպոլիի մոտ մի ճամբարում, ուր ծարավից և ազատագրվումից ավելի էինք տառապում, քան կոպիտ վերաբերմունքից: Դրա նկարագրությունը չեմ անի ձեզ: Մենք, դարի այս կեսի զավակներս, գծագրության կարիք չունենք նման վայրեր պատկերացնելու համար: Հարյուր հիսուն տարի առաջ մարդիկ զգացական են դարձել լճերի և անտառների վրա: Այսօր մենք ունենք խցիկների լիրիզմը: Մի խոսքով, վստահում եմ ձեզ: Դուք հազիվ մի քանի մանրամասն կարող եք ավելացնել. շոգը, ուղղահայաց արևը, ճանճերը, ավազը, ջրի պակասը:

Այնտեղ ինձ հետ մի երիտասարդ ֆրանսիացի կար, որ հավատացյալ էր: Այո, նա հեքիաթի մի ասպետ էր ապահովաբար: Դյուկեկլենի* տիպի, եթե ուզում եք: Նա Ֆրանսիայից անցել էր Իսպանիա, որպեսզի Հյուսիսային Աֆրիկա հասներ: Կաթուղի գետերալը նրան բանտարկել էր, և նա, տեսնելով, որ ֆրանկոյական ճամբարում սիսեռը, թող թույլ տրվի ասել, օրհնված է Հռոմի կողմից, նրան նետել էր մի խորունկ տխրության մեջ: Ոչ Աֆրիկայի երկինքը, ուր նա ընկել էր հետո, ոչ ճամբարի ժամանցները նրան այդ տխրությունից չէին ազատել: Բայց խոհերն ու արևը նրան մի քիչ հանել էին բնական վիճակից: Մի օր, հալած կապարից փայլփլող մի վրանի տակ, երբ շնչահատ էր լինում ճանճերի միջև, կրկնեց իր պարսավանքները նրա դեմ, ում հռոմայեցի էր անվանում: Նա մեզ նայում էր շփոթված տեսքով, բազմաթիվ օրերի իր մորուքով: Նրա մերկ կուրծքը քրտինքով էր պատած, նրա ձեռքերը նվազում էին իր կողերի տեսանելի ստեղնաշարի վրա: Նա հայտարարում էր, որ մի նոր պապ է պետք, որ ապրեր թշվառների մեջ, փոխանակ գահի վրա նստած աղոթելու, և որքան արագ լիներ դա, այնքան լավ: Նա մեզ նայում էր իր շփոթված հայացքով, գլուխը շարժելով: «Այո, հնարավորին չափ արագ», — կրկնում էր նա: Հետո միանգամից հանգստացավ և թախծոտ ձայնով ասաց, որ պապին պետք է ընտրել մեր միջից, պետք է վերցնել մի կատարյալ մարդ՝ իր թերություններով և առաքինություններով, և նրան հավատարմության երդում տալ, միակ պայմանով, որ համաձայներ իր և ուրիշների մեջ կենդանի պահել մեր տառապանքների ընդհանրությունը:

«Մեզանից ո՞վ բոլորից շատ թուլություններ ունի», — ասաց նա: Կատակելու համար ես մատնա բարձրացրի, և ես միակ ձեռք բարձրացնողն էի: «Լավ, ժան-Բատիստը հարմար է»: Ոչ, նա իմ անունը չտվեց, քանի որ այդ ժամանակ ուրիշ անուն ունեի: Նա հայտարարեց, որ ինքն իրեն նշանակելը, ինչպես ես էի արել, առնվազն

*Դյուկեկլեն — 16-րդ դարի ֆրանսիացի հայտնի գորավար:

ենթադրում էր նաև ամենամեծ առաքինությունը և առաջարկեց ինձ ընտրել: Մյուսները կատակով, բայց համենայն դեպս լրջության շեշտով համաձայնեցին: Ճշմարտությունն այն էր, որ Դյուկեկլենը մեր վրա ազդել էր: Ես էլ, ինձ թվում է, ամբողջովին չէի ծիծաղում: Նախ գտնում էի, որ իմ փոքրիկ մարգարեն իրավացի էր, և հետո՝ արևը, մաշող աշխատանքը, կռիվը ջրի համար, կարճ ասած, մենք բոլորս մի քիչ ուրիշ տեսակ էինք դարձել: Համենայն դեպս ես իմ պապությունը կատարում էի բազմաթիվ շաբաթներ, և ամեն օր ավելացող լրջությամբ էի վերաբերում դրան:

Իրականում ինչ էր դա նշանակում: Ճիշտն ասած, կարծես մի տեսակ խմբի պետն էի կամ բջիջի քարտուղարը: Մյուսները բոլոր դեպքերում, նույնիսկ նրանք, ովքեր չէին հավատում, սովորություն դարձրին ինձ հնազանդվել: Դյուկեկլենը տառապում էր, ես նրա տառապանքը մեղմում էի: Այդ ժամանակ նկատեցի, որ այնքան էլ հեշտ չէր պապ լինել, ինչպես կարծում էի, և այդ երեկ նորից հիշեցի, երբ դատավորների, մեր եղբայրների մասին այնքան արհամարհական ճառեր էին արտասանում: Ճամբարում մեծ խընդիրը ջրի բաժանումն էր: Ուրիշ խմբեր էլ էին կազմված, բաղաբաղական և հավատի հիման վրա, և յուրաքանչյուրը իր ընկերներին էր առավելություն տալիս: Հետևաբար, ես սկսեցի մերոնց առավելություն տալ, մի բան, որ արդեն մի փոքր զիջում էր: Նույնիսկ մերոնց մեջ չկարողացա կատարյալ հավասարություն պահպանել: Նայած իմ ընկերների վիճակին և այն աշխատանքին, որ նրանք պետք է կատարեին, սրան կամ նրան առավելություն էի տալիս: Այս տարբերությունները հեռուն են տանում, կարող եք ինձ հավատալ: Բայց վստահաբար ես հոգնել եմ և այլևս փափագ չունեմ այդ ժամանակաշրջանի մասին մտածելու: Ասեմ, որ եկավ մի ժամանակ, որ շրջանակը փակվեց, երբ խմբի մի մահացող ընկերոջ ջուրը: Ոչ, ոչ, Դյուկեկլենը չէր, նա կարծեմ արդեն մահացել էր, նա իրեն շատ էր զրկում: Հետո, եթե նա այնտեղ լիներ, նրա սիրույն ավելի երկար կդիմանայի, որովհետև սիրում էի նրան, այո, սիրում, ինձ առնվազն այդպես է թվում: Բայց ես ջուրը խմեցի, սա հաստատ է, ինձ համոզելով, որ մյուսները ավելի շատ իմ կարիքը ունեն, քան նրա, որ ամեն դեպքում մեռնելու էր: Ես ինձ պետք է պահպանեի նրանց համար: Այսպես մահվան արևի տակ ծնվում են կայսրություններն ու եկեղեցիները, սիրելիս: Եվ սրբագրելու համար մի քիչ իմ երեկվա ճառերը, ձեզ հայտնելու եմ մեծ գաղափարը, որ ունեցա բոլոր այս բաների մասին խոսելիս, որոնք այլևս նույնիսկ չգիտեմ, ապրել եմ, թե երազել: Իմ մեծ գաղափարն այն է, որ պետք է ներել պապին: Նախ նա ավելի կարիք ունի ներողամտության, քան ուրիշ

մեկը: Հետո, դա միակ ձևն է ինքն իրեն նրանից բարձր դասելու համար...

Օհ, դուռը լավ ծածկել եք: Այո: Ստուգեցեք, եթե կարելի է: Ներեցեք ինձ, ես կողպեքի տարօրինակ բարդույթ ունեմ: Քնելու պահին երբեք չեմ կարող հիշել, թե սողնակը գցել եմ: Ամեն երեկո պետք է վեր կենամ ու ստուգեմ: Ոչ մի բանի վստահ լինել չես կարող, ինչպես ասել եմ ձեզ: Չկարծեք սակայն, որ դուռը կողպված պահելու այս անհանգստությունը վախեցած կալվածատիրոջ արարք է: Կար ժամանակ, որ իմ բնակարանը չէի կողպում, ոչ էլ ավտոմեքենաս: Ես իմ փողը չէի պահում, կապված չէի իմ ունեցածին: Ճիշտն ասած, մի քիչ ամաչում էի ունենալուց: Եվ հաճախ դահլիճներում իմ ելույթների ընթացքում խորը համոզումով բղավում էի. «Ունեցվածքը, պարոններ, սպանություն է»: Բավականին մեծահոգի չլինելով, որպեսզի իմ հարստությունները բաժանեի կարիքավոր մի աղքատի հետ, ես այն թողնում էի պատահական գողի տրամադրության տակ, այսպիսով հուսալով ուղղել պատահական անարդարությունը: Այժմ ես ոչինչ չունեմ: Հետևաբար իմ ապահովությամբ չեմ մտահոգված, այլ ինքս ինձնով և իմ պատրաստաբանությամբ, ինքնատիրապետումով: Բացի դրանից, ես պետք է վստահ լինեմ, որ իմ փոքր տիեզերքի դուռը ամուր փակված լինի, մի աշխարհ, որի և թագավորն եմ, և պապը, և դատավորը:

Խնդրում եմ, եթե կարելի է, բացեք այս որմնադարանը: Այդ նկարը, այո, նայեցեք այդ նկարին: Չէք ճանաչում: «Արդար դատավորներն» է: Ջարմանքից վեր-վեր չեք թռչում: Չեր դատախարակությունը պակասներ ունի: Սակայն, եթե թերթերը կարդացած լինեիք, կհիշեիք 1934 թվականին Գենտի Սուրբ Բավոնի եկեղեցում կատարված մի գողություն: Անհետացավ Վան Էյքի նշանավոր «Խորհրդավոր Գառնուկը» խորանի նկարազարդումներից մի պաննո, որ կոչվում էր «Արդար դատավորներ»: Այդ պաննոն ներկայացնում էր ձիավոր դատավորներ, որոնք գալիս էին սուրբ կենդանուն պաշտելու: Դրա տեղը մի հիանալի կրկնօրինակ դրեցին, որովհետև բնանկարը չգտնվեց: Դե, ահավասիկ այն: Ոչ, ոչ, ես ոչ մի դեր չունեմ: «Մեքսիկո-սիտիի» մի հաճախորդ, որին դուք նշմարեցիք անցյալ օրը, հարբեցողության մի երեկո մի շիշ խմիչքով ծախեց նկարը գործիլային: Մեր բարեկամին ես խորհուրդ տվեցի պատի վրա մի լավ տեղ կախել այն և երկար ժամանակ թողնել: Մինչ գաղտնի ոստիկանները այն փնտրում էին ամբողջ աշխարհում, մեր արդար դատավորները մի քանի տարի տիրություն էին անում «Մեքսիկո-սիտիում», հարբեցողների և խաբեբաների գլխավորում: Հետո գործիլան իմ պահանջի վրա այն դրեց պահեստում, այստեղ: 69

Նա մի քիչ դժկամում էր, բայց վախեցավ, երբ գործը ինչպես պետք էր բացատրեցի: Այդ օրվանից դատարանի այս հարգարժան ներկայացուցիչները իմ միակ ընկերակիցներն են: Ներքևում դուք տեսաք, թե ինչ դատարկություն են դրանք ստեղծել դրամարկղի վերևում:

Ինչու պաննոն չվերադարձրի: Ահ, ահ: Դուք ուստիկանի բնագո ունեք: Շատ լավ, ձեզ կպատասխանեմ, ինչպես պիտի պատասխանեի ընկիչին, եթե որևէ մեկը հայտարարեր, որ այս նկարը սխալմամբ իմ սենյակն է ընկել: Առաջին, որովհետև իմը չէ, այլ «Մեքսիկո-սիտի» տիրոջը, որը նույնքան արժանի է դրան, որքան Գենտի եպիսկոպոսը: Երկրորդ, որովհետև «Խորհրդավոր Գառնուկի» առջևով անցնողներից ոչ մեկը կարողություն չուներ կրկնօրինակը բնագրից զատորոշելու և, հետևաբար, ոչ ոք իմ պատճառով անհրավժած չէր: Երրորդ, որովհետև շնորհիվ այս պատմության, ես զգում էի իմ հզորությունը: Կեղծ դատավորներ են դրված աշխարհի հիացումի առջև, և ես միակն եմ, որ գիտեմ իրականների տեղը: Չորրորդ, որովհետև այս ձևով ես հնարավորություն ունեմ բանտարկվելու, որոշ իմաստով հրապուրիչ մի գաղափար, մի հնարավորություն: Հինգերորդ, որովհետև այս դատավորները գառնուկի մոտ ժամադրության են գնում, երբ այլևս գառնուկ չկա, ոչ էլ անմեղություն, և, հետևաբար, ձարպիկ ավազակը, որ գողացել էր պաննոն, անձանոթ արդարության մի գործիք էր դարձել, որին պետք չէր հակառակվել: Եվ վերջապես, որովհետև այս ձևով ամեն ինչ իր տեղն էր դրվում: Այսպիսով, արդարությունը վերջնականապես բաժանվում էր անմեղությունից, առաջինը խաչ բարձրանալով, իսկ երկրորդը՝ մտնելով այս որմնախորշը, և ես ազատ դաշտ էի ունենում աշխատելու ըստ իմ համոզմունքների: Ես կարող եմ մաքուր խղճով կատարել խոստովանեցնող-դատավորի իմ աշխատանքը, որին հասել եմ այնքան տառապանքներից, կասկածներից և հակասություններից հետո: Արդեն ժամանակն է, քանի որ դուք շուտով գնալու եք, ասել, թե վերջապես այդ ինչ մասնագիտություն է:

Նախքան այդ, թույլ տվեք մի քիչ բարձրանալ, որպեսզի ավելի լավ շնչեմ: Օ՛հ, որքան հոգնած եմ: Իմ դատավորներին իրենց տեղը դրեք և կողպեք: Այժմ խոսենք խոստովանեցնող-դատավորի իմ աշխատանքի մասին: Սովորաբար իմ գրասենյակները գտնվում են «Մեքսիկո-սիտիում»: Բայց մեծ կոչումները շարունակվում են նաև աշխատանքի վայրից դուրս: Նույնիսկ անկողնում, նույնիսկ ջերմության մեջ ես աշխատում եմ: Այս գործը, ճիշտն ասած, չեն անում, այլ ամեն ժամ շնչում են: Չկարծեք, որ հիևզ օր ես ձեզ այնքան երկար ճառեր եմ ասել միայն հաճույքի համար: Ոչ, անցյալում բավականին շատ խոսել եմ, աշխատելով որևէ բան չասել: Այժմ իմ ճառերը

պատակ ունեն: Նրանք իրականում ուզում են ծիծաղները լռեցնել, ինձ օգնել դատապարտությունից խուսափելու, թեև, ըստ երևույթին, ոչ մի ելք չկա: Դրանից խուսափելու ամենամեծ արգելքը այն է, որ մենք առաջինն ենք մեզ դատապարտողը: Ո՛րեմն, պետք է սկսել դատապարտումը բոլորի վրա տարածելով, առանց խտրության, որպեսզի մեր պարտքը հնարավորին չափ պակաս լինի:

Ոչ ոքի համար ներում չի լինելու, ահա իմ հիմնական սկզբունքը: Ես ուրանում եմ բարի ցանկությունը, հարգելի սխալը, անզգույշ բայլը, մեղմացուցիչ հանգամանքները: Ինձ մոտ չեն օրհնում, թողություն չեն բաժանում: Պարզապես գումարում են և հետո ասում. «Այսքան է անում: Դուք խաթարված եք, կնամուլ, ստախոս, արվամուլ, արվեստագետ, և այլն»: Այսպես չոր: Փիլիսոփայության մեջ, ինչպես քաղաքականության, ես կողմ եմ ամեն մի տեսության, որ մարդուն մեթում է անմեղություն, կողմ եմ ամեն մի գործնական միջոցառման, որ նրան հանցավոր է համարում: Սիրելիս, դուք իմ մեջ տեսնում եք ստրկության մի լուսավորված կողմնակից:

Առանց ստրկության, ճիշտն ասած, վերջնական լուծում չկա: Ես դա շատ շուտ հասկացա: Անցյալում ազատության մասին միայն խոսում էի: Առավոտյան նախաճաշին ես այն դնում էի իմ հացի շերտի վրա, ամբողջ օրը ծամում և աշխարհ տանում ազատությամբ հրաշալիորեն թարմացած մի շունչ: Տիրական այս բառով հարվածում էի, ով ինձ հակաճառում էր, ես այն դրել էի իմ ցանկությունների և իմ հզորության ծառայության տակ: Ես այն շնչում էի անկողնում, իմ քնած ընկերուհիների ականջին, և այն ինձ օգնում էր՝ երբ ցանկանում էի հեռանալ նրանցից: Ես այն սահեցնում էի... Դե լավ, հուզվում եմ և չափը կորցնում: Ի վերջո ազատությունը ես դարձրի շատ անշահախնդիր գործունեության առարկա, և, նույնիսկ իմ միամտության չափը դատեցեք, երկու կամ երեք անգամ պաշտպանել եմ այն, անշուշտ, առանց նրա համար մեռնելու աստիճանին հասնելու, բայց որոշ վտանգի ենթարկվելով: Պետք է ինձ ներել այդ անզգուշությունների համար. չէի հասկանում, թե ինչ եմ անում: Չէի հասկանում, որ ազատությունը վարձատրություն չէ, ոչ էլ շքանշան, որ շամպայն գինիով են նշում: Ոչ էլ, անշուշտ, մի նվեր, քաղցրավենիքի մի տուփ, որ երեխայի նման ձեր մատները լիզեք: Օ՛հ, ո՛չ, ընդհակառակը, ազատությունը տառապարհակ աշխատանք է և երկար տարածության միայնակ և շատ հոգնեցուցիչ վազը: Շամպայն չկա, բարեկամներ չկան, որոնք բաժակները բարձրացրած, քնքրությամբ քեզ նայեն: Մենակ՝ տխուր ու խոժոռ մի դահլիճում, մենակ՝ բանտախցում և դատավորների դիմաց, մենակ ինքը քո և ուրիշների նկատողության առաջ, և պետք է որոշես: Բոլոր ազատությունները

վերջանում են դատապարտումով, ահա թե ինչու ազատությունը շատ ծանր է տանելու համար, մանավանդ երբ ոչ ոքի չես սիրում:

Ահ, սիրելիս, ով մենակ է, առանց Աստծո և առանց տիրոջ, նրա համար օրերի ծանրությունը սարսափելի է: Ո՛րեմն պետք է մի տեր ընտրել, քանի որ Աստված այլևս մողա չէ, թեև այս բառը այլևս իմաստ չունի և չարժե դրանով որևէ մեկին զարմացնելու փորձ անել: Վերցրեք այնքան լուրջ մեր բարոյախոսներին, որոնք սիրում են իրենց հարևանին և ամեն ինչ, և ի վերջո ոչինչ նրանց չի բաժանում քրիստոնյաների վիճակից, եթե ոչ միայն այն, որ եկեղեցում չեն քարոզում: Ըստ ձեզ ինչն է նրանց խանգարում դարձի գալուց: Հարգանքը գուցե, մարդկանց հարգանքը, այո, մարդկային հարգանքը: Նրանք չեն խայտառակել, նրանք իրենց զգացումները իրենց են պահում: Ես ճանաչում էի, օրինակ, մի աթեիստ վիպագրի, որ ամեն գիշեր աղոթում էր: Դա բոլորովին չէր խանգարում, թե ինչպես էր նա բնութագրում աստծուն իր գրքերում. ինչ ժանգոտություն, ինչ փոշի պիտի ասեր արդեն չգիտեմ ով: Մի շատ ազատամիտ ակտիվիստ, որին ես բացվեցի, առանց վատ նպատակների թեղ երկինք բարձրացրեց. «Դուք ինձ նոր բան չեք սովորեցնում,— հոգոց հանեց այդ առաքյալը,— բոլորն այդպես են»: Ըստ նրա, մեր գրողների ութսուն տոկոսը, եթե միայն կարողանար չստորագրել, գրելու և օրհնեթգրելու էր աստծո անունը: Բայց ստորագրում են, ըստ նրա, որովհետև սիրում են իրենք իրենց և ոչ մի բան չեն օրհներգում, որովհետև իրենք իրենց ատում են: Եվ որովհետև, համենայն դեպս, չեն կարող դատելուց դադարել, հետևաբար հարձակվում են բարոյականության վրա: Կարձ ասած, նրանց սատանայությունը առաքինի է: Տարօրինակ ժամանակներ են, իրապես: Ի՞նչ զարմանալի բան կա, որ մտքերը շփոթ են. իմ բարեկամներից մեկը, որ աթեիստ եղած ժամանակ օրինակելի ամուսին էր, հավատքի դարձի գալուց հետո շնացող դարձավ:

Ահ, փոքրիկ, ծածկամիտ սմսեղուկներ, ծաղրածուներ, երկերեսանիներ և, դրանով հանդերձ, սրտաշարժ մարդիկ: Հավատացեք ինձ, բոլորն էլ այդպես են, նույնիսկ եթե երկնքին կրակ տան: Աթեիստ լինեն, թե հավատացյալներ, մոսկվացիներ, թե բոստոնցիներ, բոլոր այդ նորից որդի քրիստոնյաները: Բայց ճիշտն ասած, այլևս հայրեր չկան, ոչ էլ օրենք: Ուրեմն ազատ են և պետք է գլուխները պահեն, որովհետև նրանք մանավանդ ազատություն չեն ուզում, ոչ էլ նրա դատավճիռը: Նրանք խնդրում են, որ ամեն ինչ իրենց առձեռն տրվի, նրանք սարսափելի օրենքներ են հնա-

րում. նրանք վազում են խաբույկներ սարքելու, որպեսզի դրանցով եկեղեցիներին փոխարինեն: Սավոնարոլաներ* են, իսկական սավոնարոլաներ: Նրանք միշտ պատրաստ են հավատալու միայն մեղքին, բայց երբեք ներողամտությանը: Անկասկած նրանք այդ մասին են մտածում: Ներողամտություն. ահա թե ինչ են ուզում նրանք իրենց համար, նրանք ուզում են իրենց արածի հաստատումը, իրենց ուժերի նկատմամբ վստահություն, կյանքի ամբողջական վայելում: Նրանք նաև զգայական էակներ են, դրա համար էլ երազում են նշանդրեքներ, երիտասարդ թարմ աղջիկներ, նվիրված ընկերներ, հրաշալի երաժշտություն: Ես, որ սենտիմենտալ չեմ, գիտեք, թե ինչ եմ երազում. մի իդեալական սեր, որ լցում է ամբողջ հոգին և մարմինը ցերեկ թե գիշեր, անդադրում զրկախառնումների մեջ, մարմնական վայելքներով և մտային հուզումով լեցուն, և այս թող իրականանար հինգ տարի անընդհատ և թող մահվամբ վերջանար: Ավճղ:

Այն ժամանակ, իդեալական սիրո և նշանդրեքի արարողության փոխարեն կլինի ամուսնություն, կուպիտ ուժի և զավազանի օգնությամբ: Կարևորն այն է, որ ամեն ինչ պարզ է դառնում, երեխայական, որի յուրաքանչյուր արարքը պետք է հրամայվի, որին բարին ու չարը պետք է ցույց տրվի մի անգամ ընդմիշտ ու վերջնականապես: Եվ ես լրիվ համաձայն եմ դրա հետ, որքան էլ սիցիլիացի կամ ճավայեցի լինեմ, թեև երբեք ուղղափառ քրիստոնյա չեմ եղել, որքան էլ համակրանք ունենամ առաջինի նկատմամբ: Ժամանակին, Փարիզի կամուրջների վրա, ես հասկացա, որ ազատությունից վախենում եմ: Ո՛րեմն՝ կեցցե տերը, ով էլ լինի, քանի այն փոխարինում է երկնային օրենքին: «Հայր մեր, որ ժամանակավորապես այստեղ ես... Մեր առաջնորդը, մեր քնքրոտն խիստ պետք, օ, վայրագ և շատ սիրված ղեկավար...»: Վերջապես, տեսնում եք, կարևորը այլևս ազատ չլինելն ու զոջալով հնազանդվելն է մի ավելի ճարպիկի, քան ինքը ես: Երբ մենք բոլորս ընդունենք մեր հանցավոր լինելը, այդ ժամանակ դեմոկրատիա կլինի: Պետք է հաշտվել, սիրելի բարեկամ, որ պարտավոր ենք վրեժ լուծել մենակ մեռնելու ստիպված լինելու համար: Մահը մենակ է, մինչ ստրկությունը հավաքական է: Ամեն մարդ իր բաժինը կստանա, բայց ամենակարևորն այն է, որ կստանա ուրիշների հետ: Եվ այսպես, բոլորս ի վերջո միացած ենք, բայց ծնկի եկած, գլուխներս խոնարհած:

Ավելի լավ չէ, իսկապես, ապրել հասարակության նմանողությամբ, և դրա համար անհրաժեշտ չէ, որ հասարակությունը ինձ նմանվի:

* Սավոնարոլա — Դոմինիկյան կարգի իտալացի կրոնավոր:

Ապառնալիքը, անպատվությունը, ոստիկանը այս նմանության սրբագործումներն են: Արհամարհված, հալածված, դժգոհ, ուրեմն կարող եմ ցույց տալ իմ արժեքը, վայելել իմ ունեցած վիճակը, վերջապես բնական լինել: Ահա թե ինչու, սիրելիս, հավնդիսավորապես ողջունելուց հետո ազատությունը, ես որոշեցի գաղտնորեն և անհապաղ այն տալ որևէ ուրիշի: Եվ յուրաքանչյուր անգամ, որ կարող եմ, քարոզում եմ իմ «Մեքսիկո-սիտիի» եկեղեցում, բարի մարդկանց հորդորում եմ ենթարկվել իշխանության և վայելել ստրկության հարմարավետությունը, որը ներկայացնում եմ որպես իսկական ազատություն:

Բայց ես խենթ չեմ, ես շատ լավ հասկանում եմ, որ ստրկությունը մոտակա ժամանակների համար չէ: Դա ապագայի օրինություններից մեկն է լինելու, ահա ամբողջը: Մինչ այդ ես պետք է կարգավորեմ ներկան և առնվազն ժամանակավոր մի լուծում գտնեմ: Հետեվաբար ինձ պետք եղավ ուրիշ միջոց գտնել դատապարտությունը բոլորի վրա տարածելու համար, որպեսզի այն ավելի թեթև դարձնեմ իմ սեփական ուսերին: Ես գտա այդ միջոցը: Մի քիչ լուսամուտը բացեք, խնդրում եմ, այստեղ անսովոր տաք է: Շատ մի բացեք, որովհետև նաև մրսում եմ: Իմ գաղափարը միաժամանակ պարզ է և բեղմնավոր: Ինչպես անել, որ ամբողջ աշխարհը բաղնիք մտնի, որպեսզի ես իրավունք ունենամ ինքս ինձ արևի տակ չորացնել: Ինչպես իմ բազմաթիվ նշանավոր ժամանակակիցները, պիտի ես էլ բարձրանամ քարոզիչի ամբիոն և անիծեմ մարդկությանը: Ոչ, դա շատ վտանգավոր է: Մի օր կամ մի գիշեր ծիծաղը կպայթի առանց զգուշացնելու: Ուրիշների վրա արձակված վճռի նետը կըրջվի ուղիղ դեպի ձեզ և այնտեղ վերադառնալով ավերներ կգործի: Ինչ անել այդ ժամանակ: Ասացեք: Եվ ահա իմ հանձարի հարվածը: Ես հայտնաբերեցի, որ տերերի և նրանց մտրակների գալստյանը սպասելիս մենք պարտավոր էինք, հանուն վերջնական հաղթանակի, Կոպենհեյկոսի նման, շուռ տալ տրամաբանությունը: Քանի որ հնարավոր չէր մյուսներին դատապարտել, առանց անմիջապես ինքն իրեն դատելու, պետք էր մենք մեզ դատապարտեինք ամենախիստ կերպով, ուրիշներին դատելու իրավունք ունենալու համար: Քանի որ յուրաքանչյուր դատավոր ավարտում է մի օր խոստովանեցնող դառնալով, պետք է հակառակ ուղղությամբ ճանապարհ ելնել և սկզբում խոստովանեցնող լինել որպես դատավոր ավարտելու համար: Հասկանո՞ւմ եք ինձ: Լավ: Բայց ավելի պարզ լինելու համար ես ձեզ պիտի ասեմ, թե ինչպես եմ աշխատում:

Նախ փակեցի իրավաբանի իմ գրասենյակը, հեռացա Փարիզից, ճանապարհորդեցի: Ես փորձեցի ուրիշի անվան տակ, ուրիշ մի վայրում հաստատվել, ուր աշխատելը ինձ հարմար լիներ: Աշխարհում

շատ վայրեր կան, բայց պատահականությունը, հարմարավետությունը, ծաղրը և մահացության անհրաժեշտությունը ինձ ընտրել տվեցին ջրերի և մառախուղների մայրաքաղաքը, որ սեղմված է ջրանցքների արանքում, ուր հատկապես խոնավում են ամբողջ աշխարհից եկած այցելուները: Ես իմ գրասենյակը հաստատեցի նավաստիների թաղամասում: Նավահանգիստների հաճախորդները բազմատեսակ են լինում: Աղքատները փայլուն թաղամասեր չեն գնում, մինչդեռ հարուստ մարդիկ միշտ ավարտում են ձախողելով ու գոնե մեկ անգամ վատահամբավ վայրերում կորցնում են իրենց հոգեկան հավասարակշռությունը: Դուք օրինակը տեսաք: Ես հատկապես հսկում եմ բուրժուաներին, և նրանք այնտեղ թափառում են: Նրանցից է, որ լավագույն արդյունքներ եմ ստանում: Ես նրանցից բաղում եմ, զարմանալի վիրտուոզությամբ քաղում եմ ամենանուրբ հնչյունները:

Ուրեմն, որոշ ժամանակ է, ինչ ես «Մեքսիկո-սիտիում» գործադրում եմ իմ օգտակար մասնագիտությունը: Այն նախ և առաջ կազմված է, դուք դրա փորձառությունը ունեցաք, որքան հնարավոր է հաճախ հասարակության առաջ խոստովանելուց: Ես ինձ դատապարտում եմ լայնքով և երկայնքով: Դա շատ դժվար չէ այժմ, երբ ես հիշողություն ունեմ: Բայց՝ ուշադրություն, ես ինձ կոպիտ կերպով չեմ դատապարտում, կրծքիս ուժգին հարվածներ տալով: Ոչ, ես նավարկում եմ ձկունությանը, բազմապատկում եմ նրբերանգները, նաև շեղումները, ես իմ ճառերը հարմարեցնում եմ ունկնդիրներին, այս վերջինին հարստացնում եմ: Խառնում եմ ինչ ինձ է վերաբերում և ինչ ուրիշներին է վերաբերում: Ես վերցնում եմ ընդհանուր գծերը, այն փորձառությունները, որոնցով միասին տառապել ենք, թուլությունները, որ բաժանում ենք, բարի տոնը, վերջապես օրվա մարդը՝ այնպես, ինչպես հարատեվում է իմ և ուրիշների մեջ: Դրանով ես ստեղծում եմ մի դիմանկար, որ բոլորին է, և ոչ մեկինը: Մի դիմակ, վերջապես, բավականին նման դիմակահանդեսի դիմակներին, միաժամանակ նման և պարզեցված, և որի առջև ասում են. «Դե, անշուշտ, այս մեկին հանդիպել եմ»: Երբ դիմանկարը ավարտված է, ինչպես այս երեկո, ես այն ցույց եմ տալիս մեծ վշտով. «Ահա, ավաղ, այն, ինչ ես եմ»: Ամբաստանագիրն ավարտված է: Բայց նույն հարվածով այդ դիմանկարը, որ մեկնում եմ իմ ժամանակակիցներին, հայելի է դառնում:

Մոխիրներով պատած, դանդաղորեն մազերս պոկելով, դեմքս եղունգներիցս վիրավոր, բայց ծակող հայացքով ես կանգնում եմ ամբողջ մարդկության առջև, ցուցադրում իմ ամոթները, բայց առանց աչքից կորցնելու տպավորությունը, որ գործում եմ, ասե՛լ. «Ես վերջիններից վերջինն էի»: Այդ ժամանակ, անզգայա-

բար, իմ խոսքի մեջ «ես»-ից անցնում եմ «մենք»-ի: Երբ հասնում եմ «Ահա թե ինչ ենք մենք»-ի, խաղը խաղացված է, կարող եմ նրանց ասել ճշմարտությունը: Ես նրանց նման եմ, անշուշտ, մենք նույն կաթսայի մեջ ենք եփվում: Միայն թե ես մի առավելություն ունեմ, իմանալու առավելությունը, որը ինձ խոսելու իրավունք է տալիս: Վստահ եմ, այդ առավելությունը տեսնում եք: Որքան ես դատապարտում եմ ինձ, այնքան իրավունք եմ ունենում դատելու ձեզ: Ավելին, ես ձեզ մղում եմ ինքներդ ձեզ դատելուն, մի բան, որ ինձ թեթևացնում է: Ահ, սիրելիս, մենք տարօրինակ, թշվառական էակներ ենք և որքան էլ քիչ հետադարձ հայացք նետենք մեր կյանքին, առիթներ չեն պակասում զարմանալու և ամոթահարվելու: Փորձեցեք հիշել ձեր մոռացածը: Վստահ եղեք, որ եղբայրորեն, մեծ զգացումով լսելու եմ ձեր սեփական խոստովանությունը:

Մի ծիծաղեք: Այո, դուք դժվար հաճախորդ եք, ես այդ առաջին հայացքից իսկ հասկացա: Բայց ուշ կամ կանուխ իմ օրինակին կհետևեք, դա անխուսափելի է: Իմ գրուցակիցներից շատերը ավելի զգացական են, քան խելացի, նրանց անմիջապես կարելի է ապակողմնորոշել: Խելացիների հետ պետք է շատ ժամանակ կորցնել: Նրանց բավական է մեթոդը խորապես բացատրել: Նրանք այն չեն մոռանում, նրանք կշռադատում են: Եվ մի օր կամ մյուսը, կիսով չափ որպես խաղ, կիսով չափ որպես հոգեկան բավարարում, նստում են սեղանի առաջ: Դուք, դուք ոչ միայն խելացի եք, դուք շրջահայաց տեսք ունեք: Խոստովանեցեք սակայն, որ դուք այսօր ավելի պակաս եք գոհ զգում, քան հինգ օր առաջ: Այժմ ես կսպասեմ, որ դուք ինձ գրեք կամ վերադառնաք: Որովհետև պիտի վերադառնաք, վստահ եմ: Եվ ինձ կգտնեք նույն վիճակում: Ինչո՞ւ պիտի փոխվեմ, քանի որ գտել եմ ինձ հարմար երջանկությունը: Ես ընդունել եմ երկակիությունը, փոխանակ դրանից հուսահանստվելու: Ես հաստատվել եմ դրա մեջ, ընդհակառակը, և այնտեղ գտել եմ հարմարավետությունը, որը ամբողջ կյանքիս ընթացքում փնտրել եմ: Իրականում ես սխալ արեցի ասելով ձեզ, որ կարևորը դատապարտությունից խուսափելն էր: Կարևորը ամեն ինչ ինքն իրեն թույլ տալ կարողանալն է, նույնիսկ սեփական անարժանությունը ժամանակ առ ժամանակ բարձր ձայնով քարոզելը: Ես ինձ նորից ամեն ինչ թույլ եմ տալիս, այս անգամ առանց ծիծաղելու: Ես կյանքիս ձևը չեմ փոխել, շարունակում եմ ինձ սիրել և ուրիշներին օգտագործել: Իմ սխալների խոստովանությունը ինձ թույլ է տալիս ավելի թեթև ձևով վերսկսել և երկու անգամ վայելել սկիզբը՝ շնորհիվ իմ բնավորության, հետո՝ ի հաշիվ իմ հմայիչ զղջումի:

Այն ժամանակվանից, որ ելք եմ գտել, ես ինձ ամեն ինչ թույլ եմ տալիս. սիրել կանանց, հպարտ լինել, ձանձրանալ, զղջալ

և նույնիսկ ջերմություն ունենալ, որի բարձրանալը հաճույքով զգում եմ այս պահին: Ի վերջո իշխում եմ, բայց այս անգամ իմ իշխանությունը արդեն մշտական է: Գտել եմ նաև մի գազաթ, ուր մենակս եմ մազկցել և որտեղից կարող եմ ամբողջ աշխարհը դատել: Երբեմն, հեռվից հեռու, երբ գիշերը իսկապես գեղեցիկ է, հեռավոր մի ծիծաղ եմ լսում, նորից սկսում եմ կասկածել: Բայց արագ հաղթահարում եմ ինքս ինձ, ամեն տեսակ էակ և ստեղծագործություն ճգնում եմ իմ անկարողության ծանրության տակ... վերածնվում եմ:

ՈՒրեմն-ձեզ կսպասեմ «Մեքսիկո-սիտիում», որքան ժամանակ որ անհարժեշտ լինի: Վստահ եմ, որ կվերադառնաք ձեր հարգանքները մատուցելու ինձ: Խնդրում եմ այս ծածկոցը քիչ բարձրացնել, ուզում եմ ազատ շնչել: Գալու եք, չէ: Ձեզ նույնիսկ ցույց կտամ իմ տեխնիկայի մանրամասները, որովհետև ձեր նկատմամբ մի տեսակ համակրանք ունեմ: Դուք կտեսնեք, թե ինչպես, ամբողջ երեկոյի ընթացքում, նրանց կսովորեցնեմ ստորհոգի լինել: Այս գիշեր իսկ վերսկսելու եմ աշխատել: Չեմ կարող դրանից ձեռք բաշել, ոչ էլ ինձ զրկել այն պահերից, երբ նրանցից մեկն ու մեկը փուլ է գալիս ալկոհոլի օգնությամբ և կուրծքն է ծեծում: Այդ ժամանակ ես մեծանում եմ, սիրելիս, մեծանում եմ, ազատ եմ շնչում, և մինչ դաշտը փռվում է հայացքիս առաջ, ինձ զգում եմ լեռան վրա: Ինչ գինովություն, իրեն զգալ հայր աստված և վատ վարքի ու կյանքի վերջնական վկայագրեր բաժանել: Ես թագավորում եմ իմ հիմար հրեշտակների մեջ, հուլանդական երկնքի գագաթին, դիտում եմ ջրից և մառախուղից դեպի ինձ բարձրացող վերջին դատաստանի բազմությունը: Նրանք դանդաղ են բարձրանում, արդեն տեսնում եմ նրանցից առաջինին: Նրա շփոթված, մի ձեռքով կիսածածկած դեմքի վրա կարդում եմ նրա ընդհանուր վիճակի տխրությունը և անհուսությունը դրանից խուսափել չկարողանալու համար: Եվ ես խղճում եմ առանց վերլուծելու, հասկանում եմ առանց ներելու և, մանավանդ, ահ, վերջապես զգում եմ, որ ինձ պաշտում են: Այո, վեր եմ կենում, ինչպես կարող էի պառկած մնալ: Ես պետք է ձեզնից բարձր լինեմ, իմ մտածածները ինձ բարձրացնում են: Այս գիշերներին, մանավանդ այս առավոտներին, որովհետև անկումը տեղի է ունենում արշալույսին, ես դուրս եմ գալիս, երագուն հայացքով քայլում եմ ջրանցքների երկայնքով: Գունաթափ երկնքում փետուրների շերտերը նոսրանում են, աղավնիները մի քիչ բարձրանում են, տանիքների վրա ընկած վարդագույն լույսի շերտը ավետում է իմ ստեղծագործության մի նոր օրը: Դամրակի վրա առաջին տրամվայը աղմկում է խոնավ օդում և կյանքի զարթոնքն է հնչեցնում եվրոպայի այս ծայրում, 77

ուր, նույն պահին հարյուր միլիոնավոր մարդիկ, իմ ենթակաները, դժվարությամբ իրենք իրենց անկողնուց դուրս են քաշում, դառը բերաններով գնալու համար մի աշխատանքի, որը նրանց չի ուրախացնում: Այդ ժամանակ ես մտքով թևածով եմ ինձ ենթարկվող այս ամբողջ երկրի վրա, որը այն չի գիտակցում խմելով աբսենտով ողողված լույսը, որ բարձրանում է: Վերջապես հարբած վատ խոսքերից, ես երջանիկ եմ, ես երջանիկ եմ, ասում եմ ձեզ, ես ձեզ արգելում եմ չհավատալ, որ ես երջանիկ եմ, մեռնելու աստիճան երջանիկ: Օ՛հ, արև, ծովեզերք և քամուց ծծծված կղզիներ, երիտասարդություն, որի հիշողությունը ինձ հուսահատեցնում է:

Ես նորից պառկում եմ, ներեցեք ինձ: Վախենում եմ, որ հոգնեմ, սակայն լաց չեմ լինում: Երբեմն մարդ շփոթվում է, փաստի վրա կասկածում, նույնիսկ, երբ գտնում է լավ կյանքի գաղտնիքը: Իմ լուծումը, անշուշտ իդեալական չէ: Բայց երբ սեփական կյանքը չես սիրում, երբ գիտես, որ պետք է այն փոխել, ընտրություն չունես, այդպես չէ: Ինչպես անել ուրիշ մարդ դառնալու համար: Անկարելի է: Պետք է մոռանալ որևէ մեկ լինելը, ուրիշի համար ինքդ քեզ մոռանալ առնվազն մի անգամ: Բայց ինչպես: Իմ նկատմամբ շատ խիստ մի եղբ: Ես այն ծեր մուրացկանի նման եմ, որ չէր ուզում ձեռքս թողնել մի օր, մի սրճարանի պատշգամբում: «Ա՛հ, պարոն, — ասում էր նա, — վատ մարդիկ պարզապես չեն լինում, այլ՝ մարդիկ, որ լույսը կորցրած են լինում»: Այո, մենք մեր լուսատու աստղն ենք կորցրել, մեր առավոտները, մեր սուրբ անմեղությունը, որ ինքն իրեն ներում է:

Լուսամուտից դուրս նայեցեք, ձյուն է տեղում: Օհ, պետք է դուրս գամ: Ամստերդամը՝ քնած սպիտակ գիշերվա մեջ, ջրանցքների մուրճ նեֆրիտները, ձյունածածկ կամրջատակերը, դատարկ փողոցները, իմ խեղդված ոտնաձայները... Այո, դա հենց մաքրություն է, կարճատև մաքրություն վաղվա ցեխից առաջ: Նայեցեք հսկա ձնազնդերին, որոնք թռչկոտում են ապակիների դիմաց: Դրանք ապահովաբար աղավնիներ են: Նրանք ի վերջո որոշել են ցած իջնել, այս սիրելիները, նրանք ծածկում են ջրերն ու տանիքները փետուրների հաստ շերտով, որոնք դողդողում են բոլոր լուսամուտներին: Ինչ արշավանք: Հուսանք, որ նրանք բարի լուր են բերում: Ամբողջ աշխարհի փրկության լուրը, լսում եք, և ոչ միայն ընտրյալների, հարստություններն ու վշտերը պիտի բաժանվեն, և դուք, օրինակ, այսօրվանից, ամեն գիշեր պիտի քնեք գետնի վրա, ինձ համար: Իրականանում է անիրականալին: Դե լավ, խոստովանեցեք, որ շունչներդ պիտի կտրվեր, եթե հանկարծ երկնքից մի աթոռ իջներ և ինձ երկինք տաներ, կամ թե հանկարծ ձյունը կրակ դառնար: Չեք հավատում: Ես էլ բոլոր դեպքերում, պետք է տնից դուրս գամ:

Լավ, լավ, խելոք կմնամ, մի մտահոգվեք: Այդպես լուրջ մի ընդունեք իմ հուզական պոռթկումները, ոչ էլ իմ ցնդաբանությունները: Դրանց ես եմ ղեկավարում: Այժմ, երբ ուզում եք խոսել ձեր մասին, ես պիտի իմանամ, որ իմ ոգևորված խոստովանությունների մի նպատակը իրագործված է: Ես միշտ հույս ունեմ, իսկապես, որ իմ գրուցակիցը ոստիկան լինի և ինձ ձերբակալի «Արդար դատավորների» գողության համար: Մնացածի համար ոչ ոք չի կարող ինձ ձերբակալել: Բայց այս գողությունը օրենքի հարվածի տակ է ընկնում, և ես ամեն ինչ կարգավորել եմ ինձ հանցագործ դարձնելու համար. ես պահում եմ այս նկարը և ցույց ես տալիս, ով ուզում է տեսնել այն: Ուրեմն դուք ինձ կձերբակալեք, և դա շատ լավ սկիզբ կլինի: Գուցե հետո կգբաղվեն նաև մնացածով, նրանք ինձ կտոր-կտոր կանեն, բայց մինչ այդ ես մահանալուց այլևս չեմ վախենա, որովհետև փրկված կլինեմ: Հավաքված մարդկանցից վերև դուք գուցե կբարձրացնեք դեռևս թարմ իմ գլուխը, որպեսզի նրանք իմ մեջ իրենց ճանաչեն, և որպեսզի ես նորից ներեմ նրանց, և նրանք ինձ որպես օրինակ ընդունեն: Ամեն ինչ սպառված և շրջանակը վերջապես փակված է, և ես, առանց ինքս ինձ տեսնելու, կավարտեմ կեղծ մարգարեի իմ միսիան, որ բղավում է անապատում և մերժում է այնտեղից դուրս գալ:

Բայց, դժբախտաբար, դուք ոստիկանության հետ կապ չունեք: Դա մի քիչ շատ պարզ ու հասարակ կլիներ: Ինչպես: Ա՛հ, կասկածում էի, հավատում եք: Այն տարօրինակ համակրանքը, որ զգում էի ձեր նկատմամբ, ուրեմն իմաստ ուներ: Ո՛րեմն Փարիզում դուք իրավաբանի գեղեցիկ մասնագիտությամբ եք զբաղվում: Ես շատ լավ գիտեի, որ մենք միևնույն ցեղին էինք պատկանում: Մենք բոլորս իրար նման չենք արդյոք, որ մեր դիմաց եղած մարդկանց և իրար հետ միշտ նույն հարցերի մասին ենք խոսում, թեև պատասխանները վաղօրոք գիտենք: Դե հիմա պատմեցեք, խնդրում եմ, թե ինչ է պատահել մի գիշեր Սենայի կամուրջների վրա և թե ինչպես ձեզ հաջողվեց բոլորովին վտանգի չենթարկել ձեր կյանքը: Դուք ինքներդ արտասանեցեք այն բառերը, որոնք արդեն տարիներ ի վեր չեն դադարել հնչել իմ գիշերներում, և որ, վերջապես, պիտի ասեմ ձեր բերանով. «Օ, երիտասարդ աղջիկ, քեզ նորից ջուրը գցիր, որպեսզի երկրորդ անգամին առիթ ունենամ մեզ երկուսիս փրկելու»: Երկրորդ անգամ, էհ, ինչ անզգամություն: Ենթադրեցեք, սիրելի պաշտոնակից, որ մեզ բառացի հասկանան: Եվ պետք լինի այն ի կատար ածել: Բռռ... իսկ ջուրը սառն է: Բայց մի մտահոգվեք, այժմ արդեն շատ ուշ է: Միշտ շատ ուշ է լինելու: Բարեբախտաբար:

**ԹՈՍԱՍ ՎՈՒԼՅ
ԵՐԿՐԻ ՈՍՏԱՅԼԸ**

Անգլերենից թարգմանեց
ԱԼՎԱՐԴ ԶԻՎԱՆՅԱՆԸ

էր տարի ծառի եղած-չեղածը մորեխը տարավ, էր տարի ես
ձայներ լսեցի... վաղուց էր դա, որդիս... այգին մորեխատար
եղավ... է, ինչքան ջուր է հոսել դրանից հետո...

— Ի՞նչ ձայներ:

— Զույգ-զույգ, — ասում էր մեկը, — քսան-քսան՝ կանչում էր մյուսը:

— Չէս լսում, — գոռացի հորդ, — բան է ասում:

Ու նորից՝ զույգ-զույգ... քսան-քսան:

— Մարդ աստճո, չէս լսում:

— Բան էլ չկա, — ասում է, — ինչ ես դուրս տալիս:

— Ախր էդ հնց չկա... ու էլի՝ «զույգ-զույգ... քսան-քսան» ...

հիմա հո լսում ես:

— Զահլես տարար, կնիկ, — քնով ես ընկել ու երազի մեջ ես:

— Երազ-մերազ չգիտեմ. հրես, էլի են կանչում:

— Ես հո գիտեի, որ կանչում են, ախր պարզ լսում էի:

Իսկ հերդ թե՛ «պատճառավոր ես, դրանից կլինի, կամ էլ
հոգնած ես, ու ականջիդ ձայներ են հասնում»: Հետո զանգերը
տվեցին, հերդ վեր կացավ, որ գնա:

— Մի գնա, — ասում եմ, — ինչ կլինի, որ չգնաս, — ոնց որ
սիրտս վկայեր, չէի ուզում մենակ մնայի:

— Զույգ-զույգ, — կանչում էր առաջին ձայնը, — քսան-քսան, —
ձայն էր տալիս են մյուսը: Աստված ջան, ես գիտեի, գիտեի,
որ մի բան լինելու է: Համ տարին եմ հիշում, համ ժամանակը,
հլա օրն էլ վրայից: Էդ տարի մորեխը վրա տվեց, ու ծառերը
մերկ մնացին...

Հա ուրեմն, Բեն... Ստիվ... Լյուկ, ու՛ֆ, ասում եմ Լյուկ, Զին
(Լյուկը հաստատ անուս տվեց)... Ի՞նչ էի ասում...

— Զայները:

— Հա, ասածիդ պես... էդ ինչ էր:

— Նավեր են, մամ, նավահանգստին մոտիկ ենք:

— Հա՛, նավերն են, ճիշտ որ, ես կողմն է նավահանգիստը:

— Չէ, մամ, ուղիղ հակառակ կողմը, մեջքով ես կանգնել,
այ էնտեղ:

— Վայթե սխալ ես ասում, որդիս, հաստատ... չէս խաբում, վույ,
ճիշտ որ, գլխիս խելք չի մնացել: Գյուղ տեղը կյանքում չես կորչի,
էնքան որ մի նշան ունենամ, հա, տղաս, ճիշտ եմ ասում... Էլի նավ
է, ոնց որ պառավ կով լինի: Դու էլ հենց էստեղ պիտի ապրեիր:
Ոնց էլ գտել ես: Ականջ արա: Մեծ նավ է, ճամփա է ընկնում:
Աստված, հորդ կտորն ես, տեղ լինի՝ քոչեք գնաք: Ես որ չլինեի, 81

աշխարհիս երեսին հայրդ մի անտուն թափառական էր լինելու... Սիրտս ցավում է, որ հիշում եմ՝ դու հեռու, օտար տեղ, օտար մարդկանց մեջ: Պապերիդ երկիրը դարձիր, տղաս, մարդ ամբողջ կյանքում չի կարող թափառական մնալ, տունը դարձիր, տղաս:

Էդ գիշեր ձայներ լսեցի. մեկը կանչում էր... լսում ես, էլի նավեր են: Որ ինձ մնա, տղաս, հենց էդ նավով ճամփա կընկնեմ, կգնամ, ամեն բանը տեղը տեղին կտեսնեմ: Անգլիա կգնամ - քո պապոնք էնտեղից են, հետո՝ Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իտալիա էլ, բա: Մտքիս միշտ եղել է Շվեյցարիա գնալ, պիտի որ սիրուն տեղ լինի, ո՞նց են ասում... հա, բնության հրաշք... Վույ, հիմի պարզ լսում եմ. էս կողմն են նավերը: Բա կամուրջն ո՞ր է, գիշերս կամրջով անցանք ախր:

— Այստեղ է, փողոցի ծայրին, թե չես հիշում ճանապարհը:

— Չեմ հիշում, ինձ հարցնում է՝ չեմ հիշում: Որդիս, իմ հիշածները քո գրքերի մեջ էլ չկան: Էդ ո՞վ պիտի գրեր: Բան չեմ ասում, փորձել են գրել, պատմել եղած-չեղած պատերազմներից ու կռիվներից, բայց, սուրբ Աստվածածին, իրենք ինչ գիտեն, թե ո՞նց է եղել, ախր չկային, որ տեսնեին: Գրում են, կարծես վաղուց է եղել, հեռու-հեռու աշխարհներում, բայց ինչ իմանան, որ էդ ժամանակ քամի էր փչում, արևի փայլ կար, որ ծխի հոտը բռնել էր բակը, մայրս երգում էր, որ սագի ճերմակ փետուրներ կային, որ այդ գարնանը անձրև էր եկել, ու գետն ուռչում էր: Իսկ ես հիշում եմ, որ բան էինք խոսում, և որ էդ օրը գետի ափերով մարդիկ տուն դարձան՝ կռվից էին գալիս, ես մեռելների ձայներն եմ հիշում. ու ելումուտը արևի լույսի ու տխրությունն իմ, հիշում եմ՝ ինչպես մարդիկ քայլում էին, իսկ կանայք՝ լալիս Փեթոնի բակում... մարդկանց ոտքերից փոշի բարձրացավ, ու մենք իմացանք, որ կռիվ չկա...

Սուրբ Աստվածածին, հիշում եմ արդյոք... իմ հիշածները սրանք են, որդիս, էսպես է եղել... Երկու տարեկանիցս հիշում եմ արդեն, շատ քիչ բան կա, որ մոռացել եմ...

Մի օր Բոբ Փեթոնն ու քո քեռի Ջորջը թևիցս բռնեցին ու տարան հետները. իրենց արևին Վիլի և Լյուսինդի Փեթոններին էին քանդակել հոտած, սև ցեխից. փափուկ, ճկուն ցեխ էր, բռիդ մեջ կարող էիր ձև տալ: Մենակ տեսնեիր, ոնց էի ծղրտում, ախր ճանաչում էի էդ սներին. Վիլին ու Լյուսինդին կապիտան Փեթոնի ստրուկներն էին՝ Աֆրիկայում ծնված ամենասև նեգրերը: Հայրս ասում էր. «Աձուկը դրանց երեսին սպիտակ հետք կթողնի», ատամներն էլ, ժպտալիս, պսպղում էին: Բա էդ ահավոր հոտը, ծանոթ սև նեգրահոտը, որ ոչ մի ջրով չի լվացվում: Խեղձ մայրս չէր դիմանում, սիրտը խառնում էր: Նեգրերը սենյակով անցնում, գնում էին, իսկ հոտը մնում էր:

Էս երկու աստանի ձտերն, ուրեմն, նեգրերին արձան էին կանգնեցրել, ատամների տեղակ խճաքարեր շարել ու ինձ պես մի մատ երեխին էլ բացատրում էին.— Ո՛րքդ վրադ պահիր, աղջի, սրանք քեզ մի օր ուտելու են,— ոնց էի լալիս, էսօրվա պես միտքս է: Մի օր էլ երկուսով Վիլ պարոս տարան հնդկացոց

բլուրը, ասում էին՝ բլրին հնդկացիներ կային թաղված, բլրից նավթի պես սև ջուրը իջնում՝ առուն էր լցվում, հերս ասում էր՝ էդ տեղերում նավթ պիտի լիներ, որոշել էին հոր փորել, որ նավթը հանեն ու հարստանան: Վիլն էդ ժամանակ երկուսուկես տարեկան էր, ու քո քեռի Ջորջը նրան ասել էր, թե սև ջուրը հնդկացիների դիակներից են բամում: Ոնց էր լալիս Վիլը: Մեջտեղից ճղվում էր: Մայրս էլ քեռուդ ասաց. «Վիզդ կպոկեմ, մեկ էլ երեխին եղպես լեղաճաք ես արել»:

Էի, որ մեկը հիշեմ: Չմռանը բլրի կողմից եղջերու եկավ գյուղ. ցատկոտելով իջավ ու մի քանի քայլ հեռու կանգնած՝ նայեց վրաս: Ես էլ հենց դրա եղջյուրները տեսա՝ սկսեցի լաց լինել. ախր օրումս էդ տեսակ կենդանի չէի տեսել: Լա հետո իր անտառը գնաց, տեսածս տանը պատմեցի, ու մայրս ասաց՝ եղնիկ տեսած կլինես, որսորդներից փախել՝ եկել է մոտդ:

Գարնանը չորս տարիս լրացավ, էդ տարի մեր կողմերում յանկիներ լույս ընկան, երկուսին էս աչքերովս եմ տեսել. թուկից փախած բաներ էին, գողացած ձիերով էնպես արանքը ճղեցին, ոնց որ սատանեքն ընկել էին ետևներից: Կռացած, քրջոտ-մրջոտ մարդիկ էին, ձիերը խելագարի պես մտրակելով՝ էնպես էին առաջ սուրում, որ վզերի պտավոր թաշկինակները, ոնց որ հենց նոր օսլայած ու արդուկած, շփշփացնում էին ուսերին: Մարդիկ գոռոռում էին, բղավում: Կանայք ամուսիններին էին թաքցնում, մայրս, տորովելով, Աստված էր կանչում ու ասում՝ էս է, գալիս են: Էդի Փեթոնը, որ էն ժամանակ դեռ երեխա էր, սարսափած մազլցում էր բլուրն ու ճչում.— Գալիս են, գալիս, պապս էնտեղ մենակ է, գալիս են պապիս սպանեն: Ինչ իմանայինք, թե էդ շրջմուլիկները մենակ էին, մեզ թվում էր Շերմանի գորագնդերից մեկը ետևները գցած գալիս են, բայց՝ չէ, մենակ էին, մնացածները մի շաբաթից հազիվ տեղ հասան: Մերոնք սկսեցին կրակել, բայց սրանք, որ տեսան մենակ են ու առանց զորքի, ձիերից թռան ու իրենց մոտիկ սարը գցեցին: Կռվից հետո Բեդֆորդից մարդիկ եկան ձիերն ետ ուզելու, գտան իրենց ապրանքն ու ասացին, որ էն երկուսն են գողացել: Էդ մարդկանցից իմացանք, որ Սեվիեի մյուս ափին Ամանդա Ստիվենսը կամուրջը կրակի էր տվել ու Թենեսիից եկող զինվորներին մի շաբաթ էնտեղ կանգնեցրել, ինքն էլ մի լավ ծիծաղել էր վրաները: Ասել էր ... սուրբ Աստվածածին, ես միշտ էլ էն կարծիքին եմ եղել, որ Ամանդան դժվար թե էդ տեսակ բան ասած լինի, չնայած շատ մեծ բերան էր. տակից վրայից դուրս էր տալիս, հա ուրեմն, սրանց ասելով զինվորները մնացել էին էն ափին, իսկ Ամանդան թե. «Տեսչեններ, ես բարակ առուն անցնելու համար կամուրջն ինչ եք անում, էդ ինչ անպետք տղամարդ եք, մեր կողմերում տղամարդիկ էդ տեսակ գետերը ք...ով են անցնում»,— ասել էր, ու զինվորներն էլ ծիծաղել էին:

Էդ տարին չէր, որ յանկիները մտան քաղաք ու Մեքսի բիձային բռնեցին, ուզում էին գլխին խաղ խաղալ: Մեքսի բիձան խոշոր,

հաստկեկ մարդ էր. երեսը դեղին, մազը՝ կոփնոց: Ասում էին՝ սևի արյուն կար մեջը, ինքն էլ էր ասում: Յանկիների մեծին էլ բացատրեց, որ իրեն հանգիստ թողնեն:

— Թե ապացուցես, որ նեգր ես՝ բաց կթողնենք. — խոստացան: Մեքրին թե՛ կապացուցեմ: — Էդ ո՞նց, — զարմացան յանկիները: Իսկ նրանց կապիտանն ասաց. — Ես գիտեմ, թե ո՞նց: Ջիմ, սրան փողոցով մի լավ վազեցրու:

Էդ խարկող արևին Մեքրին ու զինվորը սկսեցին վազել: Երբ ետ եկան, Մեքրին քրտնքի մեջ լողում էր: Ասում են, յանկին մոտեցել, մի լավ հոտ էր քաշել վրայից ու ծծծաղել էր. — Արևս վկա, տղերք, նեգր է, թողեք գնա:

Հիշում եմ, տղամարդիկ գետի ափով քաղաք էին իջնում՝ զորացրվելու, իսկ մենք հավաքվել էինք քեռի Ջոնի բակում, որ նայենք նրանց. հայրս էր էնտեղ, մայրս՝ երեխեքի հետ, Փեթոն-ներն ու Փենթլանդները ամբողջ գերդաստանով. մեկ էլ Ջոն Փեթոնի նեգրերը՝ Վիլին ու Լյուսինդին:

Քո ապուպայն էլ էր էնտեղ, տղաս, պառավ Բիլ Փենթլանդը: Մարդիկ նրան վարպետ Բիլ էին ասում, գիտես թաղիքից ինչ գլխարկներ էր սարքում. բուրդը մոխրաջրով նրա պես ոչ ոք չէր կարողանում մշակել: Հիմի էդ տեսակ գլխարկներ էլ չկան: Էսօր-վա պես միտքս է. տարիքն առած մի ֆերմեր գլխարկը մեր տուն էր բերել, որ Սեմը կարկատի, ու ասում էր. «Սեմ, ես գլխարկը պառավ Բիլ Փենթլանդն է կարել ինձ համար, Է՛է քսան տարի առաջ ու հլա նոփ-նոր է, մենակ մի քիչ վրա գցել է պետք ու մաքրել»:

Ո՛ր որ շիտակ խոսենք, իմ պապ Բիլ Փենթլանդը բուրդի կարծիքով էլ գլխով մարդ էր: Իմացած լինես, տղաս, որ քո շնորհքը պապիդ կողմից է գալիս: Նա որ կրթություն ունենար, շատ առաջ կգնար: Կյանքում մի տող չէր կարդացել, բայց ամեն ինչից խելքը հասնում էր: Կաղնու պես մարդ էր, մեռնելուց առաջ լուր է ուղարկում Սեմին թե՛ արի ինձ տես: Սեմը գալիս է ու տեսնում, որ հայրը կրակ է արել ու սաղմոս է կարդում, ինքն էլ ողջ ու առողջ, հետո դառնում է Սեմին թե՛ «Լավ արիք եկար, քեզ բան ունեմ ասելու: Պառկիր էստեղ՝ կարգին խոսենք»:

Սեմին էլ էդ էր պետք, աշխարհիս երեսին նրանից թամբալ մարդ չկար. որ տեղից չհանեիր, օրերով կպառկեր ու լեզվին կտար:

— Պառկեմ, հայրիկ, — ասում է, — հո վատ չէս:

— Չէ, — ասում է Բիլը, — էսպես լավ հեչ չեմ զգացել, բայց շուտով գնալու եմ, որոշել եմ, որ ժամանակն է, ուզում եմ տունս կարգի գցել՝ հետո գնամ:

— Էդ ինչ ես խոսում, հայրիկ, — ասում է Սեմը, — քեզ բան էլ չկա:

— Հա, ինձ բան չկա հիմա, բայց մինչև դու տեղ հասնեիր՝ տարին կանցներ, չէ, Սեմ, մտքիս դրել եմ գնամ, ես աշխարհում էլ անելիք չունեմ ու ուզում եմ ճամփա ընկնեմ:

— Ոնց թե ուզում ես, — վրա է տալիս Սեմը, — ինչ ես ուզում:

— Ո՛րդում եմ մեռնեմ, Սեմ:

— Այ հայրիկ, էդ ինչ ես խոսում, ինչի պիտի մեռնես:

— Էհ, — ասում է Բիլը, — մտքիս կա վաղն էս ժամանակ մեռնեմ, ուզում եմ երեկոյան վեցի կողմերը գնամ, դրա համար էլ ետևիցդ մարդ ուղարկեցի, որ կանչեն:

Հետո հայր ու որդի մի մեծ կրակ են անում ու գիշերն անքուն գրուցում: Ողջ գիշերը քամին ոռնում, կլանչում է, ու, սրանք ողջ գիշեր գրույց են անում: Լուսադեմին կերակուր են սարքում, հետո պառկում ու խոսում են իրար հետ, ճաշը վրա են դնում ու վերսկսում գրույցը, հայրը՝ առողջ, ուժեղ, աշխարհի հետ հաշտ, անդարդ ու անցավ:

Վեցը խփելուն պես, լսում ես, ուղիղ վեցին, շուռ է գալիս, թե՛ պիկդ կաց, Սեմ, վեցն անց տասին նորից է դառնում թե՛ մնաս բարով, որդիս, ժամս եկել է, գնում եմ, ու մեռնում է՝ երեսը պատին արած: Էս տեսակ կամքի տեր մարդ էր իմ պապը, ու, որ ճիշտն ասեմ՝ մերոնց բուրդի մեջ էլ էդ բանը կա. որ ժամը գալիս է՝ զգում են: Հերս էլ էդպես գնաց. էդ օրը գնում-գալիս հարցնում էր ինձ ու եղբորս. «Ժամի վեցը կա՞»: — Չէ, — ասում էի, — հայրիկ, դեռ կեսօր է, ու ինքս ինձ մտածում էի, թե ժամի վեցն ինչ է անում: Վեցը խփելուն պես հանգավ. ես կամաց ասացի եղբորս՝ վեցն է: Նա էլ հասկացավ ու գլխով արեց:

Ինչ էի ասում, հա, էդպես խմբով կանգնել էինք բակում, պապս էլ ողջ ու առողջ մեզ հետ, ու նայում էինք անցնող-դարձող զինվորներին: Պապս երկու անգամ ամուսնացած մարդ էր, մի տուն էլ երեխեք ուներ. ութը Մարթա Փեթոնից (հայրս էլ սրանց մեջ), տասնչորսն էլ երկրորդ կնոջից, հա, մի երեխա էլ էն կնկանից ուներ Հարավային Կարոլինայում, ճիշտ է, օրենքով պսակված չէին, բայց պապս երեխային բերել էր տուն, նստեցրել մյուսների կողքին ու ասել. «Էսօրվանից սա ձեր քույրն է», ու պապիս ասածն օրենք էր: Որ մեռածներին ու կովի տարին զոհվածներին չհաշվենք, հիմա նրա երեխեքն ամենքը իր մեծ ընտանիքն ունի ու հարյուրներով ապրում են լեռների վրա՝ Կատավաբայում, Տեխասում, արևմուտքում՝ Կալիֆոռնիայի ու Օրեգոնի կողմերը, ոստայնի պես տարածվել են, բայց բուրդն էլ մի հատիկ պապիցս են եղել: Նա մենակ էր սկսել ամեն ինչ: Հայրը անգլիացի էր ու հեղափոխության ժամանակ Յենսիում պղնձի հանք էր փորում: Ասում էին՝ Անգլիայում նա մեծ կալվածքներ է թողել մեզ: Հիշում եմ. պապիս մեռնելու ժամանակ հորեղբայր Բոբը եկավ հորս մոտ, ասաց՝ մի բան անենք, բայց բան էլ չարեցին, ծախսերի հետ էր կապված: Պատերազմի վերջանալուն պապս դեռ կար:

Ջորջը ցրվում էր. կանայք լալիս էին, զինվորներն ուրախանում ու հենց մի բան էին ասում, կանայք վերսկսում էին լացը: Բոբն էլ էդ ժամանակ զորացրվեց. տասնվեց տարեկան տղա էր, բայց ինձ հասկան առած տղամարդ էր թվում՝ գլխին մետաքսե բարձ գրակ

(տեսնես իր խանութից եր թոցրել), ոտքերն էլ բորիկ ու եղպես ոտաբորիկ ու գոակավոր գալիս էր. մենք էլ լաց էինք լինում:

— Պահ, պահ, — ասաց, — էս հինչ լավ ընդունելություն են սարքել: — Խեղճն ուզում էր կատակի տալ ու մեզ ուրախացնել: — Ես էլ կարծում եմ ինձ տեսնեք, կուրախանաք, իսկ դուք լալիս եք: Որ եղպես է, ես գնացի:

— Ախ, Բոր, զավակս, — ասաց մայրը, — դու կոշիկ չունես, խեղճ երեխաս:

— Չէ, — ասում է, — չունեմ, ճամփին մաշվեցին, էնքան էի շտապում՝ պլուկվեցին, հագիցս դուրս եկան: Բայց որ իմանայի եսպես եք անելու՝ ինձ համար դանդաղ կգայի:

Ոնց էինք ծծածաղում:

Իսկ կանայք, տղաս, ուրիշ բանի համար էին լալիս: Էնքան մարդ էր գնացել ու ետ չէր գալու, բոլորս էլ գիտեինք էդ մասին, բոլորս...

Վերջում ցրվեցինք տուն, ու յոթ օր կերուխում էր: Մենք չունևոր էինք, տղաս, բայց էդ շաբաթ կուշտուկու կերանք, ոչ թե օյինբազ բաներ, որ հիմիկվաններն առաջդ են դնում, այլ տեղը տեղին. մի քան հատ մենակ ճուտ էինք տապակել, խոզի միս խաշել ու ապխտել, կարտով էինք դրել ու սիմիդդր, լոբի ու գոգերով ձերմակ հաց, տաք-տաք գաթեք, դեղձով, խնձորով բլիթներ, հազար տեսակ ջեմ ու կարկանդակ, վրայից էլ սիդր՝ ինչքան փորներումս տեղ կաներ: Մենակ տեսնեիր, թե ոնց էին ուտում Բորը, Ռուֆուս Ալեքսանդրն ու Ֆեյթ Փեթոնը. խեղճ մերս ասում էր. «Վայթե մեկ էլ կռվից առաջ եմ կուշտ փորով հաց կերել», — բայց որ ճիշտն ասեմ ինքն էլ էր նրանց օրին: Ես հինգ տարեկան աղջիկ էի էդ ժամանակ, ինչ եղել-չի եղել հիշում եմ, դրանից առաջ եղածն էլ եմ հիշում, ու միտքս են բաներ, որ դու չես էլ լսել, տղաս, չնայած մեր միջի ուտումնականը դու ես: Էն ժամանակ ամեն ինչ ինքներս էինք անում. մեր կերածը մենք էինք աճեցնում ու բուրդը, որ պիտի գործեինք ու հագնեինք, մեր ձեռքով ներկում էինք, գնում էինք անտառ ընկուզենու կեղև ու պտղի կճեպ, աղտոր ու շամբուկ հավաքելու: Հետո բուրդը ներկում էինք ու էնքան ցայում պղնձար-ջասպի լուծույթի մեջ, մինչև մեր ուզած փայլուն սևը բռներ: Հիմիկվա ներկերը խանգրած բաներ են: Իմ բռնած կարմիր-կանաչն ու դեղինը անուշ պայծառ էին: Վուշը մանում էին, լեղակում ու սիրուն շապիկ, սավան ու սփռոց կարում: Հիշում եմ՝ մայրս բակում նստած հավ էր փետրում, կծու, թանձր հոտը բռնել էր տուն ու դուռ, ցախատնից կաղնու մատղաշ ոստերը ծխախառն անուշ բուրում էին, չոր, սմբած խոտի միջից քամին կլանչում էր, էդ տարի Մելին մեռավ, նստած թել էի մանում, ու սիրտս նեղվում էր... Հիշում եմ, գետի կողմից մարդիկ էին գալիս ու ձայնում. «ուռն, ուռն»: Հաստատ ընտրություններ էին եղել, ու կեսը գոռում էր. «Կեցցե Հեյզը», — մյուսներն էլ՝ «Թիլդենը կեցցե»: Իմ հիշածներն էս են, տղաս, ու սրանք ոչ մի տեղ էլ գրած չեն:

— Բա ձայներն ինչ եղան:

— Էս է, ասում եմ, այս դրանից սկսեցի, «զույգ-զույգ, քսան-քսան» կանչում էին:

— Էդ ինչ էր, — ասում եմ ինքս ինձ, ու նորից՝ «զույգ-զույգ, քսան-քսան»: Մտածում եմ ու բան չեմ հասկանում, ոչ էլ հաջորդ օրը գլուխ հանեցի, տաօրինակ բան էր, էդ օրը սեպտեմբերի քսանյոթն էր, հիշում եմ, որովհետև երկու օր առաջ, առավոտվա կողմը հերդ իր արհեստանոցում տապանաքար էր տաշում բիվորդեմի մի կնոջ համար, մեկ էլ ներս է գալիս Մել Փորթերն ու գլուխը դողացնելով կանգնում: Հերդ ասում էր՝ էնպես կապտած ու խեղճ տեսք ունեք, ոնց որ մի ահավոր դժբախտություն պատահած լինեք: Հերդ հարցնում է. «Բան է եղել, Մել, քեզ եղպես տխուր օրումս չեմ տեսել»:

— Ախ, Վիլ, — ասում է ու գլուխը թափահարում:

— Թե իմանաս ոնց եմ նախանձում քեզ: Ձեռքիդ լավ արհեստ ունես ու քեզ էլ ոչինչ պետք չէ: Ո՞նեցած-չունեցածս կտայի մենակ քո տեղը լինելի:

— Էդ ինչ ես խոսում, Մել, — ասում է հերդ, — դու առաջին կարգի իրավաբան ես, գործդ եղպես լավ, իսկ դու ուզում ես քարտաշի հետ տեղդ փոխել: Քարն էս ձեռքերովս եմ տաշում ու չգիտեմ էլ վաղը գործ կճարվի, թե չէ: Գրողի բաժին դառնա սրա նման գործը, — Էղպես էլ ասում է, քո հերը բան ասելուց երկար-բարակ չէր մտածում: — Անիծվի էն օրը, որ խելքս մտավ, պիտի սպասես մինչև մարդ մեռնի, որ հետո էլ մեռնողի բարեկամները քարն ուրիշի գցել տան: Չէ, ես գործն իմ խելքի բանը չէր: Ես օրենք պիտի սովորեի ու իրավաբան դառնայի: Էս մեկը հերդ ճիշտ էր ասում, բոլորն էլ էն կարծիքին էին, որ պարոն Գանտից չտեսնված դատավոր դուրս կգար, էն ճարտար լեզուն, որ նա ուներ: Բայց Մել Փորթերն ասում է. «Ախ, Վիլ, Վիլ, Վիլ, ծնկաչոք շնորհակալ եղիր Աստուծուց, որ եղպես բան չես արել: Գոնե հիմա կուշտ փորով հաց ես ուտում ու որ գործից տուն ես գալիս, գիշերը հանգիստ քնում ես»:

— Չէ, Մել, — ասում է հերդ, — հաստատ բան է պատահել:

— Հա, Վիլ, — նորից գլուխն է թափահարում սա, — գիշերներն էր մարդկանց երեսից չեմ կարողանում քնել: — Ո՞ր թեև չի ասում որ մարդկանց, հայրդ գլխի է ընկնում, որ խոսքը էդ Միրզի, Լորենս Վեյնի ու բանտը նստած էն մյուս մարդասպանների մասին է: Մելը դրանց դատապաշտպանն էր ու հենց էդ օրը բանտից էր գալիս. կոշիկներն ու շավվարի փեշերը Նիգերթաուսի կարմիր ցեխի մեջ կորած են եղել:

— Ինչ արած, Մել, — ասում է հայրդ, — դու մեղք չունես, ձեռքիցդ եկածն արել ես, հիմա պետք չի, որ եղպես տանջվես:

— Ախ, Վիլ, — ասում է, — ինչ որ կարող էի, արեցի դրանց փրկելու համար, բայց վայթե կախեն, կանայք, երեխեքն ու ազգականներն էլ խնդրում-աղաչում են թե՛ ազատիր մերոնց, ինչքան գլուխ ջարդեցի՝ բան դուրս չեկավ, էս գործից ես կախաղանի հոտ եմ առնում: Ահավոր բան է, դրանց երեխեքը մեծանալու են ամոթի կնիքը ճակատներին, որ իրենց ծնողներին որպես մար-

դասական կախադան են հանել: Սրանց երեսից, — ասում է, — քուն չի գալիս աչքերիս:

Էդ օրը հերոզ արհեստանոցից տուն եկավ ու ասում է ինձ. — Մեղքս շատ եկավ Մելին, խեղճը ձեռքից եկածն արեց ու ոնց որ մի բան էլ մեղավոր լինի, կարող է մի ճար կա դրանց ազատելու, Մելի վրա գույն չկար, մի շաբաթ աչք չէր կպցրել:

Իսկ ես ասում եմ հորդ, — ինձ լսիր, — նա քեզ հաստատ ձեռ է առնում, դեռ ոչ մի դատապաշտական քունը չի կորցրել թե՛ վայրեն պաշտպանյալիս կախեն: Գրագ կգամ, որ Մելը ուրիշ պատճառով է քնահարամ եղել, դրանք կամ վախենում են փողը լրիվ չստանան, կամ էլ մտմտում են, ոնց անեն, ապելի շատ փող պլոկեն, իսկ որ Մելը գլուխդ լավ յուղել է, էդ հաստատ:

— Էդպես մի խոսի, — ասում է հերոզ, — մեղք է:

— Չէ մի, մեղք է, դու հո երեկվա երեխեն չես, — ասում եմ, — էդ պատմության մեջ մի ճիշտ խոսք չկա, ուզում են իրենց խղճաս, դու էլ ամեն ասածի հավատում ես: — Ո՛ր ճիշտ հավատում էր. հայոյում էր, հազար տեսակ հիշոց թափում եկողի գլխին, բայց վերջը համոզում էին, ուզածդ բանը ձեռքից խլում: Մեկը հենց Մել Փորթերի Ռուֆուս եղբայրն էր՝ կապից փախած անտերը, թե երկնքում աստված կա, նա իր արժանի պատիժը պիտի ստանա: Էնքան էր խմում. երեսը ոնց որ լիկած պոմիդոր լիներ: Աղջիկ ժամանակս դրան մի անգամ տեսել էի. Զիթեր Ալեքսանդրի թըր մտած գիշերով եկել էր սթափության կոմիտեի հավաքին երդում տալու, չնայած մենակ էդ երկուսի խմած արաղը հերիք էր, որ մի նավ լողալով անցներ: Մի օր էդ Ռուֆուս չեղածը գալիս է հորդ մոտ, թե՛ ինձ համար հազար չորս հարյուր դոլարի չեկ ստորագրիր: Որ չեմ հիշում, հերսիցս տրաքվում եմ: Կախել էր պետք դրան, պարանն իմ ձեռքով կձգեի:

— Մի վախենա, Կիլ, — ասում է, — էնպես կանեմ, որ դու շահով դուրս գաս: Ասա իր անունով մի քոռ կոպեկ ուներ բանկում: Հորդ հարցնում եմ. — ինձ ասա, թե էդ հիմարությունն ինչի արիր:

— Եսիմ, — ասում է, — երդում-պատառ եղավ, որ շահով դուրս կգամ:

— Ո՛ր դու էլ, խելքի ծարավ, հավատացիր:

— Էս ինձ դաս, — ասում էր, — էլ էսպես բան չեմ անի:

— Կապրենք, կտեսնենք, — ասում եմ: Երկու տարին չէր լրացել, Ռուֆուսը նորից որոշեց խաղ խաղալ մեր գլխին, առանց ամոթի գնացել էր հորդ մոտ, թե՛ հինգ հարյուր դոլարի չեկ տուր: Սրա վրա հերոզ էնպես էր կատաղել, որ օձիքից բռնած փողոց էր շարտել ու ասել. — Թե մեկ էլ ես կողմերն երևաս, կաշիդ կքերթեմ: Հերոզ որ գժվում էր, Աստված հասներ: Ոստիկանապետ Բիլ Սմեթթերսն էլ մոտերքում է լինում ու կանչում է հորդ. — Որ մեկ էլ գա, ես էլ էստեղ լինեմ, միասին կքերթենք, բայց որ հենց տեղում վերջը տայիք, լավ կլիներ:

— Ճիշտ է, — ասում եմ, — հենց տեղում դրա հաշիվը պիտի մաքրեիր՝ հոգիներս ազատվեր:

— Ախր շատ էի դառնացած, եղած փողն էդ քոտտ հարբեցողի ձեռքն էր տվել, վեց երեխի տեր էինք: Քիչ էր մնում հերսիցս պայթեի: Էս քեզ դաս, — ասում եմ, — էլ մարդու փող չտաս, ոչ էլ պարտքով տուր, ամուսնացած մարդ ես, ընտանիք, երեխեք ունես ու մենակ նրանց ես պարտական, ուրիշ ոչ ոքի:

— Հա, — ասում է, — էսպես բան էլ չեմ անի:

Ես էլ հավատացի: Երեք օր հետո գնաց քեֆի ու որ տուն եկավ, ոտքի վրա հագիվ էր կանգնում: Ամբողջ Ռադիկեթի մոտից լուր հասցրին, թե՛ եկեք ձեր հորը տարեք: Իրենք չէին կարողացել հախից գային: Վեր կացա գնացի, Աստված, դու ախր հորդ կարգին չես տեսել, քո ժամանակ հոգնած էր, արդեն հասակով: Ռադիկեթի նեգրը ինձ ասում էր... գիտես, էլի, էն դեղնած-մեղնած, ծաղկատար երեսով, — ասում էր. «պարոն Գանտը ավելի շատ է խմում, քան չորս տղամարդ միասին», էդ օրը հերոզ կանգնել էր բարում ու երկու լիտրանոց տարեկանի օղին քաշել գլուխը:

— Չորանաք, — ասում եմ Ռադիկեթին, — դուք էլ կանգնած նայում էիք, կին, երեխեք ունես ու երեսդ բռնել է փող պոկել քո պես ընտանիքավոր մարդուց: Քո պեսների հերն եմ անիծել, ձեզ քաղաքից քշել է պետք, — ասում եմ ու զգում, որ մի քիչ չափն անցա, բայց ասել պրծել էի: Շատ էր ազդվել, ձայն չհանեց, բայց քիթ ու մոռոթն իրար խառնած կանգնել էր ու երկի մտքում ասում էր՝ գետինը պատռվեր, տակն անցներ:

— Էդպես մի խոսի, Էլայգա, — ասում է, — քո մարդու փողն ինձ պետք չէ, ինչ ենք անում էդ փողը, գիտես օրը քանի հոգի է ոտս գալիս, շնորհքով խմում-վեր կենում: Քո մարդուն խելքից հանողը մենք չենք: Թող պարոն Գանտը երգվի, որ էլ խմիչք չի առնելու բերանը, չուզողն էլ ես լինեմ: Նա էն մարդն է, որ իրավունք չունի խմելու: Գոնե մի բաժակ խմեր, ու դրանով բանը վերջանար: Բայց մի բաժակը նրա բերանն էլ չի թըջում, կես շշից հետո նոր զգում է, որ ինքը խմել է: Չնեղանաս, Էլայգա, բայց քո մարդը տեղով փորձանք է: Դու չգիտես, — ասում է, — գլուխն ինչ տարօրինակ մտքեր են գալիս: Մի օր ձայնը գլուխը զգած՝ սկսեց Լիդիայի մասին խոսել: Երդում-պատառ էր լինում, թե Լիդիան հարություն է առել ու եկել իր ետևից:

— Ահա, ահա, — գոռում էր, — մի դրան նայեք, — ու մատով ցույց էր տալիս սենյակում ինչ-որ տեղ, բացատրում, թե Լիդիան ուսիս վրայով իրեն է նայում:

— Բան էլ չկա, Կիլ, — համոզում ենք, — աչքիդ է երևում:

— Չէ, Լիդիան է, — գոռում է, — միք խաբի, ճամփիցս էլ հեռու, թե չէ կտամ կսպանեմ: — Էդ՝ խոսքի վրա երկու լիտրանոց կիսատ շիշը շարտեց վրաս, հրաշքով փրկվեցի, տեսա շիշը վրաս է գալիս՝ գլուխս իջեցրի, դարակում ինչքան բաժակ կար փշուր-փշուր եղավ: Հետո ծնկի եկավ ու սկսեց աղաչել մեռածին. — Լիդիա, փոքրիկս, ասա, որ ներում ես ինձ... տեսեք, տեսեք, ոնց է աչքերը

փայլեցնում, Աստված, դու ինձ ներիր, էնտեղից եկել է, որ ինձ անիծի: — Վախներիցս չորացել էինք, իմ Դեն նեգրը հենց էդ ժամանակ ծկեց ու մի բանի օր չէր երևում, սևերը մեզնից սնահավատ են, լավ վախեցել էր:

— Կվախենա, բա ոնց, — ասում եմ, — և բանը մենակ սնահավատությունը չէ: Էնպես որ ասի, Ռադիկերն աչքերը չռեց վրաս. — ուզում ես ասել էդ բոլորը լճից էր, էլայգա:

— Ինչ իմանամ, — ասում եմ, — բայց ինքս էլ եմ շատ տարօրինակ բաներ տեսել, ու թե էդ բոլորը ճիշտ է, ուրեմն մեռածները մեկ-մեկ հարություն են առնում:

Ռադիկերը գույնը գցեց. — իսկ ո՞վ էր էդ Լիդիան, — հարցնում է, — էդ անունով կին նա ճանաչել է:

— Հա, — ասում եմ, — բայց էն ժամանակ նա դեռ ամուսինս չէր, ու չգիտեմ ո՞վ է:

— Հո նրա առաջին կինը չէ, էն, որ մահացել է, — պոկ չի գալիս Ռադիկերը:

— Հենց ինքն է, — ասում եմ, — պարոն Գանտն էդ կնոջից վախենալու պատճառներ շատ ունի, — էլ ուրիշ բան չավելացրի, չասի, որ հերո, Լիդիայից բացի, երկու կին էլ չուկ է առել, որ նրանից առաջ էն կողմերում ամուսնացել ու բաժանվել է մի ուրիշ կնոջից: Մարդիկ մենակ էդ մեկի մասին գիտեին: Ամաչում էի Մեգի Էֆիրդի մասին որևէ մեկին պատմել: Էն ժամանակ ամուսնացած-բաժանված մարդ առնելը ամոթ-խայտառակություն էր, իսկ մարդաթող կինն ու դուրս ընկածը մի հաշիվ էին: Մինչև ամուսնանալս որ իմանայի, բա ես քո հորը կառնեի ու էդպես կխայտառակվեի: Մի տարվա ամուսիններ էինք, նոր իմացա: Հերո ինքն իր բերանով ասաց: Խեղճ միսիս Մեյսոն, ինչքո բաշեց էդ խեղճ կինը. որ ամուսնացանք մեզ հետ էր ապրում. ուզում էր Վիլին հուսի մեջ գցել ու հետո՝ նոր իր ընտանիքում կարգ ու կանոն հաստատել. համոզել, որ Ջոնն ու էլեր Բիլզը միանան:

Ջոնն ու Լիդիան Միսիս Մեյսոնի առաջին ամուսնուց էին: Ինձ ասում էր. — էլայգա, քանի կարող եմ, քեզ կօգնեմ, էնքան որ էլերին համոզեմ ձեռք բաշի մարդուց ու պատվով վերադառնա իր մարդու՝ Ջոնի մոտ: Էլ ուրիշ բան չեմ ուզում ես աշխարհում: Գոնե հանգիստ կմեռնեմ: Ասում էր ու լալիս. — դու չգիտես, իմ բաշածը դու չգիտես: Հետո ինձ պատմեց, թե ոնց էին եկել էստեղ, դեռ Միդնեյում հանդիպել էին Վիլին, նա էլ էր գալիս հարավում ապրելու, Ջոն Արթուրի մոտ քարտաշի գործ էր ձարել, սկզբում ընկեր-բարեկամ չուներ, ախր հերոյ յանկի էր, էդ ժամանակ մարդիկ դեռ դժվար էին հաշտվում նրանց հետ:

Ինքն էլ պատմում էր, որ Բալթիմորում էլ մերոնց չէին սիրում: — Գալս պատահական ստացվեց, — ասում էր, — մտքիս կար արևմուտք գնալ, տղա ժամանակվանիցս ուզում էի, բայց Ջոն Արթուրը գրեց, թե՛ էստեղ լավ գործ կա, արի:

Էն ժամանակ հորդ կարծիքով մենք անիծյալ խառնակիչներ էինք ու մեզ կախել էր պետք: Հերո չէր, որ ուզում էր Լիին ու Ջեֆերսոն

Դեխին դատի տալ որպես դավաճանների: Հորդ ավագ եղբորը՝ Ջորջին Գեթսբուրգում սպանել էին, ու պարզ է, նա երկու ձեռքով մեր դեմ էր, մինչև մի օր ինքն էլ ուշքի եկավ ու սկսեց հայիոյել կառավարությանը սևերի օրենսդիրներին Սիդնեյի դեպքերի համար: Էդ ժամանակ էլ օգնեց Ջոն Արթուրին, որ Կոլումբոսում՝ Հարավային Կարոլինայում ուղղիչ տուն բացեց: Էդտեղ աշխարհի ամենասև նեգրերին էին պահում: Դրանք էլ՝ ընտիր հագած, լակում էին, հարքում, եղած փողերը մսխում ու հաստ-հաստ սիգարներ էին ծխում, գարշահոտ անտերները, ոտքերն էլ կարմիր փայտից սեղաններին էին դնում: Էս բոլորը, ոնց որ ասում եմ, կինոյի մեջ էլ կա. «Ազգի ծնունդ» է վերնագիրը՝ ըստ Թոմ Դիքսոնի գրքի: Հայրդ ասում էր, որ էդ նկարը սկզբից մինչև վերջ ճիշտ է, ու որ ինքը էլ բեթար բաներ է տեսել:

Ինչ էի ասում, հա, հերո գալիս է միսիս Մեյսոնի տուն, Մեյսոնն ու աղջիկը՝ Լիդիան նրան կենվոր են վերցնում:

— Շատ ուրախացանք, — ասում էր միսիս Մեյսոնը, — մենք մենակ էինք, տանը տղամարդ չկար, ու որ Վիլը եկավ, մեզ ավելի ապահով զգացինք, Վիլն իսկական տան տղամարդ էր: Նրա հավասարը ես որ չեմ տեսել:

Ինչ որ ճիշտ էր, ճիշտ, հորդ խելքն ու միտքը էստեղ-էստեղ թափառելն էր, բայց նրա պես տան տղամարդ քաղաքում չկար, ձեռքից ամեն ինչ գալիս էր: Առավոտները զարթնում էիր, կրակը բուխարիկում թե՛ծ: Չէր թողնում, որ սպասեիր, գնայիր-գայիր մինչև կրակ լիներ: Լավ էլ ուտող էր ու դրա համար օջախը միշտ տաք էր պահում: Ասում էի՝ քո նման կրակ անել ես էլ եմ կարող, ամեն անգամ կես շիշ կերոսին ես լցնում, հեջ խիղճ ունես, մի օր կտաս կվառես բոլորիս, — էդ ինչ տեսակ անխնա, անհոգ մարդ էր քո հայրը, նրա սարքած կրակից ծխնելույզը դրդում էր ու տունը հիմքից ցնցում:

Էն պատմության համար ես մենակ հորդ չեմ մեղադրում: Պառավիին ասում էի. — միսիս Մեյսոն, ինչ որ դուք Վիլի մասին մինչև ձեր տուն գալը ոչ մի բան չգիտեիք, նա հո նույն քաղաքում էր ապրում, ոնց էլ լիներ մի երկու բան կիմանայիք Մեգի Էֆիրդի հետ ունեցած կապի մասին, ես քաղաքն էսքան փոքր, ու դուք էդպես անտեղյակ:

— Գիտեինք, — խոստովանեց, — աղջկա հայրն ու եղբայրներն էին ստիպել, որ ամուսնանա, ու Վիլը նրանց երեսից էդ աղջկան ոնց որ չէր սիրում: Դրա համար էլ բաժանվեց:

— Գիտեիք, — ասում եմ, — ու թողեցիք, որ գա ինձ առնի, իր ամուսնացած-բաժանված տեղովը, գոնե մի կերպ հասկացնեիք: — Չէ, բան էլ չասացին, որ մնայի իրենց ասելուն, կյանքում չէի իմանա: Մեր ամուսնությունից մի քանի ամիս անց հին կաղնե— փայտե պահարանն էի սրբում, որ հորդ շապիկներին տեղ անեմ, մեկ էլ աչքովս ընկավ նամակների մի կապոց: Ձեռքս առա ու էն է, ուզում էի կրակը գցել, բայց ոնց որ մի ձայն ինձ ասեր՝ կաց: Ոնց որ

մեկը էդ նամակները հատուկ ինձ համար պահած լիներ: Ամեն բան տեղում էր՝ Մեգի էֆիրոյից ամուսնալուծվելու թղթերն էլ մեջը: Ես թղթերին էի նայում, էդ թղթերն էլ ինձ... Սպասեցի մինչև իրիկունը հերդ տուն եկավ, հետո կապոցը ձեռքն եմ տալիս ու ասում. — Էսօր գրասեղանդ էի մաքրում՝ հին թղթեր գտա, պահեմ, թե թափեմ, — հարցնում եմ իբր բանից անտեղյակ: Հայրդ գույն առավ, գույն տվեց. — տուր, — ասում է, — տուր էդ թղթերը ինձ, — ու ձեռքը գցում է կապոցին: Հետո էլ թե՛ դու կարդացել ես, էլայգա:

Չայն չեմ հանում:

— Դե, — ասում եմ, — ինչ էլ մի չհասկանալու բան է, էստեղ ամեն ինչ տեղը տեղին, սևը սպիտակի վրա գրված է, դու կին ես ունեցել ու ինձ էդ մասին մի բառ էլ չես ասել: Եվ քեզ առա՛ կարծելով, թե մենակ հանգուցյալ Լիդիան է եղել, իսկ դու էլի կին ես ունեցել: Իմ հասկացածն էս է, ուրիշ ոչ մի բան:

— Էդ ամուսնությունն իմ կյանքում մեծ անհաջողություն էր, իմ կամքին հակառակ ստացվեց, չէի էլ ուզում, որ դու էդ մասին իմանաս:

— Էդ հասկացանք, — ասում եմ, — դե հիմի բացատրիր, թե բաժանվելուդ պատճառն ինչ էր:

— Ամուսնալուծությունը ձևակերպեցին անհամապատասխանության հիմունքներով: Ինքը հրաժարվում էր ինձ հետ որպես կին ապրելուց, ուրիշ մեկը կար, դրան էր սիրում, ու նրա ջգրու էլ ինձ հետ ամուսնացավ: Ինձ հետ, ամուսնանալուց հետո, կապ չի ունեցել, որպես մարդ ու կին մի օր էլ չենք ապրել:

— Ով ապահարզան պահանջեց, — հարցնում եմ:

— Ես, — վրա տվեց հերդ, — որոշումն ընդունվեց ըստ իմ դիմումի:

Չայն չհանեցի, բայց գիտեի, որ խաբում էր: Էդ թղթերը սկզբից մինչև վերջ կարդացել էի: Մեգի էֆիրոյն էր ապահարզան պահանջել:

— Ասում ես նա քեզ կին չի եղել:

— Չէ, — ասում է, — կարող եմ երդվել:

Էստեղ էլ չզիմացա, ախր էդ լինելու բան չէր: Միսիս Մեյսոնի ասելով Մեգի էֆիրոյը դուրեկան, տեսքով աղջիկ էր, մինչև վիլին առնելը ահագին ուզողներ էր ունեցել, հորդ հետ կամքին հակառակ էր պսակվել:

— Էդ հավատալու բան չի, — ասում եմ հորդ, — գլուխս մի յուզի: Դու հնց կարող էիր տարի ու կես էդ կնոջ հետ ապրել ու մի անգամ ձեռք չտալ: Ես ախր քեզ լավ գիտեմ, մոտերքում կին լինի, դու պատն էլ կծակես-կանցնես, — ասում եմ ու նայում աչքերին: Իսկ նա հայացքը շուռ էր տվել ու ուրիշ կողմ էր նայում՝ տխմար ժպիտը բերանին:

— Հիմի էս թղթերն ինչ ենք անում, — հարցնում եմ, — պահե-
լուց օգուտ չկա:

— Հա, — ասում է, — ճիշտ ես, ատելով ատում եմ դրանք, կրակ ու պատիժ են գլխիս, լավն էն է վառեմ, վերջանա գնա:

— Բա ոնց, — ձեռք եմ առնում, — վառիր, տհաճ հիշողություններ են արթնացնում:

— Հենց կվառեմ, — ասում է, — արևս վկա, կվառեմ:

— Միսիս Մեյսոն, — հարցնում եմ պառավին, — մինչև վիլին ձեր տուն թողնելը էս բոլորը դուք գիտեիք:

— Բա ոնց, — ասում է, — գիտեինք, — հիմա քեզ ասեմ ոնց եղավ:

Ո՛ր պատմեց ինչ որ գիտեր. որ պատմեց, տղաս, հասկացա, որ էս բոլորը մենակ հորդ մեղքով չի եղել: Ոչ էլ Լիդիային եմ մեղադրում, էս նրան շուտվանից գիտեի, դեռ հորիցդ էլ առաջ, Լիդիան մոր հետ տեղափոխվել էր էստեղ ու գլխարկի փոքրիկ խանութ բացել Ակադեմիայի փողոցում, որտեղ որ հիմա Գրինվուդ Հոթելն է: Իսկական «խանութի գլխարկ» առաջին անգամ Լիդիայի մոտից եմ առել: Չմեռը Յենսի կոմսությունում ուսուցիչ էի ու խնայածս ողջ դրամն էդ գլխարկին տվեցի: Ամիսը քսան դոլար փող էի ստանում ու ինձ հարուստից հարուստ էի կարծում, բա ոնց, նույնիսկ փող էի ետ գցում, որ սեփականության տեր դառնամ: Էդ ետ գցած փողերով հողամասի առաջին վարձը մուծեցի, հրապարակի մոտի անկյունում ընկած հողակտորն էր: Քսաներկու տարեկան չկայի էդ ժամանակ ու ոնց որ մի մեծ բան էր արածս, ոնց որ ես էլ էի սեփականատեր Բոբ Փեթրոնի ու գեներալ Ալեքսանդրի պես, ախ, տղաս, էնքան չունևոր էինք, էնքան փորձանք էր եկել գլխներիս կռվի տարիներին, որ սրտանց ուզում էի մի բան էլ ես ունենամ. էսօրվա պես հիշում եմ, առաջին անգամ որ հարկաթերթիկը ստացա, մինչև քաղաք վազելով գնացի: Առանձնապես փող էլ չէր, բայց ոնց էի վազում: Ինձ պես անխելք մեկ էլ ես էի, տղաս, վախենում էի ուշանամ՝ հողը ձեռքիցս առնեն ու մինչև տեղ հասնելս աճուրդի հանեն: Էս հեջ, ինչ էի ասում, հա, Լիդիային ուրեմն ես վաղուց գիտեի, հյուսիս-արևելյան թաղամասում գլխարկի խանութ էր բացել ու նրա մոտից առաջին անգամ իսկական «խանութի գլխարկ» առա: Լիդիային իսկի չեմ մեղադրում, տղաս, իմ գիտենալովս մինչև հորդ հանդիպելը խելքը գլխին, աշխատող կին էր: Հորդ վրա տասը տարով մեծ էր, ու համը հանողը հենց էդ էր: Էս գործում մենակ հորդ չեմ մեղադրում, նա որ Մեյսոնենց տուն եկավ, քսան-քսաներկու տարեկան տղա էր, իսկ Լիդիան էդ ժամանակ երեսունվեցն էլ անց էր: Ջահել աղջիկ չէր, որ խաբեին՝ ճամփից հանեին, փորձված կին էր: Ճիշտ է, հայրդ տեսքով, ուժեղ տղամարդ էր, կանայք նրանից պոկ չէին գալիս, բայց Լիդիայի տարիքի կինը պիտի արժանապատվություն ունենար, ընկել էր հորդ ետևից ու վզից էր կախվում: Ես որ մեռնեի էլ՝

եղ բանը չէի անի: Մայրն էլ էր ասում.— ախ, Լիդիաս, Վիլի համար գովում էր: — Ամբողջ կյանքում կարգին, նամուսով կին էր եղել, տանը մնացած աղջիկ էր, խանութ ուներ, ու մարդիկ նրան հարգում էին:

— Էդ հնչ էր անում,— պատմում էր միսիս Մեյսոնը,— Վիլին հանգիստ չէր տալիս, ետևից վազում էր: — Հորդ էլ լավ գիտես. կնիկարմատ տեսնելիս ճռները թուլանում էին: Էս անգամ էլ փորձանքի մեջ ընկավ. Լիդիան հղիացավ, ու հորդ խելքը մտավ թե՛ «ինձ խայտառակությունից փրկելու համար պիտի ամուսնանաս հետս»:

Հայրդ գլուխը կորցրել էր: Հետո ինձ պատմում էր, որ Լիդիային չի սիրել ու չի էլ ուզեցել հետն ամուսնանալ: Վերջը որոշել էր նրան ուղարկել Վաշինգտոն՝ բժշկի մոտ ու նամակ էր գրել Ջիլին: Էդ ժամանակ Ջիլը դեռ հարավ չէր տեղափոխվել ու հորաքրոջ՝ Մերիի հետ ապրում էր Վաշինգտոնում, բրուտ էր էնտեղ: Եղբայրն էր, պիտի ձեռք բռներ: Լիդիային ուղարկեցին Վաշինգտոն, չգիտեմ հետո ինչ եղավ-չեղավ, Ջիլը մարդու բան ասողը չի, ես էլ սիրտ չունեի հարցնելու, եղ կինը ժամանակից շուտ ծննդաբերեց: Ցավերը գնացքի մեջ էին բռնել, տուն դառնալու ճանապարհին մի փոքր քաղաքով անցնելիս: Ո՞ղեկցորդը Ջիլին օգնել էր, որ Լիդիային կայարան հասցնեին, իսկ դա դեռ մի օր չանցած թողել, տուն էր եկել: Շատ սրտոտ կին էր: Էս պատմությունն, իհարկե մարդկանց պանջն է ընկնում, ու հերդ ուզած-չուզած ամուսնանում է Լիդիայի հետ: Քաղաքում, պարզ է, հորդ թշնամաբար էի նայում. նա յանկի էր, ոնց որ մենք էինք ասում՝ սատանի յանկի, որ եկել էր մեր քաղաք ու տեղի կանանց էլ ճամփից հանել: Մի կին-լիներ, էլի ոչինչ, բայց երկրորդը համը հանում էր: Ստիպված էին քաղաքից հեռանալ: Հենց էդ ժամանակ էլ որոշեցին գնա Ալտամոնտ. Լիդիան թոքախտավոր էր, ու հայրդ մտածեց, որ լեռնային օդը օգտակար կլինի նրան, երևի վախենում էր, որ ինքն էլ է հիվանդ. էդ կնոջ հետ ապրել էր ու կարող էր վարակված լինել: Առաջին անգամ, որ հորդ տեսա, ոնց որ ուրվական լիներ. երեսը դեղնած, ինքն էլ՝ կաշի ու ոսկոր, ինչեր էր քաշել խեղճը... Երբ Լիդիան ունեցած-չունեցածը ծախեց ու խանութը փակեց, հայրդ նրան միսիս Մեյսոնի հետ ուղարկեց Ալտամոնտ, իսկ ինքը որոշեց արհեստանոցի գործերը կարգի բերել, որ ձեռքը մի քիչ փող ընկնի, նոր գնա: Հորդ ու Լիդիայի մասին էսքան բանը գիտեի, մեկը գլխարկի առևտուր էր անում, մյուսն էլ արհեստանոցում գլուխը կախ իր բանին էր:

Հիմի պատմեմ քեզ էն մյուս կնոջ՝ Էլեր Բիլզի մասին: Սիդնեյից գալուց առաջ նա հորդ հետ կապ չուներ, ճանաչում էր որպես իր տալի՝ Լիդիայի ամուսին, բայց Ջոնն ու ինքը հորդ պես հասարակ քարտաշին

բանի տեղ դնողը չէին, մանավանդ որ խայտառակ էր իրենց ընտանիքը: Ոնց էին կատաղել ու փրփրել, որ Լիդիան երեխով էր, հորդ հետ ոչ խոսել, ոչ էլ երեսը տեսնել էին ուզում, ատում էին նրան. հայրդ էլ նրանց տանել չէր կարողանում: Ո՞րքի տես, որ կես տարի հետո էդ Էլեր Բիլզն իր չունեցած ամոթը կորցրած վեր կացավ եկավ Ալտամոնտ: Ճիշտն ասած, նրան էլ մեղադրել չէր լինի. նրա Ջոն Բիլզ կոչված ամուսինը շատ անպետք ու անբան մարդ էր, չէր կարողանում կնոջը պահել: Սա էլ գրել էր սկեսրոջը, թե գալիս եմ: Լիդիան ու միսիս Մեյսոնը վախեցել էին հորդ ասեին, որոշել էին, որ կգա՝ մի բան կմտածեն: Մի օր հայրդ գալիս է տուն, որ մեր տիկինը ներկված, ճոթվորած բազմել է: Հայրդ էնքան էր ատում էդ կնոջը, որ ուզում է գլուխն առնի գնա տնից: Բայց էլերը վեր է կենում ու իր նորածն սանրվածքով ու շքեղ գլխարկն էլ գլխին մոտենում է հորդ, հետո էլ իր շաքար ձայնով, թե՛ «Վիլի, ինձ չես ուզում համբուրել, Վիլ»: Լիբբը, Վիլը որ Վիլ լիներ, հենց էս խոսքի վրա վիզը պիտի ոլորեր:

— Վիլ, արի հաշտվենք, Վիլ,— ասում է:

Ոնց էլ երեսը բռնում էր էդքան բանից հետո հաշտությունից խոսել, էդ էլ քիչ էր՝ կնկա ու զոքանչի ներկայությամբ քսմսվում էր էդ մարդուն:

— Ինչ եղել է, եղել, Վիլ,— ասում է ու հերդ ստիպված պաշում է էդ կնկան:

— Տեղն էր քեզ,— ասում էի հորդ,— քո պես անխելքներին էդ էլ է քիչ: — Ո՞ր գիտես, չէր վիճում հետս, լուռ ընդունում էր իր սխալ լինելը:

Էլեր Բիլզ ասածդ փոքր-մոքր, մի տեսակ սև ու սպիտակ կին էր. մաշկը ձերմակ, մազերը՝ դշի թև, աչքերն էլ ածխի զույգ կտոր: Խոսում էր ալարկոտ, փափուկ-ծորուն ձայնով, ոնց որ մի կուշտ քնել ու նոր վեր էր կացել: Հենց առաջին անգամ տեսա, ասի՝ լրբի մեկն է. խելքն ու միտքը տղամարդկանց ճամփից հանելն ու նրանց ունեցվածքը տակով անելն էր: Սուտ չեմ խոսի, դուրեկան կին էր. մարմինը, բանը տեղը, մաշկն էլ մաքուր՝ վրեն մի բիծ չկար: Հերդ էլ էր ասում՝ լավիկն է... Ինչի լավիկը չէր լինի, ես էլ որ մատս մատիս չտայի՝ սիրուն էլ կլինեի, լավիկն էլ, որ առավոտից իրիկուն երեխա չպահեինք, ու մեր տեղը եփող-թափող լիներ, մենք էլ սիրուն կլինեինք:

— Ճիշտ ես,— ասում էր հերդ,— ճիշտ:

Ո՞ղիդ Լիդիայի քթի տակ էդ անզգամը սկսում է հորդ հետ սիլի-բիլի անել, առավոտից իրիկուն վրա—գլուխն էր շտկում, շպարվում, որ օր-օրի հորդ խելքահան անի: Էդ նույն տան վեջ Լիդիան հիվանդ մեռնում էր. էնքան էր հազում՝ թոքերը բերանն էին

գալիս, մեռնում էր ու լավ էլ տեղյակ էր, թե ինչ է կատարվում, մի օր հորդ ասում է. «Վիլ, ես հիվանդ եմ, գիտեմ, քեզ էլ պետք չեմ, ինձ էլ երկար կյանք չի մնացել ապրելու, գնացեք, ուր ուզում եք, Վիլ: Բայց իմ տան մեջ էդ բանը միք անի, թե դու խիղճ ունես՝ հարսիցս վազն արի»:

Հերդ ասում էր. — Մեղքի տակ ընկա, թե վերևում Աստված կա, պիտի մի օր պատժվեմ:

Էն խեղճ պառավ կնիկն էլ էստեղ էր տանջվում. տան գործը վրեն, բուրբի համար եփում-թափում էր, իսկ էն ալրաթաթախ ջլթիկը տեղը պնդացրած հորդ էր սպասում. գոնե մտքով չէր անցնում մի բանով էլ ինքը օգներ: Դրա բուրդը քամուն պիտի տային, որ լավ լիներ:

Լիդիայի մեռնելուց հետո էլ փասափուսեն չհավաքեց էդ տնից: Հերդ էլ, պարզ բան է, արդեն գլուխը կորցրել էր ու չէր ուզում, որ սա գնա: Որտեղից որտեղ Ջոն Բիլզը եկավ կնոջն այցելելու, գցեց-բռնեց ու տեսավ, որ բանը բանից անցել է, ու էլ չհամբերեց: Մեղքս ինչ թաքցնեմ, Ջոնին միշտ էլ փախասանքի մեկն եմ համարել. կարծում էի չտեսնելու կտա, կթողնի, որ կինը դուրս ընկնի, բայց էդ մարդը դեռ նամուս ուներ, գնաց Ջոնսոն Սիթի՝ Թեննեսի, հյուրանոցում իր համար գործ գտավ, հետո էլ գրեց կնոջը թե՛ արի: Բայց սա նամակ գրեց մարդուն, թե՛ «ես քեզ չեմ սիրում, հետդ չեմ ապրի ու էստեղից էլ ուրիշ տեղ գնացողը չեմ»: Հաստատ որոշել էր ապահարզան ստանալ ու ամուսնանալ հորդ հետ: Հերդ էլ աղոթած էջի պես լսում էր դրան, փողերը քամուն տալիս ու նվերներ առնում էր կնկան: Խեղճ պառավ Մեյսոնը նեգրի պես բանում էր, արցունքն աչքերին աղաչանք-պաղատանք անում հարսին, որ գնա ամուսնու մոտ. ինքն ասում էր, ինքը՝ լսում: Էլերը մինչև ականջները սիրահարված էր ու հաստատ որոշել էր հորդ իրենով անել: Շուտով Ջոն Բիլզից երկրորդ նամակն եկավ, ու հասկացանք, որ մարդու համբերության բաժակը լցվել է. «Շտապ որոշիր անելիքդ, — գրում էր, — քո նազերը տանելու հավես էլ չունեմ: Կամ ինքդ ես գալիս, կամ ես կգամ քեզ տանելու, բայց ականջիդ օղ արա, որ ես եկա, քո կեղտոտ յանկիին իր տան մեջ կսատկացնեմ»:

— Էլերն ես նամակին չպատասխանեց, ու Ջոնն իսկապես եկավ, գնացքով եկավ, որ կնոջը տանի: Ախ, ոնց էր վախեցել պառավ Մեյսոնը:

— Էլայգա, — պատմում էր ինձ, — էդ ինչ ահավոր օր էր: Էն աղջիկը վերևի սենյակում էր փակվել, էստեղ Ջոնը, լցրած ատըր-ճանակը գրպանը, սենյակն էր չափչփում ու գոռում էր կնոջը. «Կես ժամից դուրս չեկար, սիրողիդ գանգը կփշրեմ»: Վիլը, երեսի

գույնը թռած, դռանը ետ ու առաջ էր անում, էն անաստվածն էլ երկու ոտքը մի կողիկն էր դրել, թե՛ էստեղ եմ մնում: Վերջը մի կերպ համազեցին, հասկացրին, որ չգնա՝ արյուն կթափվի, վեր կացավ գնաց Թեննեսի: Բայց չուզելով գնաց, մարդուն ատում էր, տղաս, ու անիծելով գնաց: Դրանից հետո հայրդ ինձ հետ ամուսնացավ. ամուսնացավ, բայց էդ կինը հա գրում էր հորդ: Մի օր էլ չդիմացա ու պարտքս համարեցի Ջոն Բիլզին գրել, որ «ձեր կինը իրեն անվայել է պահում, քանի որ նամակագրական կապի մեջ է ամուսնացած մարդու հետ, և որ իր՝ ամուսնու պարտականությունն է վերջ դնել էդ բանին»: Էլերը հորդ նամակ գրեց, որ ես իր ամուսնուն տեղյակ եմ պահել: Նամակի մեջ ինչ անե՞ծք գիտեր՝ թափել էր հորդ գլխին: Հա, մեկ էլ գրել էր, թե՛ «ես որ գիտենայի դրան ես առնելու, քո մասին ամեն ինչ կպատմեի էդ աղջկան: Էդքանը լսելուց հետո ոչ մի կին չէր ուզե՞նա քեզ առնել, ես հաստատ: Բարով վայելի քեզ: Ինչքան էլ ատեմ կնոջդ, ավելի լավ պատիժ, քան քեզ հետ ամուսնանալը դժվար թե գտնեի նրա համար»: Հերդ էդ օրը տուն եկավ ու նամակը շարտեց երեսիս:

— Առ, — ասաց, — հերդ եմ անիծել, քո արածներն են, չէ: Դե հիմա լսիր, — ասում է, — ուզում եմ հիմիկվանից իմանաս, իմ տանը դու նրա տեղն ես նստել, որովհետև նա թողեց գնաց. որ չգնար, դու էստեղ չէիր լինի, իմացար, էս մեկը ականջիդ օղ արա:

Ջահել էի, տղաս, հպարտ, որ եղպես խոսեց, շատ նեղացա, վեր կացա, կանգնեցի դռանը, ուզում էի հենց էդ օրը թողնեմ գնամ տնից, բայց արդեն երեխով էի, ու անձրև էր եկել, վարդ ու շուշան անուշ հոտ էին գցել, ցախկեռասը կամացուկ բուրում էր, խաղողը հասնում էր. մութն ընկել էր, ու մարդիկ, դռներին կանգնած, զրույց էին անում, ու ես տեղ չունեի գնալու: «Աստված ջան, — ասում էի, — Աստված ջան, ինչ անեմ»:

Իսկ հերդ վեր կացավ, գնաց Ամբրոզ Ռադիկերի մոտ խմելու: Ամբրոզն ինձ հետո ասաց, որ հարբած ժամանակ աչքին Լիդիան է երևացել, ուզեցել է հետը տանի: Ինչ իմանաս, տղաս, մի գուցե իսկապես Լիդիան է եղել:

— Դրանով հո չարծանք, — պատմում էր Ամբրոզը, — մի օր էլ կպավ Դենից, թե՛ դու չինացի ես:

Դենին հիշում ես. խոշոր, դեղնած նեգր էր, չեչոտ երեսներով: Հորդ համար էլ ինչ մի դժվար բան էր հարբած-հարբած բաներ երևակայելը: Կպել էր խեղճից, թե՛ «քեզ հատուկ մարդիկ են ուղարկել ինձ սպանելու համար»:

— Ես գիտեմ, — գոռացել էր, — թե դու ինչի համար ես էստեղ, հենց հիմա երկուսիս վերջն էլ կտամ: Գրողի բաժին դառնաս, — ասել էր, — հիմի լեշդ կփռեմ:

— Էնպես էր բըբջում, որ արյունս երակներումս սառել էր, — պատմում էր Ամբրոզը, — հետո էլ սեղանից մի դանակ ճանկեց ու նետվեց բարի կողմը, որ հասնի Դենին: Ահավոր բան էր, մեր խափշիկը տեղում չորացել էր, մի կերպ կմկմում էր. «Դենը մարդու բան չի արել, Դենը ոչ ոքի վատություն չի արել»: — Ստիպված դանակը խլեցինք ձեռքից, ու ես էլ փորձեցի խելք հասկացնել մարդուդ: «Ինձ լսիր, Վիլ, — ասում եմ, — էս խեղճից ինչ ես ուզում: Ես քեզ վատություն չի արել»: Իսկ նա թե՛ «Քեզ ասում եմ՝ չինացի է, զգվանքս գալիս է՝ վրան նայեմ»:

Գծվածի պես էր, նրան բան հասկացնելն անհույս գործ էր:

— Էդ ինչ ես խոսում, Վիլ, — ասում եմ, — բանի տարի էստեղ ես ապրում, ինձանից լավ գիտես, որ նա չինացի չէ:

— Ճիշտ է, միսթահ Գանտ, — իր կողմից վրա է տալիս Դենը, գիտես, էլի, նեգրերին, — ախր ես չինացի չեմ:

— Շատ լավ էլ չինացի ես, — ձեռք չէր բաշում մարդդ, — արևս վկա, քեզ հիմա կմորթեմ:

— Վիլ, — ասում եմ, — մեր Դենը նեգր է, համ էլ չինացի լինելը պատճառ չէ, որ տաս էդ մարդուն սպանես: Ինքդ մտածիր, չինացին էլ մեզ պես մարդ է, Աստված նրանց էլ է մի բանի համար ստեղծել: Ոնց կլինի անմեղ տեղը խփես սպանես, ինչ է թե՛ չինացի է:

— Լավ էլ կանեմ, — ասում է, — սրանք դժոխքից փախած չարքերի ոհմակ են, սրտիցս արյուն են ծծել ու հիմա էլ սպասում են, որ շունչս փչեմ:

— Սա հո միակ դեպքը չէ, էլայգա, — ասում էր Ամբրոզը:

— Ոնց թե, — զարմանում եմ, — չեմ ուզում՝ էլի Ամբրոզը գլխի ընկնի, որ ես ամեն բան գիտեմ, — ուզում ես ասել Վիլի հետ էլի են էդպես բաներ եղել:

— Շատ, — ասում է, — զարմանալի բան է, ոնց որ ոյս ունենա չինացոց դեմ ու անընդհատ դրանց փորձանքի մեջ է ընկնում:

— Չէ, — ասում եմ, — ոչ էս կյանքում, մի ուրիշ տեղ, կարող է:

— Ոնց թե, — աչքերը չռում է վրաս:

— Սրանից ավել բան չեմ կարող բացատրել, բաներ կան, որ դու չես հասկանում:

— Քո մոտ էլ է էդպես բաներ խոսում, — հարցնում է:

— Խոսում է, — ասում եմ ու վերջակետ դնում: Սկզբում ուզում էի պատմել Ամբրոզին, բայց հետո ասի՝ պետք չէ:

— Շատ լավ ես արել, որ չես պատմել, — ասաց հայրդ:

— Ախր ինչ է եղել, այ մարդ, — հարցնում եմ, — ինչ ես էդ չինացոց գուլխդ ցցել: — Ուզում էի հասկանալ, թե բանն ինչ էր, տղաս: Զայրո՞ւմիշտ էլ դաժան էր չինացոց նկատմամբ, ատում էր դրանց:

— Վիլ, — ասում էի, — պիտի որ մի պատճառ լինի, մարդիկ առանց պատճառի չեն ատում, դրանց ազգից մեկը քեզ վնաս տվել է, գոնե մի չինացու ճանաչում ես:

— Չէ, — ասում է, — ոչ մեկին էլ չեմ ճանաչում, բայց ինչ տեսել, չեմ տեսել դրանց Բալթիմորի փողոցներում, զգվում եմ:

Տղա երեխա էի, որ Սան Ֆրանցիսկո գնացի. հենց նավից դուրս եկա՝ մի չինացի դեմս ելավ՝ դեղին-դեղին, էդ օրվանից ատեցի էդ քաղաքը, բայց, Աստված վկա, չգիտեմ ինչու եմ զգվում դրանցից: Զարմանք բան է, գուցե իսկապես մի ուրիշ կյանքում, ուրիշ մի կերպարանքով ճանաչել եմ չինացիներին, չգիտեմ:

Բանի տարի հետ, Բոքսերի* ապստամբության օրերին հայրդ տուն եկավ ու վրա տվեց. — Վերջապես, չինացոց պատերազմ են հայտարարել, գնում եմ զինվորագրվեմ: Էլ համը հանեցին: — Երկու ձեռքով դեմ էր չինացոց ու պատրաստ տուն ու տեղը, երեխեքին թողնել՝ կռիվ գնալու:

— Ոչ մի տեղ էլ չես գնա, — ասում եմ, — դու ամուսնացած մարդ, մի տուն էլ լիքը երեխեք ունես: Զինվոր են գրում, թող ուրիշ կամավոր գտնեն, քո տեղն էստեղ է: Համ էլ, — ասում եմ, — քեզ բանակ տանող չկա. — դու հասակդ առած մարդ ես, նրանց ջահել տղերք են պետք:

Էս խոսքս շատ դիպավ հորդ սրտին, ոնց կլինի նրան ասես, թե՛ դու էլ ջահել չես, ու բորբոքվեց. «Որպես տղամարդ, ես էդ ջահելների պես տասը արծեմ, հիմի այլասերվածների դարն է, թե կարծում ես էդ թշվառական հիմարների չափ էլ չկամ, էն որ ծխախոտը բերաններից կախած՝ քարշ են գալիս խաղատների պատերի-տակ, խղճուկ բաներ են, ու դու ճիշտ չես խոսում, կնիկ, քո տանդ կտուրն ես քար ցցում: Հենց էս րուպեիս նրանց չորսի չափ գործ կարող եմ անել: Որ էդպես խոսեց, էլ չհակառակվեցի, հայրդ շատ ուժեղ մարդ էր, տղաս, պատմում էին, որ արհեստանոցում ութ հարյուր ֆունտանոց քարը բմբուլի պես վեր է թոցրել, իսկ քարի մյուս կողմից բռնած երկու ատճառա նեգրերը քրտնակոխ կուչ ու ձիգ էին լինում:

Որ առաջին անգամ հորդ տարանք Հոպկինսի մոտ, ես ասացի Վեյդ էլիոթին.

— Բժիշկ, ես իմ ախտորոշումն արել եմ, իմ կարծիքով, ամուսինս էս հիվանդությունը իր ձեռքով վաստակեց, էսպես չլսված բաներ անելով: Մարդիկ ասում էին. «պարոն Գանտ, որպես ինչ ես էդպես տանջվում, իզուր մեջտեղից մի ճղվի, նեգրերին հենց դրա համար ես վարձել, որ ծանր աշխատանքը իրենք անեն»:

* Բոքսեր-չինական գաղտնի ընկերության անդամ, 1900 թ. մասնակցեց այս ընկերության բարձրացրած ապստամբությանը, որը ճնշվեց:

— Ախր ձեզ կլինի,— ասում է,— նեգրերի հույսին որ մնամ, գործս վարի կգնա:

Միշտ ասում էի բժիշկ էլիոթին.— Բժիշկ,— ասում էի,— ամուսինս ինքն իր ձեռքով կյանքը կարճացնում է:

— Այո,— ասում էր ինձ,— համաձայն եմ ձեզ հետ, ճիշտ եք ասում: Իսկ հորդ հետ ես կարճ կապեցի. — դու ընտանիքի տեր ես,— ասացի,— ու ոչ մի կռիվ էլ չես գնա: — Բայց, Աստված, էդ հնչ տեսակ մարդ էր. որ բան չասեիր, ուզածդ պահին գործը կթողներ կզնար ուր որ խելքին փչեր՝ էստեղից էնտեղ քոչելը, որ հորդ կինը չդառնայի, իր օրում մի սեփական չուփ էլ չէր ունենա: Մի անգամ Տրումենից նամակ ստացավ, Տրումենը Կալիֆոռնիայում պրոֆեսոր էր, էն պատմածս երկու մարդասպանների աները՝ էդի ու Լորենսի... աղջիկներին դրանց էր տվել, բայց ինքը ուսումնական, խելքը գլխին մարդ էր: էդ մարդասպանների հետ նա կապ չուներ, կյանքում իր ձեռքերն արյունով չէր կեղտոտի, նրբագույն բրդից հյուսած շորեր էր հագնում ու ընտիր կաշվե կոշիկներ: Ո՛ր էդ Տրումենը նամակ էր գրել հորդ թե՛ արի. «զի տերն իր շռայլ օրհնանքներով հեղեղել է երկիրն այս», էսպիսի բաներ էր գրել մեր ուսյալ պարոնը, էդ ինչ լեզու էր թափել, իր ճոխ, ծաղկեցրած անգլերենով գրել էր հորդ... «եկ, այստեղ է բնության հրաշքը, այստեղ է, ուր առատորեն հոսում է ամեն բարիք՝ բավական անգամ ազահ սիրտը գոհացնելու համար, դեռ ձեռք չի կպել էս հարստությանը, եկ ու մի տասնհինգ տարուց ունևոր մարդ կլինես, վաճառիր կայքդ ու եկ»: Մի խոսքով՝ համոզում էր:

— Պահ, պահ,— ասում եմ,— ինչ-որ շատ է ուզում գնաս, չէ:

— Հա,— ասում է հերդ,— նոր տեղ է, նոր երկիր, հավաքվենք գնանք: — Հետո էլ, թե՛ էդ ինչի ես մի տեսակ նայում: Չայն չեմ հանում, մենակ հարցնում եմ. «դու որ գնաս, մեր բանը ձեզ է լինելու»:

— Ձեզ էլ եմ տանում,— ասում է,— Տրումենը գրել է՝ էլայգային, երեխեքին ա՛ռ՝ արի:

— Բա ոնց,— ասում եմ,— կգրի, էդպես էլ կարծում էի:

— Ո՛րգենայի՝ հորդ կպատմեի, բայց չուզեցի գլուխը ցավեցնեմ, ես գիտեի ինչն ինչոց է, քեզ էլ հո կարող եմ պատմել, տղաս, էդ մարդը մի օր եկել էր մնաս բարով ասելու ու աչքերը տնկել էր վրաս:

— Ափսոս, որ գնում եք,— ասում եմ նրան,— ձեր պակասը շատ կզգացվի: — Իսկ նա պլշում է վրաս ու.— հարկավ,— ասում է,— ես էլ ձեր պակասը կզգամ:

— Ես ու ամուսինս՝ պարոն Գանտը, ձեզ շատ կկարոտենք,—

ասում եմ ու որոշում մի քիչ աշխուժացնել խեղճին,— որ տեղ հասնեք, մեզ չմոռանաք, նամակ գրեք, թե ճիշտ էդպես զարմանք տեղ է ու փողոցներում ոսկի է շաղ տված՝ մեզ իմաց արեք՝ գանք, ունեցած-չունեցածներս հավաքենք, գանք: — Իհարկե,— ասում է,— իմ ուզածն էլ էդ է:

Հենց էդ ժամանակ ես ամեն ինչ գլխի ընկա: Դրանից հետո մի բանի տարի անցավ, ու հերդ գնաց Տրումենի մոտ, մեջն իսկի օգուտ չկար, թե ինչ դարդն էր կտրել՝ վեր կացավ գնաց, էդքան էլ փող ծախսեց ու ետ դարձավ եկավ:

— Տես՛ր պրոֆեսոր Տրումենին,— հարցնում եմ:

— Տեսա,— ասում է ու մի տեսակ նայում:

— Ոնց է, հնչ է անում:

— Լսիր,— ասում է հայրդ,— էդ մարդն օրնիբուն քեզից էր խոսում, վայթե պառավ ցնդած հալին սիրահարվել է քեզ:

Ես իսկի չեմ խոսում, որ հորդ չջղայնացնեմ, բայց ամեն ինչ հասկանում եմ:

Էհ, տղաս, ես մենակ մի բան գիտեմ. հերդ աշխարհում ամենից շատ թափառել էր սիրում: Ճիշտ էր ասում Ամանդա Ստիվենսը, էլի... Ամանդան ութ տղա ուներ, ութն էլ գնացին քաղաքացիական կռիվներին մասնակցելու: Մարդիկ գալիս շնորհավորում էին Ամանդային, որ էդպես տղաներ ունի, իսկ նա ասում էր. «Մի գիշերվա մեջ ութն էլ գնացին, ինձ մի բառ չասացին, թե՛ գնում ենք: Որ ինձ խոսք հասներ՝ ութին էլ ետ կբերեի, որ ինձ օգնեին, տուն ու տեղին նայեին»: — Մարդիկ ասում էին.— Միթե հպարտ չես, որ էդպիսի տղաներ ունես:

— Հպարտ, չէ մի,— գոռում էր, վճյ, էդ ինչ լեզու ուներ էդ կնիկը,— էստեղ հպարտ-մպարտի հարց չկա, տղամարդիկ բոլորն էլ մի սանրի կտավ են, հլա չեմ տեսել մի տղամարդ, որ հինգ րոպե տեղում դադար մնա, ոնց որ քամակները սկիպիդար լցրած լինեն:

Խեղճը վառված էր, տղաներն առանց մի բառ ասելու գնացել էին ու թողել, որ մայրը մենակ նայի տանը: Ամանդայի պես կնիկ մեկ էլ ինքն էր: Ո՛րթսունյոթ տարի ապրեց ու մի անգամ չտընքտընքաց: Էն ձմռան ցրտին էլ որ մի տեղ հիվանդ լինեի, կհասներ՝ կօզներ: Պատմում էին, որ Ամանդան ... վույ, Աստված ջան, ես չեմ հավատում, որ նա ասած լինի, մարդ էլ իր աղջկան էդպես բան ասի, այ թե կնիկ էր, հա, պատմում էին, որ Ամանդայի աղջիկը՝ Կլարիսան, էն, որ պսակվել էր Ջոն Բերգհիսի հետ... սա էն Ջոն Բերգհին էր, որ, քեզ պատմել եմ, քեզ հեռավոր ազգական է մորդ կողմից: Խեղճին էդ Միրզը սպանեց: Հերդ էլ եկել էր տուն ու դարդ էր անում էդի ու նրա դատապաշտպան Մել Փորթերի համար: Ես հորդ ասացի. «կախում են՝ կախեն, լավ էլ անում են, ոնց խիղճները կորցրած սպանեցին էն տղին». խելքը, աշխատող

տղա էր, մի տուն երեխեք ուներ. ու ոչ մեկի խաթրին չէր կաշում: Էդպես էլ խղճամեռ, անսիրտ մարդ կլինի:

Հա, Ամանդայի աղջիկը՝ Կլարիսան, որ պսակվեց, յոթ ամիսը չլրացած երեխա ունեցավ: Էդպես մեկ-մեկ լինում է, ու նրան ոչ ոք չէր մեղադրում, մտքներովս էլ չէր անցնում ուրիշ բան, բայց ծննդկանը խելքը թոցրածի պես ձայնը գլուխը զցեց ու սկսեց ճղճղալ: Բժիշկն էլ ասաց. «Առողջ լավ երեխա է, բան էլ չկա, բայց որ էդ աղջկա ճղճղոցը չկտրեք, երեխան որք կմնա»:

— Դրա բերանը փակելն ինձ վրա, — ասում է Ամանդան, գնում ննջասենյակ ու նստում ծննդկանի կողքին:

— Մի ինձ նայիր, — ասում է, — քեզ բան էլ չկա, դու շատ լավ ես, ես էլ գիտ խաղացնելու հավես չունեմ:

— Ախ, — ասում է Կլարիսան, — ամոթից կմեռնեմ, ոնց եմ մարդկանց աչքերին նայելու, — ու նորից սկսում է ողբալ:

— Ի՞նչ է եղել, — հարցնում է Ամանդան, — ինչ ես արել, որ էդպես ամաշում ես:

— Բան էլ չեմ արել, բայց երեխես ժամանակից շուտ ծնվեց...

— Եղած-չեղած էդ է ու դրա համար քեզ էդպես կոտորում ես:

— Հա, — ասում է Կլարիսան, — այսր մարդիկ կմտածեն, որ մինչև պսակվելս Ջոնի հետ եղել եմ:

— Էնքան մտածեն, — ասում է Ամանդան, — դու էլ ասա՝ ո...ս իմս է, ինչ ուզեմ կանեմ: — Էդպես էլ ասում է: Հորդ պատմեցի. «սուտ կլինի», զարմացավ: Ի՞նչ սուտ...

— Հա, ուրեմն, հերդ գնում էր, ես չէի թողնում, «չես գնա», ասում եմ ու ոտքս գետին խփում: Նա էլ տեսավ, որ լուրջ եմ ասում, ու մնաց. մնաց, բայց կյանքում նրա ուզածը մի բան էր՝ թողնել գնալ, կարևոր չի ուր: Էդքան տարի հերդ ապրեց ու չկարողացավ չինացոց հանդեպ իր թշնամանքը մոռանալ:

Էդ ժամանակ դու էլ էիր մեզ հետ, թե չէ, հա, դու կոլեջում էիր, պատերազմը դեռ չէր վերջացել, մենք հորդ հետ վեր կացանք գնացինք՝ ես, Լյուկը, Բենս... խեղճ երեխաս, հեջ կմոռանամ: Բոլորս սպասում էինք, որ հայրդ ուր որ է մեռնելու է (դրանից հետո նա դեռ հինգ տարի էլ ապրեց), բայց մահացավ իմ Բենը, մի տարվա մեջ երեխես գնաց... թաղեցինք եղբորդ... իսկ հերդ, հերդ իր ահավոր քաղցկեղով ապրեց, Աստված, դիմացավ իրեն կրծող էդ նեխած ցավին, որ օր-օրի արմատակալում, տարածվում էր արյան մեջ: Վեյդ էլ իրթն ինձ ասում էր՝ չեմ հասկանում ինչն է պահում ամուսնուդ, չէի հավատում, — որ նրան էլ կենդանի կտեսնեմ, չլսված բան է, — ասում էր, — այսպիսի դեպք ինձ դեռ չի հանդիպել:

— Դուք անուևով բժիշկ եք, — ասում եմ, — էդքան մարդ էք վիրահատել, ոնց չեք հասկանում, դուք հո գիտեք բոլոր նշաններ-

ը, — էդպես էի ասում, որ մի խոսք քաշեի, իմանալի ինչ էր մտածում:

— Դուք, անշուշտ, ձեր կարծիքը կունենաք, բժիշկ էլ իրթ, — ասում եմ, — և ես ուզում եմ իմանալ այն, Գրանտի ընտանիքն իրավուք ունի իմանալու: Ինչքան է մնում ամուսնուս ապրելու, — հարցնում եմ ու նայում ուղիղ աչքերի մեջ: Բայց էլ իրթը ետ ընկավ աթոռին ու սկսեց ծիծաղել:

— Ինչքան է մնում... անհոգ եղեք, նա մեզ էլ ճանապարհ կզցի. ու հավատա, էդ մարդու ասածի մեջ ճշմարտություն կար: Նա ինքը տեսքով տղամարդ էր, էն ամենալավ տարիքում, ու մտքով կանցներ... նույնիսկ Վուդրոու Վիլսոնին նայելու համար նրան էին հրավիրում: Անթիվ մարդկանց կյանք էր փրկել, բայց որ հերթը հասավ իրեն, բան չկարողացավ անել: Բժիշկները ձեռքներից եկածն արեցին, ամեն հնար մեջտեղ բերեցին, բայց ինչ օգուտ, էն մարդը վերցրեց ու մահացավ, հորդ մեռնելուց երկու տարի հետո գնաց: Ես էլ Մակգայրին ասացի. — Էդպես է, պարոն Մակգայր, որ ժամանակը գալիս է, էլ փրկություն չկա, չգիտեմ ինչ բան է դա, բայց մի զորավոր ուժ կա, ու որ նա կանչում է, բոլորս էլ գնում ենք:

— Այո, — ասաց, — ճիշտ ես ասում, մի բան կա, որ մեզ տրված չէ հասկանալ:

Մի տարի չանցած Մակգայրն էլ մեռավ, էնքան խմեց՝ մեռավ, էն կնիկն էր մեղավոր: Հիվանդանոցի նեգրը Լյուկին պատմել էր. «Գիշերները հարբում էր ու հսկա արջի պես չորեքթաթ բարձրանում աստիճաններով: Առավոտներն էլ միշտ վիրահատություն ուներ: Ստիպված նստեցնում էի սառը ջրով լի թասը, մեջն էլ սառույցի կտորներ գցում, հետո էլ պառկեցնում տեղը»...

Ինչ էի պատմում, հա, էլ իրթն ասում էր. — Գլուխ չեմ հանում՝ ինչն է ձեր ամուսնուն ուժ տալիս: Մի բան հաստատ է, նա չորս ուժեղ տղամարդ արժի, մեջն էլ ավելի շատ կյանք կա, բան բոլորիս մեջ միասին վերցրած:

Ո՞ր ճիշտ որ, հորդ մի անգամվա կերածը ուրիշ մարդու տայիր՝ շունչը կփչեր: Մինչև վերջին օրն էլ միանգամից ուտում էր երկու դյուժին ուտորե, մի ամբողջ տապակած հավ, խնձորով կարկանդակ, սրճամանն էլ երեք անգամ դատարկում էր: Ես հորդ գիտեմ-չգիտեմ էդպես էր. հետն էլ հազար տեսակ բանջարեղեն, կարտոֆիլ, լոբի, սիմինդր ու սպանախ էր ուտում: Բժիշկ էլ իրթը հենց սկզբից ասաց, որ բան չի հասկանում:

— Մինչև հիվանդանոց տեղավորվելը հետևեք, որ ճիշտ սըն-վի, — խորհուրդ էր տալիս ինձ:

— Բա ոնց, — ասում եմ, — ինքը խոստացել է, մենք էլ մեր հերթին կօզնենք: Իսկ ինչ եք խորհուրդ տալիս, որ ուտի, — հարցնում եմ, — հատուկ դիետա է պետք: Որ ուտորե ուտի, ինչ

կիսի որ: — Ոնց էր ծիծաղում էլիոթը: — Լսեք,— ասում էր,— ո՞վ է տեսել հիվանդ մարդուն երպիսի դիտա նշանակել:

— Ախր շատ է սիրում,— բացատրում եմ,— սիրտն էլ ուզում է ուտի, միշտ հիշում է, թե տղա ժամանակ ոնց է դյուժիններով կուլ տվել. որ չթողնեմ, շատ կտխրի:

— Դե լավ,— ասում է էլիոթը,— թող ուտի, նրան ուտելուց բան էլ չի պատահի, բայց լավ լսեք ինչ եմ ասում. ինձ ավելի շատ նրա խմելն է անհանգստացնում, հետևեք չխմի, հիվանդանոցում ես նրան հարբած չտեսնեմ: Աստծո անունով սաստեք, ես ձեզ լավ գիտեմ,— ասում է,— դուք կարող եք համոզել, ասեք, որ մեկ էլ խմի՝ վերջը կգա, հայտնեք ձեր ամուսնուն, որ դա իմ կարծիքն է:

Պատմեցի հորդ, ասացի, որ ոստրե կարող է ուտել, բայց խմել չի կարելի,— ասացի,— թե չէ դիակդ տուն կբերեն:

— Ինչ ես խոսում, այ կնիկ,— վրա տվեց հերդ,— ես ոնց կարող է եղպես բան անեմ, ով ինձ ասի «խմի», պատուհանից դուրս կշարտեմ, խմիչքի տեսքից զզվանքս է գալիս: — Էղպես խոստացավ, ու մենք էլ հավատացինք: Բայց արի տես, որ հենց հաջորդ գիշեր քեֆը լավ տուն եկավ, էնքան էր խմել, չէր կարողանում ոտքի վրա կանգնել: Էդ ժամանակ մենք միսիս Բարեթի տանն էինք մնում՝ հիվանդանոցից ոչ հեռու: Հերդ որ հարբած տուն եկավ, մեղքս շատ տվեց եղ կնկան, բարի, աստվածավախ, ժամասեր ու շատ խելոք կին էր, աղջկա հետ էր ապրում, փեսան մի ուրիշ կնկա հետ փախել էր: Ո՛ր քո հերը առավոտ գիշերով ներս է ընկնում ես խեղճի տունը, ուշուց տալով, հարայ-հրոցով, հետն էլ գոռում է, թե՛ «սա տուն չէ, անառականոց է, հլա աղջիկներին բերեք»:

Բոլոր կենվորներն արթնացան ու վրա հասան՝ տեսնեն ինչ է կատարվում: Միսիս Բարեթը՝ կիսահագնվել, մենակ գիշերանոցով, ծեծում էր մեր դռան ու աղաչում.

— Ախ, տիկին Գանտ, լռեցրեք ձեր ամուսնուն, թե չէ նա ինձ կկործանի, դուրս տարեք նրան, իմ տանն այսպիսի բան երբեք չի եղել, ուրիշներն իմանան՝ խայտառակ կլինեմ: — Իր թիռներին միսիս Բարեթը քշել էր կտուր, ու սրանք էնտեղ կապիկների պես ծվարել էին, մարդիկ էլ մի գլուխ փսփսում էին ու նայում մեզ կողմը:

Բենս իրեն էնպես նվաստացած էր զգում ու էնպես վիրավորված հոր փոխարեն:

— Որ մեռնի էլ,— ասում էր,— նրան տեղն է: Էսօրվա արածներից հետո մեղքս անգամ չի տա: — Հորդ գրպաններում փնտրեցի ու թաքցրած շիշը գտա. մի քիչ որ անցավ, սկսեց խմելու բան խնդրել:

— Չէ,— ասացի,— սիրելիս,— էլ ոչ մի կաթ, դու հիվանդ մարդ ես, որ էսպես գնա՝ ոտներդ կտնկես:

— Պետքս չի,— ասում է,— լավ է հիմի մեռնեմ, քան էսքան

տանջանքը բաշեռ: — Ո՛ր նորից կսեց գոռոռալ, թե խմելու բան տվեք, բայց տվողն ո՞վ էր: Շիշն իմ ձեռքով վերցրեցի ու դատարկեցի, ինքն էլ քնեց վերջապես: Ես էլ շորերը հավաքեցի ու սնդուկում պահեցի, որ տանից դուրս չգա: Թողեցինք մի լավ քնի, ու որ մյուս օրը զարթնեց, ոնց որ թե լավ էր: Ո՛րտեղ չէր ուզում, ասում էր. «ուրեմ՝ կվատանամ» գոռով տաք սուրճ խմեցրինք, միսիս Բարեթը բերեց: Իսկական քրիստոնյա կին էր՝ բարի, գթասիրտ, հայրդ էլ շատ անհարմար զգաց իրեն եղպես պահելու համար: Իրիկունը որոշեցինք հորդ էլ մեզ հետ տանենք ճաշարան, բոլորս էլ սոված էինք: Իսկ նա թե՛ չէ, դեռ թույլ եմ, դուք գնացեք կերեք: Ասի՝ «գնանք երեխեք», մտը խմելու բան չկար. եղած-չեղածը թափել էի, տնից դուրս գալ էլ չէր կարող. շորերը՝ սնդուկում, սնդուկն էլ՝ կողպած: Վերջը. ինքը մնաց տանը, մենք գնացինք ճաշելու: Մի ժամ չանցած տուն եկանք, որ ինչ... խմել փռվել է տեղաշորին ու գծի պես երգում է ինքն իրեն: Բենս ասաց.— Մամ, բա ասում էիր եղած խմիչքը թափել ես:

— Էլի որ թափել եմ,— ասում եմ:

— Ո՛րեմն երկու շիշ է ունեցել, մեկը չես գտել, իսկ որ հիմա լավ հարբած է, էջ հաստատ:

— Վայթ մեր գնալուց հետո է ճարել: Մենք որ դուրս եկանք, էպ սենյակում խմիչք չկար, ես ախր եղած—չեղածը տակնուվրա արեցի, ինչ-որ մեկը բերել է,— ասաց Բենս,— ու ես էս րոպեիս կպարզեմ թե՛ ով: Արի միսիս Բարեթին հարցնենք, թե մեր բացակայության ժամանակ մտը մարդ մտել է, թե չէ:

Խմբով իջանք ներքև՝ միսիս Բարեթի մոտ ու հարցրինք՝ հորդ մոտ հեջ մարդ բարձրացել է:

— Չէ,— ասում է,— էնտեղ մարդ ոտք չի դրել, աչքերս չորս արած նայել եմ, որ մարդ անցներ, հաստատ կտեսնեի:

— Չէ,— մտածում եմ,— էստեղ ինչ-որ բան էն չի, պարտքս լինի լուծեմ ես հանելուկը: Երեխեք, գնացինք,— ասում եմ Լյուկին ու Բենիս,— գնանք պարզենք՝ ես ինչ խորհրդավոր բաներ են կատարվում մեր տանը: — Բարձրացանք հորդ մոտ: Նայենք, որ էլի է խմել, քանի մենք Բարեթի մոտ էինք, լավ կոնծել է:

— Էյ,— ասում եմ,— ո՞վ է քեզ համար խմելու բան ճարել:

— Ինչ խըմմելու բան,— բռբռում է,— դու հո գիտես, ցավդ տանեմ, որ ես խմիչքի վրա նայողը չեմ: — Ու հալին էլ չի մնում, ուզում է ինձ պաչպչել, ձեռք է զցում, հա: Մենյակը քարուքանդ արինք, խմիչքի հետք չկար: Շատ որ գլուխ ջարդեցի, հասկացա... թե ոնց առաջ էդ մասին չէի մտածել...

— Երեխեք,— ասում եմ ու աչքով անում նրանց,— իջնենք քաղաք, մի քիչ զբոսնենք: Մի ժամից էստեղ ենք, ամուսնյակս, պատրաստվիր,— ասում եմ,— որ ժամը երեքին գնանք հիվանդա-

— Ոնց չես քայլի,— ասում էր Լյուկը,— ինչքան իմ հերն է, էնքան էլ քոնն է, ամաչում ես քեզ հետը տեսնես:

— Հա,— ասում է,— ամաչում եմ, թող չիմանան, որ հերս է, ես ձեզ համար դայակ չեմ, ինչ ձեռքիցս գալիս էր՝ արեցի:

Վերջը, գնացինք լվացքատուն, աղյուսե հին, փոքր շինություն էր, հիվանդանոցից մի երկու թաղամաս ներքև, մտանք ներս, երկու չինացի կանգնած արդուկ են անում, էնպես են արդուկները տանում բերում՝ էլ դու սուս:

— Երևի էս է,— ասում եմ:

— Հա, մամ,— ասում է Լյուկը,— ես էստեղ եմ բերել:

— Ի՞նչ եք ուզում,— հարցնում է չինացին:

— Շապիկս եմ ուզում, գրողը քեզ տանի,— գոռում է հերդ:

Իսկ չինացին վրա է տալիս.— տոմակ, տոմակ...

Հերդ, իհարկե, բան չի հասկանում.— Գլուխդ ուտի տոմակը,— գոռում է,— շապիկներս տուր:

— Սուս կաց,— ասում եմ,— մի անհանգստանա, եթե շապիկներդ իսկապես էստեղ են, կտան:

— Էնքան որ ինձ հասկացնեք՝ ինչ եք ուզում,— խնդրում եմ չինացուն:

— Տոմակ, տոմակ,— ասում է: Պարզ էր, որ էդ մարդը ինչ-որ բան էր ուզում:

— Դեռ չեք լվացել շապիկները: Ինչ կա որ,— մտածում եմ, — կարող է չեն հասցրել, բայց մի շաբաթ ինչ էին անում:

— Չէ,— ասում է,— լվացրել ենք, տոմակ-տոմակ,— հետո ինչ-որ բան ասաց են մյուս չինացուն, ու երկուսն էլ սկսեցին իրենց անդուր լեզվով ճղճղալ:

— Հերիք եղավ,— ասում է հերդ,— ես հիմի սրանց բլբլոցին վերջ կդնեմ:— Ո՞ւմ մտքով կանցներ, որ բանն էստեղ է հասնելու:

— Կաց,— ասում եմ,— դու մի խառնվի, հիմի կպարզենք ինչն ինչոց է: Թե դու էստեղ շապիկ ունես, կվերցնենք:

Չինացիք արդեն իրար հետ էին վիճում, մեկը ոնց որ բացատրում էր են մյուսին, որ մենք չենք հասկանում իր ասածը, որովհետև են մյուսը թղթի մի կտոր հանեց՝ վրեն էլ ոնց որ հավի ճանկեր գծած լինեին ու բլբլաց՝ տոմակ-տոմակ...

Իսկույն գլխի եմ ընկնում, ոնց էլ չէինք հասկանում, տոմակ են ուզում, տոմակ:

— Այո,— ժպտաց չինացին,— տոմակ ենք ուզում:

— Էս ըրալիս,— ասում եմ,— հիմի գտնենք քո «տոմակը»:

— Ոնց էլ գլխի չէի ընկնում ինչ է ասում խեղճը, հորդ գոռգոռոցը կթողներ մարդ բան հասկանա:

— Հանձնելուց քեզ տոմակ են տվել, այ մարդ, մոտոդ է:

Իսկ նա թե՛ տոմակ-մոմակ չգիտեմ, շապիկներս եմ ուզում:

— Քեզ ասում են՝ տոմակ պիտի լինի,— բացատրում եմ,— ինչ ես արել, կորցրել ես:

— Ինձ տոմակ չեն տվել,— մրթմրթում է:

— Ոնց թե չեն տվել,— ասում է Լյուկը,— ես քեզ տվեցի, չես հիշում, ո՞ր է տոմակը, ասա, քեզ հետ եմ,— ու սկսեց ցնցել հորը,— մի մրթմրթա, տոմակը տուր,— խեղճ երեխեն շատ էր վրդովվել հոր արածից: Ման եկանք գրպաններում, ինչ կար չկար խառնշտեցինք, ոչ տոմակ, ոչ բան:

— Ինձ լսիր,— ասում եմ չինացուն,— պարոն Գանտը տոմակը մոռագել է տանը, շապիկները հիմա տվեք, հետո տոմակը կզրտես՝ կբերեմ: Ո՞ւզում էի իբր համոզեմ: Իսկ նա թե՛ «ոչ, էդպիսի բան չենք կարող անել», հետո սկսեց ինչ-որ բան բլբլացնել, որ իբր չգիտի շապիկներն ուր են, ու առանց տոմակի չի կարող գտնել: Իր բլբլոցով իրեն փորձանքի մեջ գցեց, որովհետև հերդ հարձակվեց վրան ու վզից պինդ բռնեց: — Քեզ հիմա շանսատակ կանեմ,— ու սեղանի էն կողմից խփում է էդ մարդուն: — Անզգամներ, դուք իմ վերջին կոպեկն եք խլել, մահվան դուռն եք ինձ հասցրել, բայց մինչև գնալս ձեզ էլ գերեզման կիջեցնեմ...

Բենն ու Լյուկը ետ քաշեցին, որ վնաս չտա, բայց արդեն ուշ էր: Չինացին ճղճղալով իրեն դուրս գցեց ու վերադարձավ ոստիկանի հետ:

— Այս ինչ է կատարվում,— հարցնում է ոստիկանը:

— Ինձ թալանել են,— գոռում է հերդ,— իրենց կեղտոտ, անզգամ տեղով ուզում են ինձ կործանեն: — Որ էդպես շարունակեք, վերջներս լավ չէր լինի, Լյուկս բռնեց նրան, թե՛ սուս մնա, թե չէ հիմի էլ բանտ կընկնես, հերիք եղավ:

— Բան էլ չկա, պարոն ոստիկանապետ,— ուզում եմ աչքը մտնեմ, էլի,— ամուսնուս ուզում ենք հիվանդանոց պառկեցնենք,— ես էլ դիտավորյալ եմ ասում, որ իմանա հիվանդի տեր ենք,— եկել ենք սպիտակեղենը վերցնենք:

— Բա ինչ է պատահել, չեն տալիս,— հարցնում է:

— Հասկանում եք, պարոն ոստիկանապետ, սրանք ամուսնուս տոմակ են տվել, իսկ նա ոնց որ թե կորցրել է, այսինքն դեռ չենք գտել, բայց շապիկներն հաստատ էստեղ են, տղաս է բերել մի շաբաթ առաջ:

Ոստիկանը նայեց Լյուկին, դե դու էլ գիտես, մենակ նրա տեսքը ինչ ասես արժի, երեխես սիրուն, նավաստու համազգեստով էր, նորֆոլկից հատուկ թուլլատվություն էր խնդրել, որ գա մեզ հետ: Միսիս Բարեթը միշտ ասում էր՝ այ լավ տղա, մարդ նայում է, քեֆը գալիս է, քանի այսպիսի տղաներ ունենք մեզ պաշտպան՝ մեր երկրին բան չի լինի:

Հա, իսկ Լյուկս ասում է.— Այո, պարոն կապիտան,— էդպես է ասում, որ սա լավ զգա,— շապիկներն այստեղ են, անցյալ շաբաթ ինքս բերեցի, բայց հայրիկս պատահմամբ կորցրել է տոմսակը:

— Որ շապիկները տեսնեք, կշոկեք որն է ձերը,— հարցնում է ոստիկանը:

— Վոյ, ոնց չեմ ջոկի,— ասում եմ,— մութ տեղն էլ կգտնեմ, հեչ որ չլինի՝ չափից կհասկանամ: Ինքներդ մտածեք,— ասում եմ,— էս լվացքատանը ամուսնուս հագով ուրիշ շապիկ դժվար թե ձարվի:

Ոստիկանը նայեց հորդ ու սկսեց ծիծաղել.— ճիշտ որ,— ասում է,— արի կլինի, դուք գնացեք ներս ու փնտրեք շապիկները, իսկ ես այստեղ կսպասեմ մինչև գտնեք:

Էդպես էլ արեցինք: Ես գնացի ներս, իսկ նա սպասեց մինչև դուրս եկա:

— Ահա,— ասում եմ,— ամենատակն էին դրած, մի հիսուն փաթեթ բացեցի, մինչև գտա,— էս բոլորը, իհարկե, չինացոց դուրն էնքան էլ չեկավ, էնպես էին կատաղած մեզ նայում: Որ ոստիկանը չլիներ, ես վայթե վախենայի դրանցից. էդ տեսակ մարդիկ ինչի ասես ընդունակ են, մանավանդ որ հերդ էլ չէր ուզում սկսվել ու վրաները գոռում էր:

Հետո, որ հորդ արդեն պառկեցրել էինք, Լյուկին ասում եմ.— ինչ լավ եղավ էդ բնից դուրս եկանք, հեչ դուրս չեկան էդ չինացիք, էնպես են նայում՝ մարդ փշաքաղվում է:

— Հա,— ասում է Լյուկը,— հայրիկը ճիշտ էր էլի ասում, դրանցից ինչքան հեռու մնաս, էնքան լավ:

— Հայրդ միշտ էլ ունեցել է էդ զգացողությունը, տղաս, վստահ եմ, որ մի բան կա, ու մենք չենք հասկանում: Վաղուց, շատ վաղուց էս նույն բանը ես Ամբրոզ Ռադիկերին էլ ասացի: Նա էլ համաձայնվեց.— հա,— ասաց,— որ պարոն Գատը չինացիներին հիշում է, թող ու փախի: Ես, օրինակ, չգիտեմ ինչպես վարվեմ հետը:

— Ասեմ քեզ ինչպես, իմ ամուսնուն խմիչք մի ծախի ու վերջ: Փորձանքի մեջ չընկնելու մենակ մի ձև կա՝ փորձանքից հեռու մնալ:

— Ճիշտ ես,— ասում է:

— Որպես ինչ պիտի դիմանաս մարդուս գծություններին: Էդքան ուժ չունեն, որ ստիպում են չուզածդ բանը անել:

— Ես ինչ մեղք ունեմ,— ասում է Ամբրոզը:

— Ոնց թե ինչ, որ մեկ էլ գա, խմելու բան մի տուր, ուրիշ ոչ մի մեղք չունես:

— Որ իրեն չտամ, ինչ, էլայգա,— ասում է: — Փողը կտա Ռուֆ Փորթերին ու կճամփի մոտս: Ինձ համար ավելի լավ է փողը մենակ իր վրա ծախսի, քան էդ գինեմուլին խմեցնի:

— Ոնց թե,— ասում եմ,— էդպես բան էլ է եղել:

— Բա ոնց, միշտ էլ էդպես է անում. Ռուֆը գալիս է ու պարոն Գանտի համար խմիչք առնում, հետո երկուսով նստում՝ արիեստանոցում խմում են:

— Այ թե ինչ,— ասում եմ,— այ թե որտեղ է շան գլուխը թաղված... սրիկա, ասա մարդուս բուռն է հավաքել, էլի, միշտ խմիչք է բերել, սա էլ ասածն արել է:

Էդ օրը հերդ գործից տուն եկավ ու պատմեց, որ Մել Փորթերը եկել է արիեստանոց՝ իր մոտ ու հեչ տրամադրություն չի ունեցել, որովհետև իր պաշտպանյալներին որոշել են կախաղան բարձրացնել:

— Հեչ էլ չեն բարձրացնում,— ասում եմ հորդ,— որ Փորթերի թշվառական եղբորն էլ կախեին, չէր խանգարի:

— Էդպես մի խոսի,— ասում է,— չեմ ուզում, որ դու էդպես բաներ ասես: — Ինչ ասեմ, հերսս ելած էր էդ ժամանակ:

— Մեղքս շատ տվեց Մելին,— ասում է հերդ,— էդքան տանջվեց, չարչարվեց, ու արի տես, որ հինգին էլ կախում են:

— Թող մեղքդ շատ չտա,— ասում եմ,— իսկ որ էդ պատմությանը հավատացել ես, ուրեմն ինձնից միամիտ ես: Մել Փորթերի մասին ինձնից շատ բան դու չես իմանա: Դու էսօրվա օրը լավ հիշիր, նրան ուրիշ ցավ է կպել:

— Ճիշտ չես ասում,— չէր համաձայնվում հերդ:

— Շատ լավ,— ասում եմ,— թող հլա մի ժամանակ անցնի՝ կտեսնես:

Հենց նույն գիշեր էդ մարդիկ բանտից փախան՝ հինգն էլ: Ու ոչ մեկին չբռնեցին:

— Ես քեզ ինչ էի բացատրում,— ասում եմ հորդ,— իսկ դու միամիտ-միամիտ հավատացել էիր, թե Մել Փորթերին նրանց կախելն էր մտահոգում, հիմա հասկացա՞ր:

— Հա, իսկապես, դու ճիշտ էիր ասում,— ուրեմն նա գիտեր, որ փախչելու են:

— Բա իհարկե գիտեր, նրան վաղուց հայտնի էր, որ գիշերով փախչելու են, ու վախենում էր հանկարծ բան պատահի՝ էլի արյուն թափեն, դրանք իրենց գլխներից ձեռք բաշած, արնախում մարդիկ էին, ու եթե իրենց ճանապարհին մեկը կանգներ, առանց երկար-բարակ մտածելու կվերացնեին մեջտեղից: Դրա համար էր Մել Փորթերի խիղճը տանջում:

Մի օր էլ հերդ եկավ, թե՛ «Դուկ Հենզլին էր եկել մոտս ու առաջարկում էր երկու տոմս վերցնեմ, որ գնանք նայենք ոնց են դրանց կախում»:

Դու մենակ մտածիր, կես տարի առաջ անբաժան ընկերներ էին, իսկ հիմա Դուկը սպասում էր, թե երբ են իր ընկերներին են աշխարհ ուղարկելու: Էդ Միքզը, Լորենս Վեյնն ու Դուկ Հենզլին քսան տարվա մոտ ընկերներ էին: Ճիշտ ասած Հենզլին նրանցից ոչ մի

բանով պակաս չէր, Գուրգեն էլ նույն սանրի կտավ էին՝ թոկից փախածները: Դուք Հենզլին նրանցից քիչ արյուն չի թափել, ինքն էլ գիտի: Տարբերությունն այն է, որ Հենզլին անուևով ընտանիքից էր, ու օրենքը նրան պաշտպանում էր: Ռիգ Մակլենդոնին էլ նա էր սպանել, բայց դատարանը արդարացրեց նրան, որպես թե ինքնապաշտպանության է դիմել ոստիկանական իր պարտականությունները կատարելիս: Այնինչ մտածված սպանություն էր: Ճիշտ է, Ռիգը ահավոր ուժեղ մարդ էր, որ խմում էր՝ աստված հասներ, նրա ձեռքով էլ ահագին մարդ փչացավ, բայց նա Հենզլիի մոտ ընկերն էր, իրար հետ շատ լավ էին, մինչև որ Ռիգին նստեցրին հարբած վիճակում գտնվելու և կարգուկանոնը խանգարելու համար: Ասում էին՝ էնքան է աղմկում, մինչև բանտախցից հանում են, ամբողջ հրապարակով նրա գոռոզոռոն և հարայ-հրոցն էր, վերջը տանում են գետնահարկի խցերը. հին խցեր էին՝ կեղտոտ հատակներով, մի ժամանակ քաղաքի ախոռատունն էր: Մի օր Հենզլին գնում է, որ իբր հասկացնի Ռիգին, բայց իր պատմելով Ռիգը ախոռից մնացած մի հին պայտ է ձեռքին ունեցել, ու հենց ինքը ներս է մտել, հասել է, որ գլխովը տա: Էնպես որ Հենզլիի ասելով, կյանքի ու մահու հարց է եղել, դրա համար էլ պայտը Ռիգի ձեռքից իսկույն խլել է ու ամբողջ թափով հասցրել նրա ճակատին:

Հետո, արյան մեջ կորած, վերև է բարձրացել ու մարդկանց ասել. — Գնացեք բժիշկ բերեք, բայց ոնց որ թե սպանեցի Ռիգին:

Բժիշկը գալիս է ու ասում, որ էլ ոչ մի բան տուժածին չի օգնի: Նրա կարծիքով, Ռիգին ոչ թե մեկ, այլ մի հարյուր անգամ էին խփել, գլխի մի կողմը խկել էր, ինքն էլ արյան մեջ ձղփում էր: Ասում են՝ ահավոր բան է եղել: Հայրդ էլ էր գնացել Հենզլիի դատին: Հետո տուն եկավ ու ինձ ասում է. — Կյանքումս Ձեք Փենթլանդի ելույթին հավասար բան չեմ լսել: Քո զարմիկը, — ասում է ինձ, — դիմեց երդվյալ ատենակալներին՝ պահանջելով պատժել Հենզլիին: Չտեսնված բան էր, — ասում էր հայրդ, — ափսոս ներկա չէիր:

— Իսկ ինչ որոշեցին, — հարցնում եմ, — նստեցնում են:

— Չէ մի, — ասում է, — կազատեն, կազատեն որպես ինքնապաշտպանության դիմած քաղաքացի, բայց մեկ է, չէի ուզենա էսօր Հենզլիի տեղը լինելի: Նա էլ կյանքում չի մոռանա Ձեք Փենթլանդի խոսքերը, երեսին գույն չէր մնացել: Ձեքն ապացուցեց, որ Հենզլին ոստիկանատանը ծառայելու տարիներին տասնութ մարդ էր սպանել:

— Դուք ոստիկանի համազգեստ, օրենքի ուժ և իրավունք եք տվել մի մարդու, որ ոչ խիղճ ունի, ոչ գուր, զենք եք տվել մեկի ձեռքը, որի համար մարդկային արյուն թափելն ու ճանձ սպանելը նույն բաներն են: Դուք, պարոնայք երդվյալ ատենակալներ, — ասում էր Ձեքը, — ազատ եք արձակում այս կատաղած զազանին, որ

շարունակի հոշոտել ու ավերել, սպանել անմեղ ու անպաշտպան մարդկանց: Նայեցեք նրան, Կայենի դրոշմը ճակատին կծկվել ու դողում է, ձեռքերը կարմիր են ներկվել անմեղ մարդկանց արյունից: Նրա զոհերի ձայները դեռ չեն լռել, ու նրանց արյունը, եթե խոսել կարողանար, կճշար, որ ըստ արժանվույն պատժեք նրան, կճշար նրա մեղքով այրիացած ու որբացած մարդկանց ձայնով:

Հերդ ասում էր, որ էս խոսքերից հետո Հենզլին գույնը էնպես էր գցել ու դողացրել, ոնց որ մեռելները հարություն էին առել ու ընկել ետևից:

Էս բոլորը հեջ, Հենզլիին, իհարկե, ազատեցին: Բայց ես, տղաս, ճիշտն ասած սիրտ էլ չէի անում մոտենալ Հենզլիին դեռ էն օրվանից, երբ որ մեզ իր տուն ճաշի էր հրավիրել: Էսպես բան ո՞վ էր տեսել, Աստված, ճաշի սեղանի ուղիղ մեջտեղը գանգ էր դրել, — էդ էն նեգրի գանգն է, — բացատրում էր մեզ, — որ մի կրակոցով սպանել եմ:

— Աստված, — ասում եմ հորդ, — գոնե էնքան շնորհք չունի՝ հյուրերի մոտ չասի, մարդիկ իր տուն հաց ուտելու են եկել, կամ էլ երեխեքից թաքցնի, չէ, հլա որ ուզում ես իմանալ, երեխեքը էդ գանգը որպես շաքարաման էին գործածում: Էնպես էլ գլուխ էր գոլում, ոնց որ արածը մեծ բան էր: Գանգի վերևի մասը սղոցել էր, որ կափարիչ ունենա, գնդակի ծակած տեղից էլ շաքարավազն էր լցնում թեյի մեջ: Մարդու սիրտը ետ կգա էդպես բաներից, իսկի մի պատառ բան չկարողացա բերանս դնել: Որ դուրս եկանք, հորդ ասում եմ. — Ես էս մարդու հետ չեմ ուզում գործ ունենալ, ոտքս էլ նրա տունը չեմ դնի, էդ գանգը որ տեսա, արյունս սառեց: Նա վերջում ինքնասպան եղավ, մենք Գիլմերից իմացանք, էդ ժամանակ նա Հենզլիի տանն էր մնում ու մեզ ամեն ինչ պատմեց:

— Ահավոր տեսարան էր, — ասում էր, — Ես առաջինը վրա հասա, ընկել էր կիտած աղյուսների ետևում, սկզբում չճանաչեցի ով է, գլխի վերևի մասը ցրիվ էր եկել, ահավոր բան էր, ահավոր:

Իսկ ես ասում եմ. — Ջարմանալու ինչ կա, էդպես էլ պիտի լիներ, սուր հանողը սրից է ընկնում: Խիղճը տանջում էր, դրա համար էլ ինքն իր վրա ձեռք բարձրացրեց, էդքան արյունը, որ նա էր թափել... Հենզլիի աղջիկը՝ Էմին, ինստիտուտում մեր Դեյզիին ասել էր. — Չենք իմանում ինչ անենք, հերս ոնց որ խելքը թոցնում է, գիշերվա կեսին մեկ էլ վեր է թռչում ու սկսում գոռոզալ: Կախենում ենք խելագարվի:

— Էդպես է, — ասում եմ հորդ, — մեղավորը սկսում է փախչել, երբ ոչ ոք չի հետապնդում:

— Նա փախչելու պատճառներ շատ ունի, — ասում է հերդ, — խելքը կթոցնի, բա ոնց, — էդքան մեղքը մոռանալ կլինի: Խիղճը ուրիշ բան է:

* Ահագին ժամանակ Հենզլին, ոնց որ թե լավ էր, ծառայութիւնը թողել ու դարձել էր մոլի հավատացյալ, տեղի մեթոդական եկեղեցու նեցուկն էր, ամեն կիրակի եկեղեցի էր գնում աղոթելու: Քաղաքի մեջ ման էր գալիս շքեղ մեքենայով, իրեն էլ մեծ բանի տեղ էր դնում: Էդ ընթացքում ահագին փող սարքեց:

Երբ որ Բրայենից մեր հողամասն առա, ինձ ասաց, որ Հենզլիի հետ մի երկու գործ է արել ու շատ գոհ էր. մի գլուխ պարծենում էր.— Հենզլին շատ ուղիղ տղա է, էդքան գործ եմ ունեցել հետը՝ մի անգամ մի կոպիտ խոսք կամ անպատշաճ բառ նրա բերանից չեմ լսել:

Ես լսում եմ ու ձայն չեմ հանում: Մենակ ինքս ինձ ասում եմ՝ ճիշտ որ հիմի ուրիշ ժամանակներ են:

— Ճիշտ եմ ասում,— չէր հանգստանում Բրայենը,— էդքան գործ եմ ունեցել հետը, մի անազնիվ բան նրա կողմից չեմ տեսել: Կհավատա՞ք, ամեն կիրակի գնում է եկեղեցի: Իր ասելով ոչ մի կրթություն էլ չունի. Սուրբ Գիրքը անգիր է արել, Աստվածաշունչը նրա պես ոչ ոք չգիտի: Ինքս եմ ստուգել: Մեր օրերում գործի մարդիկ հազվադեպ են հետաքրքրվում հոգևոր բաներով: Մեր համայնքին նա պատիվ է բերում:

— Ճիշտ եք,— ասում եմ,— բայց դուք վերջերս եք եկել, ու մեր համայնքում բաներ կան, որոնցից դուք տեղյակ չեք: Կար ժամանակ, երբ Դոկ Հենզլին առանձնապես պատիվ չէր բերում մեր համայնքին:

— Էդ երբ էր էդ ժամանակը,— հարցնում է:

— Ո՞վ իմանա,— ասում եմ ու աչքով անում,— վաղուց էր, չեմ հիշում, ինչ պետք է անցած-գնացած բաները քրքրել: Էն ժամանակ դուք նոր սկսել էիք ձեր թեկնածությունն առաջադրել նա-հանգապետի համար:

Էս խոսքիս վրա Բրայենը սկսեց քահ-քահ ծիծաղել.— Ճիշտ որ,— ասում է,— էդ շատ վաղուց էր, կարող եք չշարունակել, բայց որ ուզենայի որևէ բան իմանալ՝ կհիշեիք:

— Կարող է և հիշեի,— ասում եմ,— ես պարծենկոտ կին չեմ, բայց բոլորն էլ ասում են, որ հիշողությունս լավ է:

— Այո, այո, գիտեմ,— ասում է Բրայենը,— անցյալ օրը կնոջս ասում էի՝ ուղղակի հրաշալի է, որ տիկին Գանտը այդպես հետաքրքրվում է օրվա անցուդարձով, իսկ իր կյանքի բոլոր մանրամասները հիշում է առանց բացառության:

— Էդ մեկը չափազանցնում եք,— ասում եմ,— որոշ բաներ, իհարկե, մոռացել եմ, բայց երկու տարեկանիցս սկսած վայթե ամեն բան իր կարգով հիշում եմ:

— Հավատում եմ, հավատում,— բռբռում է Բրայենը:

— Ես չէի ուզում Հենզլիին վիրավորել,— ասում եմ,— մարդուն մեղադրելուց հեշտ բան չկա, պարոն Բրայեն, մենք բոլորս էլ մեղքի տեր ենք:

— Այո, ճիշտ եք, տիկին Գանտ,— ասում է,— պետք է մեծահոգի և ներողամիտ լինենք:

Որ ուզենայի Հենզլիի մասին շատ բան կպատմեի, բայց ախր մյուս կողմից բոլորն էլ գիտեին, որ նա իսկական ընտանիքի մարդ էր ու լավ հայր: Ինչ էլ արած լինի, անբարոյականությամբ երբեք չի զբաղվել: Դատի ժամանակ ուզեցել էին էդ մեղքն էլ վրան բարդել, որ, իբր, իր կողակցին թողած՝ ուրիշ կանանց ետևից է ընկել, բայց բան դուրս չեկավ, էն մարդը բարոյական մարդ էր:

Հայրդ—մի օր Հենզլիին ասել էր.— Դուք էդի ու Լորենսի հետ քսան տարվա ընկերներ եք եղել, ձեռքդ ոնց կզնա նրանց կախես:

— Հա,— ասել էր Հենզլին,— ահավոր բան է, բայց մեկը պետք է անի էդ բանը: Իմ գործն էլ էդ է, դրա համար են ինձ ոստիկան նշանակել: Համ էլ,— ասում է,— էդի ու Լորենսի համար ավելի լավ է ես լինեմ, նրանց հետ արդեն խոսել եմ:

Ո՞ր ճիշտ որ, ասում են Հենզլին գնացել էր բանտ նրանց տեսության, երեքով էլի սանձարձակություններ էին արել:

— Նրանց համար ավելի լավ է ես անեմ էդ բանը, քան օտար մարդ,— ասել էր Հենզլին:— Հա, ճիշտ է,— համաձայնվել էր հայրդ,— բայց ինձ թվում էր խիղճդ կտանջի, ախր դրանից հետո ոնց ես գիշերները քնելու:

— Ինչ ես խոսում, այ մարդ,— ծիծաղել էր Հենզլին,— ինձ համար էդ հավի վիզը քաշելու պես բան է:

Խեղճ հերոջ շքմել էր.— Այ թե՛ք մարդ,— ասում էր,— ոնց որ մեջը խղճի կտոր չլինի:

Էդպես էլ չպարզեցին, էդ երկուսի փախուստի մեջ Հենզլիի մատը խառն էր, թե՛ չէ, ես որ բան չհասկացա: Հերոջ մի օր տուն եկավ, թե՛ «Էդն ու Լորենսը փախել են: Իզուր էինք Հենզլիին մեղադրում, նա գիտեր, դրա համար էլ էդպես հեշտ ու հանգիստ էր խոսում»:

— Դժվար թե,— ասում եմ,— որ նախօրոք իմանար, ինչի պիտի գար մոտդ, ձևեր թափեր, մեզ էլ հրավիրեր, թե՛ եկեք նայեք:

— Կարող է դիտավորյալ էր եկել,— ասում է հերոջ,— որ չկարծենք ինքը փախուստից տեղյակ է եղել:

— Չէ,— ասում եմ,— էդպես բան չկա, նրանց կախաղան բարձրանալը շատ էլ Հենզլիի ուզածով էր, էդ մասին որ մտածում

եր՝ սրտին մի թիզ յուղ էր կանգնում:

Հերո, մեկ էլ, իրենն էր պնդում՝ «Մարդ չի կարող եղբան անսիրտ լինել»: Հետո իմացանք, որ Էդի ու Լորենսի փախուստը նախօրոք մտածված բան էր, ասում էին ինքը՝ բանտապահ Ջոն Ռենդն էր կազմակերպել, վրան, իհարկե, չհաստատեցին, կարող է ն ազնիվ, խելքը գլխին մարդ էր, բայց, մեկ է, ինչ որ հավատալս չի գալիս: Ջոն Ռենդին գտել էին Էդի բանտախցում՝ ձկի համար կապկպած, վրան մի նշան չկար, որ երևար՝ զոռով էին կապել: Իր ասելով իրկուսը Էդին ու Լորենսին ընթրիք է տարել, մեկ էլ սըրանք երկուսով հարձակվել են վրան, բանալիները խել ձեռքից, ազատել մյուս երեք բանտարկյալներին ու միասին փախել: Էն մյուս երեքը Էդի ու Լորենսի հետ կապ չունեին, շարքային հանցագործներ էին, մանր-մունր բաներ, խելոք սպասում էին, երբ են իրենց կախելու, իսկ Էդը Լորենսին ասել էր՝ «Արի ձեռքներիս հետ սրանց էլ ազատենք»:

Ջոն Ռենդի անմեղ լինելուն մենք էնքան էլ չհավատացինք: Ընդամենը կես տարում մեծ գործ սկսեց, զոդման մի մեծ արհեստանոց բացեց, որ ամենաբիչը մի 3-4 հազար դոլար կարծենար: Հորդ ասելով, Ջոն Ռենդին կաշառել էին:

— Շատ հնարավոր է, — ասացի, — ո՞վ էր տեսել ամիսը հիսուն դոլարի վրա նստած մարդը մեկ էլ եղպես գործ սկսի, եղբան փող նրան որտեղից, թող իզուր չփորձի մարդկանց գլուխները յուղել:

— Բայց նրան ո՞վ պիտի կաշառեր, — ասում էր հերո:

— Ոնց թե, Էդի ու Լորենսի ազգուտակը Յենսիում է, — բացատրում եմ, — նրանք էլ հավաքել են փողը:

— Իսկ եղ մարդկանց փող որտեղից:

— Ո՞նենոր մարդիկ են, — ասում եմ, — համ էլ դրանց ազատելու համար հազաների շորերն էլ կտային: Ես գիտեմ ինչ եմ ասում, ամբողջ կյանքս եղ մարդկանց մեջ եմ ապրել ու նրանց քեզնից լավ եմ ճանաչում, նրանց ճանապարհին կանգնողը դեռ չի ծնվել: Ասում էին ահագին փող են ընկել դրանց ազատելու համար. մենակ դատավոր Տրումենը՝ պրոֆեսոր Տրումենի եղբայրը, տասը հազար դոլար էր ծախսել: Էդն ու Լորենսը պրոֆեսոր, Տրումենի աղջիկներին էին առել, նրանց դատավոր հորեղբայրը Յենսիի ամենահարուստ իրավաբաններից էր: Էնպես որ, — ասում եմ, — դրանք ունևոր մարդիկ են ու քո խղճալու կարիքը չեն զգում:

— Ինչ որ է, — ասում է հայրո, — գոնե լավ է գլուխները պրծացրին, հերիք է ինչքան արյուն թափվեց, ինչ պետք էր հիմա էլ դրանց կախեին: — Այ եղ մեկը սխալ ես, — ասում եմ, — դրանց

կախելը ճիշտ կլիներ, շատ ափսոս, որ փրկվեցին: Որ հիմա բռնեին ետ բերեին՝ լավ կլիներ, չնայած չեմ ուզում, որ արյուն թափվի՝ անմեղ, թե մեղավոր, մեկ է:

— Ես էլ չեմ ուզում, — ասում է հայրո:

— Բայց դու գիտես, դու հո շատ լավ գիտես, որ եղ երկուսը շան պես մեղավոր էին, նրանց արածը անխիղճ, միտումնավոր սպանություն էր: Դատի ժամանակ պատմում էին, որ եղ կիրակի երկուսով գնացել են թերթաքարի հանքերը իբր թե նայելու՝ ոնց են բանվորները վերջնահաշիվ ստանում, բայց, իհարկե, ձեռքները քոր են գալիս կոփվ սարքելու համար: Որ ուզածները փող լիներ, ասեմ թե՛ հա, բայց չէ, մտքներին տուրուզմբոց սարքելն էր, ուրիշ ոչ մի բան: Երկուսն էլ հարբած էին, իսկ դրանք որ խմում էին՝ էլ դու սուս: Սկսում են հանքատիրոջն անպատվել, նա խելքը գլխին, օրենքի հարկն իմացող մարդ էր, թույլ չեն տալիս, որ քարհատների վարձը տա: Հենց եղ ժամանակ գալիս է Ջոն Բերգինը: — Տղերք, — ասում է, — ճիշտ բան չեք անում: Լավ կլինի թողնեք գնաք էստեղից, բանի փորձանքի մեջ չեք ընկել, — իբր ուզում է սրանց խոսք հասկացնել:

— Գրողը տանի քեզ, — ասում է Լորենսը, — քո ինչ գործն է:

— Իմ գործը չէ, բայց լավ չեք անում, համոզված եմ՝ վաղն առավոտյան վեր կենաք՝ փոշմանելու եք:

— Քո ինչ գործն է՝ եզուց վեր կենանք ինչ ենք անելու, բանիդ կաց: Դու կարող է հեչ վեր կենաս, գրողի տարած, — ասում է, — մոռաթղ էլ ոնց որ դուրս չի գալիս, բանի ողջ ես, ռադո քաշի էստեղից:

— Շատ լավ, — ասում է Ջոնը, — կգնամ, ես ձեզ հետ գործ չունեմ, ուզում էի ուշքի գալիք, հանուն ձեր կանանց ու երեխաների, բայց որ չեք ուզում՝ դուք գիտեք: — Էստեղ Ջոնը շուռ է գալիս, որ գնա, մեկ էլ եղ Միրզը կրակում է, նայում է Լորենսին ու հարբած ժպտալով ասում է. «որ էստեղից դրան խփեմ՝ կկանխ», ու կրակում, տալիս սպանում է էն մարդուն, թե ինչ էր արել իրեն:

Հետո անցնում են հանքատիրոջն ու օգնականին, եղ երկուսին էլ էնտեղ են սպանում ու նոր պոչները հանքից քաշում են: Ուզում էին եղ խեղճ մարդկանց գլուխն ուտել, ուրիշ ոչ մի դրոպապատճառ էլ չունեին, ու դրանց արդարացում չկա: Իսկ հայրո ինձ ասում է. — Մեկ է, չեմ փոշմանել, որ էն ժամանակ դրանց եղ լավությունն արեցինք: Հիմա քեզ պատմեմ, թե եղ ինչ լավությունն էր...

— Զույգ, զույգ ... քսան-քսան, — կանչում էին ձայները: Էսօրվա պես հիշում եմ, սեպտեմբերի քսանյոթն էր, իրիկվա տասը չկար: Միտքս եմ պահել, որովհետև դրանից երկու օր առաջ ամսի քսանհինգն էր, որ Ամբրոզի հետ գրուցում էի, լավ էլ հիշում եմ, եղ օրը

հերդ էլի քե՛ք էր արել, լուր էին ուղարկել, թե եկեք ձեր ամուսնուն տարեք: Էդ ժամանակ էր, որ ասացի՝ «Էլ վերջ, հերիք եղավ» ու գնացի ես անգամ ինքս պարզեմ ինչն ինչոց է: Գնացի տեսա, որ Ամբրոզը ճիշտ էր ասում. հերդ ուզածիդ պես խմած, չինացոց ողջն ու սատկածը իրար է խառնել, էն խեղճ մարդկանց գլուխը տարել է: Ամբրոզը, ճիշտ է, պանդոկապետ էր, բայց հորդ հետ ոնց որ ազնիվ վարվեց:

— Ձեռքիցս եկածն արել եմ,— ասում էր,— ու որ գիտենամ մի հնար կա, կգտնեմ, որ պարոն Գանտը չխմի:

Մի իրիկուն նստած ընթրում էինք, հայրդ էլ ինձ համար թերթ էր կարդում, մեկ էլ Ամբրոզը մոտեցավ ու ասաց հորդ.— Վիլ, հենց հիմա ինձ խոսք տուր, որ կթարկես, քո խմելը հեշ իմ սրտով չէ, էդ խելքի ու ձիրքի մարդն էլ խմի, ախր դու ինչի էլ ձեռք զարկես կաջողի:

— Բա ոնց,— ասում եմ,— գիտես ինչ գլուխ ունի: Էստեղ նրա կեսի չափ ընդունակ մարդ չկա, անտեր խմիչքը որ չլիներ, նա շատ առաջ կգնար: Ես մի բան հաստատ գիտեմ, խմել նա իմ հորանցից չի սովորել, հերս՝ մայր Փենթլանդը, իր օրում մի կաթիլ բան չի խմել, ոչ էլ թուլլ էր տալիս, որ հարբած մարդ իր տունը ոտք դնի:

— Գիտեմ, լսել եմ,— ասում է Ամբրոզը,— դու շատ լավ մարդ ես, Վիլ, մեր համայնքին պատիվ է քո նման անդամ ունենալը, երջանիկ լինելու համար ամեն բան ունես. հրաշալի կին, երեխաներ, տուն ունես, ձեռքիդ էլ էղպես լավ գործ կա: Գոնե սրանց մեղքա, մի խմի: Հայրդ խոստացավ, որ էլ չի խմելու, ու Ամբրոզը գնաց...

Ինչ որ ասում եմ հենց էդ գիշեր եղավ, սեպտեմբեր ամսի քսանյոթն էր:

— Զույգ-զույգ, քսան-քսան,— կանչում էին...

— Բան էլ չկա, այ կնիկ,— ասում է հերդ,— քեզ է թվում,— նայում է լուսամուտից դուրս ու նորից՝ բան էլ չկա:

— Շատ լավ էլ կա,— ասում եմ,— ախր ես պարզ լսում եմ, ոնց որ հիմա քո ձայնը, այ, էլի են կանչում, «զույգ-զույգ», շշնջում է լուսամուտի կողմից, «քսան-քսան»՝ կանչում է ականջիս:

Ջանգերը տալիս էին՝ դատարանի գանգերը, էնպես էլ բարձր էին տալիս: — Աստված ջան,— ասում էի,— բան չպատահի, տեսնես ինչ է եղել: — Լսվում էր ոնց էին մարդիկ գոռոռոցով, հարայիրոցով վազվզում, հետո Բլեկի երկաթեղենի խանութում ջարդեցին ապակիները, որ գենք վերցնեն: Հերդ էլ ձեռքը զցեց գլխարկին, թե՛ «գնամ տեսնեմ էս ինչ է եղել»:

— Մի գնա,— ասում եմ,— ինչ կլինի՝ մնաս տանը, ինձ էսպես ոնց ես թողնում գնում:

— Մի վախենա,— ասում է,— կես ժամից էստեղ եմ, քեզ ինչ կա որ, բան էլ չի լինի կես ժամում:

— Չէ,— ասում եմ,— ոնց որ զգայի, որ մի վատ, շատ վատ բան է լինելու:

— Երանի չգնայիր,— ասում եմ, բայց հերդ հագավ ու դուրս գնաց: Նայեցի ժամացույցին, տասին քսան էր պակաս: Նստած սպասում եմ ինչ է լինելու, չգիտեմ ինչ, բայց որ լինելու է, զգում եմ, սպասում եմ՝ ականջս փայտե ժամացույցի ձայնին.— թոկ-թոկ, թոկ-թոկ,— հաշվում է ժամանակը՝ դանդաղ-դանդաղ, ամեն րոպեն՝ մի ժամ, սպասում էի, ժամը տասը խփեց ու մեկ էլ լսում եմ. ծառերի միջով ցանկապատի ճռռոցը գալիս, թեթև ընկնում է մարգերի վրա, հետո լուռ ու անձայն փորձում է խցկվել հյուրասենյակ: — Աստված ջան, ոնց որ մեկից գլխիս տային, նոր հասկացա: Էստեղ են, եկել են, հիմի ես ինչ անեմ, երեխեքի հետ մենակ, ինչ անեմ էդ արյունախում մարդկանց: Նոր գլխի ընկա էդ ձայներն ինչի էին ասում՝ զույգ-զույգ, քսան-քսան, ախր զգուշացնում էին մեզ՝ ինձ ու հորդ, որ քսան րոպեից գալիս են դրանք: Գոնե մնար, ինձ լսեր ու մնար:

Ճարս կտրած վեր կացա, գնացի դեպի դուռը. ոնց էլ էդ վիճակիս ուժ ու կող արեցի, հեշ չհասկացա, տղաս, ես գիտեմ, թե վերևից մի զորավոր ոգի ինձ ուժ պարզեց, որ կարողանամ դրանց երեսը տեսնեմ: Գիշեր էր՝ աշնան գլուխ, մուրթ ծանրումեծ չոքել էր այգուն, անձրև էր եկել, դրսում ինչ կար-չկար քար էր կտրել՝ սառել ու ծանրացել, դրա համար էլ ամեն բան պարզ լսվում էր, բայց հիմա դուռը բացել եմ, ու մի շշուկ անգամ չկա:

— Դե լավ, լավ,— կանչում եմ մթան մեջ,— իբր հեշ չեմ վախենում, էլի: — Գիտեմ, որ էդտեղ ես, էդ,— ասում եմ,— ներս արի:

Ձայն չկա, բայց լսում եմ նրա ծանր շնչառությունը: — Ներս արի,— ասում եմ,— անպաշտպան կին եմ, վախենալու բան չունես, տանը մենակ եմ, ներս արի: Էդպես եմ ասում, որ համոզեմ՝ գա, ու ոնց որ թե հպարտությունը խոցվեց, թաքնված տեղից դուրս եկավ ու մտավ սենյակ:

— Ես ոչ ոքից չեմ վախենում,— ասում է,— ոչ տղամարդուց, ոչ կնոջից:

— Իհարկե, չես վախենա,— ասում եմ,— ոչ էլ Ջոնին սպանելուց վախեցար, չէ, էդքան մարդու արյունը որ դուք եք թափել, ինչից պիտի վախենաք:

— Հա, էլայգա,— ասում է,— չեմ վախենում, դրա համար էլ եկել եմ մոտդ, քեզ վստահում եմ, գիտեմ, չես ծախի, օգնիր ինձ, էլայգա,— ասում է ու նայում ոնց որ թակարդն ընկած գազան, չէի ուզի որևէ մեկի աչքերն էդպես նայեին: Աստված, լավ էր մեռնեի, բան դրան էդպես տեսնեի: Մի բան ինձ համար պարզ էր: Ինչ էլ էղը արած լիներ, ես նրան ոստիկանության ձեռքը տվողը չէի:

— Մի վախենա, էդ,— ասում եմ,— մարդու բան չեմ ասի:

Ընկերոջդ՝ Լորենսին էլ ասա՝ ներս գա: Գիտեմ, հետո է: — Էդը
շմամ հնձ նայեց:

— Բնչ ես խոսում, էլայգա,— ասում է,— Լորենսը չի եկել, հետս
մարդ էլ չկա:

— Ես գիտեմ, կա, թե՛ չէ,— ասում եմ,— թող ներս գա:

— Դու ինչ գիտես հետս է,— ասում է,— ինչի ես էդպես
համոզված:

— Ինձ զգուշացրել էին, էդ, ես նախօրոք գիտեի, որ երկուսդ
էլ մոտս եք գալու:

— Ո՛վ էր զգուշացրել,— ասում է վախեցած,— ո՛վ գիտեր,
որ զգուշացներ:

— Մի վախենա,— ասում եմ,— ոչ ոք չգիտի, որ դու էստեղ ես,
իսկ զգուշացնողի մասին հեջ մի մտածիր: Նա ես աշխարհից չի,
ավելի պարզ չեմ կարող բացատրեմ, ինքդ մի օր կհասկանաս: Էս
խոսքիս վրա էդի աչքերը չովեցին:

— Չլինի՞ր քեզ ոգիներն են զգուշացրել:

— Հա,— ասում եմ,— ոնց էլ իմացար, եկել էին, ականջիս
կանչում էին, որ Լորենսն ու դու ճամփին եք ու քսան ընկած
էստեղ եք լինելու:

Էդը մնաց-մնաց, հետո, թե՛ «սխալվում ես, էլայգա, չեմ ուզում
քեզ վախեցնել, բայց թե էստեղ ոգի է եղել, հաստատ ուրիշ բանի
համար եկած կլինի»:

— Դու ինչ գիտես,— հարցնում եմ:

— Ասացի, չէ, որ Լորենսը հետս չի, բանտից դուրս եկանք ու
ջոկ-ջոկ գնացինք: Մտածեցինք՝ էդպես լավ կլինի: Լորենսը փա-
խավ Հարավային Կարոլինա: Ես էլ ասի՝ լավ է լեռներով գնամ,
որ կարողանանք ձեռքից պրծնել, էստեղ արևմուտքում կարող
է հանդիպենք:

— Ինձ նայիր,— ասում եմ,— հո չես խաբում:

Էդը նայեց ուղիղ աչքերիս ու՝ արևս վկա, ճիշտ եմ ասում:

— Ուրեմն, էն ուրիշ բանի համար էին կանչում,— մտածում
եմ,— բայց ոչինչ, էդ էլ կպարզենք: Դե հիմի ասա, թե ինչի ես եկել,
ուզածդ ինչ է:

— Էլայգա,— ասում է,— գիշերս լեռներով պիտի անցնեմ
հագիս էլ ոտնաման չկա, բոբիկ եմ:

Ոնց էլ չէի նկատել. ոտաբոբիկ էր, գջլոտ, արյունվիկ, խազին
մի կարգին շոր չկար: Կրայինը մի բրջոտ շավար էր, վայրեն ինչ
բանտ էր ընկել, հագից չէր հանել, մի հատ էլ հին, կեղտոտ
ֆլանելե շապիկ էր հագել՝ ուսերից հետ ճղորած. մազերը թնջուկ
ընկած, լցվել էին աչքերը. էդքան ժամանակ դրա գլխին սանր չէր
դիպել, երկու ամսվա թրաշն էլ եկել, աչք ու երեսը փակել էր: Մի
խոսքով, նայողը լեղապատռ կլիներ: Հետո որ հերդ եկավ, ասում
եմ.— Էդպես բան ոչ լսել էինք, ոչ տեսել, էդին ամեն ինչ տվել
էին, բացի ամենապետքական բաներից. գրպանն ատրճանակ ու
փամփուռ էին լցրել, որ պետք եղած ժամանակ գործի դնի, իբր

քիչ մարդու գլուխ է կերել... չէին մտածել, թե սրան, որ էսպես
անկոշիկ, անշոր վեր ենք վարում, այր կսառի:

— Ուրիշ ճար չունեմ,— ասում է,— դրա համար էլ քեզնից եմ
խնդրում, թե չէ ոտքերս սարերում բզիկ-բզիկ կլինեն, իսկ որ
չբայլեմ, կորած եմ, հաստատ կբռնեն:

— Էլի որ կբռնեն,— ասում եմ:

— Դրա համար էլ եկել եմ, էլայգա, գիտեմ՝ մարդու բան չես
ասի, ոտքերս անձռնի մեծ են,— ասում է,— մենակ քո մարդու
կոշիկներն իմ հագը կլինեն, մի զույգ հին կոշիկ որ տաս, ինչ
կլինի, տեղը փող կտամ քեզ, փող շատ ունեմ: — Ու հանեց խրձով
փողի կապոցները,— ուզի՞ տամ,— ասում է:

— Չէ,— ասում եմ,— էդ մեկն ինձ պետք չէ: — Դրա փողն այր
տեղով արյուն էր, բա ես ձեռք կտայի:

— Հիմի բերեմ կոշիկները,— ասում եմ ու պահարանից հանում
մի զույգ նոփ-նոր կոշիկ, հայրդ մի բանի ամիս առաջ էր առել, իսկ
նա շատ խնամքով հագնվող մարդ էր:

— Առ,— ասում եմ,— Աստծո օգնությամբ տեղ հասնես:

Հագավ, ու ոնց որ ոտքով կարած լինեին: Հիմի էդ կոշիկները
հագին՝ բռնել է ձեռքս ու լաց է լինում, երևի մարդասպանի մեջ էլ
մեկ-մեկ զգացմունք ու խիղճ է մնում:

— Քո արածը,— ասում է,— կյանքում չեմ մոռանա, ասա, ես քո
լավության տակից ոնց եմ դուրս գալու:

— Ասեմ ոնց,— իսկույն գլխի եմ ընկնում,— էդ կոշիկները
բարով մաշես, փողդ էլ քեզ լինի, բայց գրպանիդ ատրճանակը քեզ
հեջ պետք չի: Ինչքան արյուն թափել ես՝ հերիք է: Մեկ էլ չլսեմ, որ
քո ձեռքից մարդ է տուժվել: Որ քեզ բռնեն էլ, սրանից օգուտ չկա:

Էս որ ասի, գլուխը բարձր գցած մի քիչ մնաց, հետո ատրճա-
նակն հանեց ու տվեց ինձ:

— Կարող է ճիշտը դու ես,— ասում է,— բայց բռնեն էլ՝ պետքս
չի, էդքան մեղքի տակից ոնց եմ դուրս գալու:

— Էդպես մի ասա,— համոզում եմ,— կին, երեխեք ունես՝

աչքները քո ճամփին, նրանց մասին բա չես մտածում: Ինձ որ
լսես, կգնաս մի օտար տեղ, որ քեզ ճանաչող չլինի, ու ամեն բան
սկզբից կսկսես, հենց տեղավորվեցիր՝ մարդ ուղարկիր կնոջդ մոտ,
երեխեքին առնի գա: Իմ գիտենալով նա լավ կին է՝ կգա:

Երևի խելքը մտավ ասածս, շուտ էր եկել ու ձայն չէր հանում:

— Դե հիմի գնա,— ասում եմ,— լավ չի լինի քեզ իմ տանը
տեսնեն, գնա ու Աստված քեզ օգնական:

— Մնաս բարով,— ասում է,— այ գնում եմ՝ ուրիշ կյանք սկսեմ:

— Գնա, ճիշտ էլ կանես, էդպիսով համ մեղքերդ կքավես, համ
էլ նոր մեղքի տակ չես ընկնի:

Նրան էլ չտեսա, էդ գնալն էր, որ գնաց:

Տասը ընկած չանցած, հերդ շնչակտուր տուն ընկավ, որ իբր ինձ
լուր բերի:

— Բա չես ասի,— վրա է տալիս,— հինգն էլ փախել են: Հենզլին էլ խուժանի գլուխն անցած, Բլեկի խանութի ապակիները ջարդել է, որ գենք վերցնի՝ փախստականներին, ետ բերի:

— Դրա համար արժեք, որ բաղաքի կեսը վազելով անցնես,— ծիծաղում եմ,— գոնե էնպես լուր բերեիր՝ չիմանայի:

— Ո՛նց թե,— ասում է,— դու ես բոլորը գիտեիր:

— Մի բան էլ ավել գիտեմ,— ասում եմ,— ոտս էլ տանից դուրս չեմ դրել:

— Բա էդ ո՞նց եղավ,— հարցնում է:

— Դու որ տանը չէիր, էստեղ մի մարդ էր եկել:

— Ո՛վ:

• — Էդ Միրզը,— ասում եմ:

— Ոնց թե,— գոռում է հայրդ,— խելքդ գլխիդ է, բա օգնության կանչեիր, հարևաններին ձայն չտվեցիր:

— Որ քնի,— հարցնում եմ:

— Դե ես գնամ ոստիականատուն, քանի ուշ չէ:

— Չէ,— ասում եմ,— էդ մեկը չես անի: Ես էն մարդուն խոսք եմ տվել, էնպես չանես, որ ուխտագրուժ դուրս գամ, դու քո գործին կաց:

Հերդ մի քիչ մնաց, հետո էլ, թե՛ «ճիշտ ես ասում, երևի եղպես պիտի լիներ, բայց զարմանք բան է, զարմանք»:

Էդին ու Լորենսին եղպես էլ չկարողացան բռնեն: Հետո հերդ Կալիֆոռնիայում իմացավ, որ երկուսն էլ եղել են Տրումենի տանը, վեց ամիս հետո կանայք էլ գնացին մոտենորը: Տարին չլրացած՝ Լորենսի կինը Կոլորադոյում թոքախտից մեռավ, իսկ մարդն ինչ եղավ, եղպես էլ չիմացանք: Ասում էին Կանգասում նորից է պսակվել ու մի հինգ-վեց երեխա էլ էս կնոջից ունի: Պատմում են, որ կարգին տունուտեղ ունի, շատ էլ հարգված մարդ է, բա...

Էդի մասին ամեն բան Հենզլիից իմացանք: Տրումենն ասում էր՝ Էդը գնացել է Կոլորադո՝ կորած-մոլորած ինչ-որ հանքում աշխատելու: Հենց տեղավորվել էր, կնոջը իմաց էր տվել, թե՛ արի: Կինն էլ էնտեղ մի տարու չափ մնացել էր ու նորից ետ եկել հորանց տուն, ասել էր՝ «դիմանալու բան չի, մարդս խելքը թոցրել է, միամիտ տեղը մեկ էլ սկսում է գոռգոռալ, թե՛ մեռելներն ընկել են ետևիցս, իմ սպանած հոգիներն հարություն են առել՝ եկել են ինձ տանեն»:

— Տեսնում ես,— ասում եմ հորդ,— դրանց բոլորի վերջը էդ է:

— Հաստատ խիղճն է տանջում,— ասում է հայրդ:

Տրումենը աղջկան տարել էր արևելք, որ էլ մարդու երեսը չտեսնի: Էդն, իհարկե, դեմ էր, սպառնացել էր աներոջը, վախեցրել, որ կսպանի: Տրումենն ասում էր. «Չթողեցի աղջկաս վերադառնա, ես հո տեսնում էի, որ էդ մարդը խելագարվում էր»:

Վերջը Էդի կինը ապահարզան ստացավ. ամուսնալուծության գործը Ջեթերին էին տվել, էդ ժամանակ նա դեռ սենատում չէր: Ջահել, նոր ավարտած իրավաբան էր: Ասում էին՝ հենց էդ գործի ժամանակ սիրահարվում է Էդի կնոջն ու ամուսնանում հետը՝

բաժանվելուց վեց ամիս էլ չանցած: Հորդ ասում եմ.— Բա էդ անելու բան էր, գոնե մի քիչ սպասեին:

— Հա,— ասում է,— էստեղ են ասել, էլի:

Խնայողություն, խնայողություն, Հորացիո:

Մեռելճաշի կերակուրները պաղ մատուցվեցին

Հարսնասեղանի հրավիրյալներին:*

Մի անգամ Հենզլիին ուղարկել էին արևմուտք մի հանցագործի ետևից ու որ վերադարձավ՝ պատմեց, որ Մեխիկոյում տեսել է էդ Միրզին. երկուսով Տեխասից Մեխիկո գնացող նույն նավի վրա են եղել: Էդը մորուքով է եղել, բայց ինքը, մեկ է, ճանաչել է:

— Շատ էր փոխվել,— ասում էր,— էլ էն էդը չէր, ոնց որ էն աշխարհից եկած լինե՞ր՝ կաշի ու ոսկոր, մի սկյուռի չափ միս էլ չկար վրեն:

— Ինքը քեզ չճանաչեց, հետո չխոսեց,— հարցնում ենք:

— Բա ոնց,— ասում է,— նույն նավախցում չորս օր մնացինք, ախպոր պես ենք եղել էդ չորս օրը: Սկզբում մտածեց՝ իր համար եմ եկել:

— Դուկ,— ասում է,— գիտեմ, եկել ես ինձ տանելու, ինչ արած, գնանք:

— Էդ քնի ես խոսում,— ասում եմ,— քեզ հո չէի փնտրում, ուրիշ մարդու համար եմ եկել, դու իմ ինչին ես պետք, նույնիսկ քեզ ձերբակալելու իրավունք չունեմ, մոտս արտոնագիր չկա:

— Մեկ է,— ասում է,— մի օր ինքս կգամ: Մենակ թե մինչև մեռնելս մեկն էլ կա, դրան էլ էն աշխարհ ուղարկեմ, ու էն ժամանակ կարող եք ինձ բռնել՝ ուզածներդ անել:

— Էդ ո՞վ է էդ մեկը,— հարցնում է Հենզլին,— ինչի ես ուզում սպանես:

— Ջեթերը,— պատասխանում է:— Էդը նրա դեմ շատ էր չարացած, համ կնոջ ապահարզանի գործն էր գլուխ բերել, համ էլ վերջում ամուսնացել հետը:

Հենզլիին Էդը մի նամակ է տալիս, որ սա հանձնի Ջեթերին: Հենզլին կարդացել էր նամակն ու ասում էր.— Կյանքումս եղպես բան չեմ տեսել:

— Թող ես մարդասպան լինեմ,— գրել էր,— բայց երբեք էնքան նամարդ չեմ եղել, որ ուրիշի կնկան գողանամ:

Իմացած լինես, Ջեթեր, որ ես գալիս եմ, տուն ու դուռդ հավաքիր ու ինձ սպասիր: Կարող է մի ամսից գամ, կարող է մի տարուց, ուզեմ տասը տարի կսպասեմ՝ նոր: Բայց որ կգամ, էդ հաստատ: Հետո հաշիվ ունեմ մաքրելու: Պատրաստ կաց:

Հենզլին ասում էր, որ երբ նամակը տվել է Ջեթերին՝ սրա

*Վ. Շեքսպիր, «Համլետ», արարված 1-ին, տեսարան 2-րդ, թարգմ. Հ. Մատենյանի:

գույնը երեսից թռել է, սկսել է դողացնել: Նամակը ստանալուց հետո էդ մարդու քաշածը կյանք չէր, էնքան տանջվեց, մինչև որ մի անգամ եկան ասին, թե՛ էդը սպանվել է: Էդը չհասցրեց իր սպառնալիքն իրագործել, բայց որ չսպանեին, կգար կհասներ: Էսպես բաներ, տղաս...

— Զույգ-զույգ, քսան-քսան,— կանչում էին ձայները:

— Բնչ եք ուզում,— հարցնում եմ:

— Բան էլ չեն ուզում,— վրա է տալիս հերդ,— քեզ է թվում:

— Համբերիր,— ասում եմ,— մի քիչ կաց՝ կտեսնես:

Ո՛ր ճիշտ որ, շատ երկար չսպասեցինք: Օրը ճաշ չդառած՝ ցավերս սկսվեցին: Էդ քիչ քաշեցի, Աստված, ոնց որ մարդու մեջտեղից ճղեին:

Հերդ էդ օրը շուտ էր եկել տուն ու բակում կանգնած խոզի ճարպ էր հալում:

— Տնաշեն,— ասում եմ,— էդքան խոզի միսը առել ես, որ քիչ:

Քո հոր պես անտնտես մարդ աշխարհիս երեսին չկար, տղաս, փողը բուռ-բուռ էր ծախսում ու՝ որ ինձանից չվախենար, էն չունեցած կոպեկն էլ գինետանը կմսխեր կամ միս կառներ, կամ էլ գյուղացիք կհամոզեին ու հեչ բանի դեմ փողը ձեռքից կառնեին:

— Քո տունը շինվի,— ասում եմ,— ով խնդրեց էդքան միս առնես: Մառանը լիքը միս էր, մենակ վեց կտոր խոզապուխտ ունեինք ու էդ անաստված հերդ հսկա կրտած խոզը շալակել, բերել էր:

— Մարդ ասածո, էդքան խոզի միսը ո՞վ պիտի ուտի,— ասում եմ,— երեխեքն էլ կհիվանդանան շատ միս ուտելուց:

Էհ, տղաս, էնքան եմ հորդ երեսից լաց եղել, ունեցած փողը քամուն էր տալիս: Մեկ-մեկ դիտմամբ ասում էի.— Քո պես շատակեր մեկ էլ դու ես, բկիդ համար մեռած ես, էսպես որ գնա, բանի տեր չենք դառնա, աշխատածո՞ փորդ ես լցնում: Հո խելքդ էլ փորումդ չէ:

Մեկ էլ տեսար ծանոթ գյուղացու էր հանդիպում ու էս մարդու վրան մնացած ապրանքը առնում բերում էր: Մի օր էլ էդ տնաքանդը հինգ հարյուր հատ ձու առավ՝ բերեց տուն: Հերսիցս քիչ մնար ձվերը գլխովը տայի: Հեչ ասա մենք հավ ունեինք կամ մեր հավերը ձու ածում էին:

— Էս ինչի՞ ես էսքան ձուն շալակել բերել,— հարցնում եմ:

— Եսիմ,— շշմած-շշմած նայում է վրաս,— դյուրինը յոթ ցենտով էին տալիս, ասի՝ առնեմ էլի, ասի՝ էդպես էժան ապրանք եսիմ էլ երբ լինի...

— Որ երկու ցենտով էլ տային, չպիտի բերեիր,— ասում եմ,— ձեռքիդ չիր չի, փող է: Հիմա էս ձվերն քիչ ենք անելու:

— Ոնց թե,— ասում է,— երեխեքը կուտեն:

— Կուտեն, բա ոնց, էնքան ուտեն, զգվեն, էլ չուզենան ձվի երես նայել:

— Բնչ ասեմ, էլայգա, ուզում էի մի օգտակար բան արած լինեի, բայց ոնց որ թե սխալվել եմ:

Մի անգամ էլ տուն եկավ՝ հետը մի սել ձմերուկ ու սեխ, քսանչորս հատ ձմերուկ էր առել, մի հարյուր հատ էլ սեխ:

— Էս քիչ ես բերել,— ասում եմ,— հեչ գլխումդ խելք մնացել է:

— Բնչ ես գոռոռում,— նեղանում է,— երեխեքը կուտեն:

Լյուկն էնքան կերավ, անկողին ընկավ, ահագին փող էլ բժշկին տվեցինք:

Բա որ մեկ-մեկ գալիս էր՝ հետը բեռներով սիմինդր ու պոմիդոր, լոբի ու անուշ ոլոռ, բերում էր սոխ, բազուկ ու շաղգամ, տեսակ-տեսակ պտուղներ. տանձ ու խնձոր, դեղձ ու սալոր, ոնց որ տան կողքի այգին՝ հազար տեսակ բարիքներով մերը չէր: Բան ու գործս թողած՝ մտածում էի ինչ անեմ՝ էդքան ապրանքը չփչանա:

— Անաստված,— ասում եմ,— հիմի էսքան բանը տեղավորեմ, թե երեխեքիդ նայեմ: Էդ վիճակով սկսեցի հորդ բերած պտուղները լցնել բանկաներն ու փակել, փակում եմ ու հեչ վերջը չի երևում: Հերդ էլ էդ անտեր խոզով է ընկել. ճարպի կծու հոտը բռնել է տուն ու դուռ, իսկ ես բանկաներն եմ վրա-վրա լցնում, չորս հարյուր երեսունյոթ բանկա բալ, խնձոր ու դեղձ, սալոր ու խաղող էի փակել, հետն էլ սերկևիլի մուրաբա ու տանձ, տոմատի խյուս, երկու տեսակի թթու էի դրել՝ վարունգը ջուկ, էն մեկելը՝ ջուկ: Մառանը ոտք դնել չէր լինում, մինչև առաստաղ լցրել էինք: Բայց հերդ էլ լավ ուտող էր: Ես լավ ուտող շատ եմ տեսել, բայց նրա պես մեկ էլ ինքն էր, հաստատ պապոնց կողմին էր քաշել: Բնքն էլ էր ասում. «Որ տղա ժամանակ հացի էինք նստում, մեր կերածը մի եգ կկշտացներ»: Տատիդ հաց ուտելն էլ հո ես եմ տեսել: Հավի ճուտն ու կես բաղարջը մի բերան էր անում, հլա Ավգուստային էլ ասում էր. «Աղջի ջան, ափսես մեկ էլ լցրու»: Յոթանասուն տարեկան պառավ կնիկ էր էդ ժամանակ: Իննսունվեց տարի ապրեց, ու նրան էլի բան չէր լինի. բկի երեսից մեռավ: Մի օր իմացանք, որ նստած տեղից ձեռքը երկարացրել է, որ սիմինդր վերցնի ուտի, աթոռից ընկել էր, էլ վեր չկացավ, ոտը կոտրել էր, ինքն էլ պառավ էր, ու ոսկորը չէր կպչում: Էս էլ սկեսուրս:

Հերդ ոնց էր դիմանում էդքան ուտելուն, գլուխ չէի հանում. առավոտը ձվածեղ էր ուտում խոզապիտի հետ, հետո ձավարով շիլա, երշիկ, տապակած միս ու նոր թխած խմորեղեն, բաժակներով սուրճն էլ չափվում էր ու վեր կենում: Ճաշին ու ընթրիքին էլ նորից տեսակ-տեսակ բաներ. խոզ ու ձուկ, հավ ու լյարդ, բանջարեղեն, սուբոտաշ^{*}, լոբի, բակլա, կարտոլ ու շաղգամ, վրայից էլ դեղձի-մեղձի մուրաբա: Մի անգամ Վեյդ էլիոթին ասացի.— Բժիշկ, էս բոլորն ուտելն արեց, ամուսինս իր ձեռքով իր գերեզմանն է փորում:

— Այո,— ասաց,— բայց ախր ահագին ժամանակ է փորում:

Ո՛ր ճիշտ որ, դիմացկուն մարդ էր հերդ, որ ինձ լսեր, հիմի ողջ ու առողջ մեր կողքին կլիներ:

*Սուբոտաշ- լոբիով ու եգիպտացորենով պատրաստված ճաշ:

Նոր ֆիչ էի պատմում, հա, ճաշի ժամանակ ցավերս բռնեցին, ոնց որ դանակներ խրեին մեջս: Զոռով-զոռով հասա լուսամուտին ու գոռում եմ հորդ.

— Արի, շուտ-շուտ արի:

Խեղճը գործը թողեց ու վազելով եկավ:

— Էս ոնց եղավ,— ասում եմ,— այր հիւա շուտ է, դեռ ժամանակս չի:

— Չէ,— ասում է հերդ,— հենց էդ է, գնամ բժշկին բերեմ:

Էդ տարի մորեխը այգին տարավ... վաղուց էր, քանի տարի է անցել... Էդպես էլ չհասկացա, ինչի էդքան շուտ եղան երեխեքս... Աստված ջան, ինչեր եմ քաշել, ինչեր, հիմի էլ ողջ-առողջ կողքդ նստած գրույց եմ անում: Քո մայրը, տղաս, հողի ուժ ուներ մեջը, էդքան երեխա եմ բերել, ութը դուք, մի էդքան էլ մահացավ՝ չմնացին, դրանք մասին դու չգիտես: Իմ քաշածին ոչ մի ուրիշ կնիկ չէր դիմանա, հորդ հայիոյանքն ու ծաղրն էլ վրայից: Գծի պես մեկ էս կնկա հետ էր ընկնում, մեկ՝ մյուս, վերջում էլ ինքն իր արածից ամաչում էր ու գազան կտրում: Էդ ֆիչ տեսակ մարդ էր. անզուսպ, վայրենի, մեկ-մեկ ինձ թվում էր, որ նրան բոլորովին չեմ ճանաչում, մեջը սատանա կար, անսանձ, սարսափելի մի բան, նրա արածները իմ հասկանալու բանը չէին: Էնքան եմ դառնացած աղոթել, որ Աստված պատժի նրան: Բայց մեկ էլ հիշում եմ մորեխի տարին, նարնջի ծառերը, թզենին, մեր երգելը ու, որ միասին էինք, մեր լավ ու վատ ժամանակները: Լավն էլ եմ հիշում, վատն էլ, վշտաբամ իմ արցունքներն եմ հիշում ու երջանկությունս, որ ուզեմ էլ չեմ կարող քեզ ասել, թե ինչն էր լավը: Ո՛հում էի ատել հորդ, բայց հիմի բերանս չի բռնում մի վատ խոսք ասեմ նրա մասին: Տարօրինակ մարդ էր, բայց նրա կողքին ոչ մրսում էիր, ոչ սոված մնում, բոլորս կուշտ ու կուռ ուտում էինք: Որ հիշում եմ... Էնքան վաղուց էր, սիրտս ուզում է մի լավ, շատ լավ բան ասեմ նրա մասին, բայց չգիտեմ, թե ինչ:

Էդ տարի երեխեքս տիֆ ընկան. Ստիվն ու Դեյզին հենց մի քիչ ոտի ելան, մենակա առա, տարա սրբի դուռը: Հերդ չդիմացավ՝ վեր կացավ եկավ ու հիւա չհասած՝ սկսեց խմել: Որոշեցի խմիչքը ձեռքից առնեմ, բայց Ստիվի հետ թաղել էր տան մոտի ավազի մեջ: Ինձ որ էդտեղ տեսավ, սկսեց գոռգոռալ ու հայիոյել.— Ձեռք չտաս շշին, թե չէ հերդ կանիծեմ, գրողի բաժին դառնաս դու:

Էդպես որ խոսում էր, սրտիցս արյուն էր կաթում, ինձ պատեպատ էի տալիս, տեղացիներից մի խրճիթ էինք վարձել, կանգնում էի դռանն ու մտածում. ոչ երկաթգիծ կար, ոչ բան, որ կողմ նայեիր ավազ էր, փափուկ, սորուն ավազ. երեխեն էլ ընկներ՝ բան չէր լինի, ու ասում էի՝ Աստված ջան, ինչ անեմ ես, ինչ:

Մյուս օրը հերդ արդեն լավ էր: Երեկոյան կողմ երեխեքին առանք գնացինք Մարիոնի ամրոցը, Պոնս դը Լեոնի մոտ: Ահագին ժողովուրդ էր հավաքվել, բոլորը հագած-կապած, նվազախումբն էլ ոնց որ պետք էր, ու հենց դրոշակն երևաց, սկսեցին կրակել ու

փող հարել՝ տո՛ւղլու, տո՛ւղլու ... մանր երեխեքն էլ ձեռքերը կլոր արած դրել էին բերաններին ու իրենք էլ էին տուղլու կանչում. Էնպես անուշ նվազ էր, ծտեր էին խուրձ-խուրձ պտտվում, չորս կողմը արմավի ծառեր էին, ջրի կողքի նարնջենին ծաղկել էր, մայրամուտին արևը՝ կլոր ու մեծ նարնջի պես ընկավ ու ամրոցի ետևը: Մարդիկ խումբ-խումբ կանգնած երաժշտություն էին լսում:

Հունվարին այգին մորեխ ընկավ, ձմեռ օր էր, իրիկունը ցավերս բռնեցին:

— Վեր կաց,— ասում եմ հորդ,— գնանք:

— Ինչ է եղել,— հարցնում է:

— Շուտ արա, Աստված, մեռնում եմ, շուտ արա, տեղ հասնենք: Գնացինք, վայ էն գնալուն՝ երեխեքը հետներս, ոտքներս սահում են, մտնում ավազի մեջ:

— Չեմ հասնի,— մտածում էի,— էլ կյանքում տուն չեմ հասնի, ու ցավից գժվում եմ:

Ճամփի կեսին ստիպված ինձ ձեռքերին առավ, ու էդպես գնացինք մինչև տուն:

— Տեսնո՞ւք արածդ,— ասում եմ,— քո մեղքով էսպես եղա:

Հերդ գույը գցեց ու լավ վախեցավ:

— Տե՛ր Աստված,— ասում էր ու ետ ու առաջ քայլում սենյակում:

Մուրն ընկել էր, երեխեքը կողքիս կուչ եկած քնել էին:

Հորդ հետ դուրս եկա բակ. թզի ծառ ունեինք, պառկեցի մոտը: Մարդիկ էին գալիս գնում, երգի, նվագի ձայն էր լսվում: Ծառերն անուշ բուրում էին: Մագնուլիայի, վարդի ու շուշանի, դաշտավլուկի, ուրիշ տեսակ-տեսակ ծաղիկների հոտ էր ընկել. երեխեքը տանը քնած էին, նարինջը ծաղկել էր, գլխիս վերև փունջ-փունջ աստղեր էին...

Վաղուց էր սա, որդիս, էդ տարի մորեխն այգին տարավ...

Նեյսոնն ինձ ասում էր.— Մեջդ հողի ուժ կա, քո պես կին հեչ չեմ տեսել: — Ո՛ւ ճիշտ էր ասում, տղաս, ձեռքս չկպած՝ հողը բարով էր լցվում: Մի մատ երեխա էի. ծառ էի տնկում, պոմիդոր, տեսակ-տեսակ ծաղիկներ, մատներս հողն էի խրում, ու հասկս ծլում էր: Պառավ Հումախերը ժամերով բզբզում էր իր այգում, մարգերը շախմատի վանդակների պես կոկել էր, բաղիանել, ամեն բույս իր տեղը զգաստ կանգնեցրել. գերմանացիներն էին էդպես սովորեցրել: Ինձ էլ ասում էր.— Միք թողնի այգին բարձիթողի, էդպես չի կարելի, էդքան մոլախոտի մեջ ֆիչ պիտի աճի:

— Կապրենք՝ կտեսնենք,— ասում եմ,— ամեն բան էլ իր հերթով կաճի, քոնից պակաս որ չի լինի, իմոնք առանց էդ շան չարչարանքի էլ կաճեն: Ո՛ւ աճում էին, Հումախերի աչքը մեջն էր մնում, սոխ, պոմիդոր, բողկ ու կաղամբ հողից տռուզ-տռուզ դուրս էին ցցվում: Որ ճարս կտրվեր ու փողս հատներ, սոված չէինք մնա, վար ու ցանք կանեի, կապրեինք: Շատ եմ էդպես ապրել, որ պետք լիներ, էլի կապրեի:

Անցած ձմեռ գնացել էի Կատավաբա, ածխահատների ընկերություն՝ վարձը մուծելու, էնտեղ Միլեր Ռայթին տեսա, դրանից երկու օր շանցած մեռավ սրտի կաթվածից: Յոթանասուն տարեկան մարդ էր: Էդ օրը երեսին գույն չկար ու հա դողացնում էր:

— Էդ ինչ է եղել, Միլեր,— հարցնում եմ,— գույնդ հեչ դուրս չի գալիս:

— Ախ, Էլայզա,— կմկմաց,— շատ եմ դարդ անում, շատ:

— Ինչ է եղել:

— Ապրուստս ձեռքիցս գնաց, մի քոռ կոպեկ էլ չունեմ: ՈՒնեցած-չունեցածս բանկն էի գցել, ու փակվեցին անտերները: Ինչ եմ անելու:

— Ինչ կա, որ ինչ անես,— ասում եմ,— սկզբից սկսիր, բայց նույն սխալներն էլ չանես:

— Ախ, Էլայզա, ուշ է, պառավ ենք, պառավ, յոթանասունս լրացել է:

— Պառավս հրն է,— ասում եմ,— ինձ որ մնա, հենց վաղվանից կսկսեմ, համ կվարեմ, համ կցանեմ:

— Ախր ոնց սկսեմ, Էլայզա, ոնց:

— Վաղվանից գործի կկաշենք,— ասում եմ,— ու քանի կանք, կբանենք: Էնպես գործ անես, որ բոլորի աչքը դուրս գա: — Էդպես եմ ասում, որ սիրտը առնեմ, էլի: Ոնց որ թե մի քիչ գույնը բացվեց,— լավ ես ասում, Էլայզա:

— Հա, էնպես որ գործիդ կաց ու դարդ մի անի: Բոլորս էլ էդ ճամփով անցել ենք: Մեր քաշածը մենակ մենք գիտենք: Հիմիկվանների խելքը ինչ է հասնում, ամեն ինչ պատրաստ ձեռքերն ենք տվել:

Ես ու Միլերը նույն տեղի ծնունդ էինք: Էսօրվա պես հիշում եմ. տղամարդիկ շարքերով գնում էին կռիվ, կանայք լալիս էին, փոշու ամպը բռնել էր չորս կողմ, էդ ինչ օրեր տեսանք, դառն էր մեր դատածը, բուրդ գզելն ու մանելը մի կողմից, վարել ցանելն էն մյուս ու ուրիշ բաներ, որ ոչ լսել ես, ոչ տեսել, զավակս:

Ամառնամուտ էր, ջրի ափին երգում էինք՝ անհաց, անշոր ու դարդոտ, հազար ցավի տեր:

— Հիշում ես, Միլեր,— հարցնում եմ:

— Հիշում եմ,— ասում է,— Էլայզա, բայց հիմի էլ էն չենք, հիմի կարող ես էդպես աշխատել:

— Մի բան էլ լավ կաշխատեմ, Միլեր, ինչ անենք, որ ես անգամ տուժողը ես ու դու եղանք, մեր պես էնքան կա, մեր կարձ խելքով ուզում էինք էնպես անենք, լավ լիներ: ՈՒ թույլ տվեցինք մեզ խաբեն, որ մտածում եմ... Էն ժամանակ մտքիս կար ... որոշել էի մի երկու անգամ էլ գործ բռնել դրանց հետ ու մի կողմ քաշվել: Էս փորձանքը մեր գլխին էն խարդախ անտերներն ու Նյու Յորքի ջիուդները բերեցին, մի օրում ինչքան դրամաշորթ կար լցվեց էստեղ: Թե փոթորիկը չլիներ, Ֆլորիդայում առած ապրանքին բան էլ չէր լինի: Էսքանը քիչ էր, Կալիֆոռնիայի թուկից փախածները լուր էին տարածել, թե Միչերկրականի կողմից ծառի ճիճու է անցել Ֆլորիդա: Թե հյուսիսային բևեռում էդ ճիճվից կար, նույնն էլ Ֆլորիդայում:

Դիտմամբ էդ լուրը տարածեցին, որ մեզ վնաս տան, սնանկացնեն: Փորները չէր տանում, որ Ֆլորիդան իրենցից առաջ է: Հուլյերն էլ էդ հրոսակախմբի գլուխն անցած՝ օգնում էր չարագործներին, ինչ է թե ինքը ծնունդով Կալիֆոռնիայից էր: Բայց մեկ է, Ֆլորիդան կա ու կմնա. բանկերն էլ մեղք չունեն, նրանց ձեռքն ինչ կա, ուզեն էլ բան չեն կարող անել: Հիմա քեզ մի բան ասեմ, Միլեր, գաղտնիք է, բայց քեզ կասեմ. մի բուռ հող ունեմ գյուղում, ոչ ոք չգիտի, սև օրվա համար եմ պահել, որ շատ նեղն ընկա, կգնամ ու իմ օրվա հացը վար ու ցանքով կհանեմ: ՈՒզենաս դու էլ կգաս, իմ տանը մարդ սոված չի մնա:

— Ախ, Էլայզա,— ասում է,— ուշ է, ուշ, սկսելու համար ես շատ պառավ եմ, ամեն ինչ գնաց կորավ:

— Մի ասա, Միլեր, ամեն ինչ չէր կարող կորել, մի բան էլ ունենք:

— Ինչ ունենք,— հարցնում է:

— Հողը, Միլեր, հողը միշտ էլ մերն է: Ամուր, երկու ոտքով կկանգնենք հողին ու կփրկվենք: Հողը տիրոջը չի ուրանում, Միլեր...

Ցավը գալարվում էր մեջս: Հայրդ բժիշկ Նելսոնի հետ վազե-վազ եկավ:

— Չէ,— ասում եմ,— բժիշկ, չի կարող պատահի, ժամանակս չէ, երկու շաբաթ էլ ունեմ:

— Մի վախենա, Էլայզա,— ասում է,— ժամանակդ է:

— ՈՒ ճիշտ որ, էդ էր, որ կար:

— Զույգ-գույգ, քսան-քսան,— կանչում էին:

Գիշերով, էդ Միլիգի գալուց քսան օր հետո, հոկտեմբեր ամսի տասնյոթին (տասից քսան պակաս) գույգ տղա բերեցի: Բենս ու Գրովելը գիշերով ծնվեցին: Որ լուսացավ, ամեն ինչ պարզվեց. հասկացա ձայներն ինչ էին անում: Էն է իմ պատմությունը, տղաս: Հորդ ասում եմ.— տեսնե՞մ ես, ինձ չէիր հավատում:

— Դու ճիշտ ես, Էլայզա,— ասում է,— զարմանք բան է, զարմանք:

Լսում ես, որդիս, նավահանգստի կողմից ձայներ են գալիս, էլի նավեր են անցնում:

Ապրիլ ամսին տուն կգնամ. ծառերս ծաղկած կլինեն. բալենին, դեղձի ծառն ու դափնին, հոնի, յասամանի թփերը: Այգում մի խնձորենի ունեմ, հունիս ամիսը չմտած՝ մեր կողմերում ինչքան ծիտ կա, հավաքվում է գլխին: Քո տնկած հասմիկի թուփը հիմի պատուհանի կողքին ծաղկել է:

Քեզ լավ նայիր, զավակս, լավ սնվիր... Ինչ գործ ունեիր էստեղ՝ մեզնից հեռու, օտար մարդկանց մեջ... Մարերն էլի սիրունացել են՝ զարուն է գալու... Ինչ ունեիր էստեղ, տղաս, հեռու, մենակ, տուն դարձիր, զավակս... Էլի նավերն են... Աստված, հորդ պես թափառական ես ծնվել... չես լսում, տղաս, նավերը ճամփա են ընկնում...

«Ապոլոն» հրատարակչություն

ՀԻՆԳ ՎԻՊԱԿ

ԱԼԲԵՐ ՔԱՄՅՈՒ, ԹՈՍԱՍ ՎՈՒՆՅ, ՌԻՉԱՐԴ ԲԱԽ,
ՋՈՐՋ ՕՐՎԵԼ, ԳԱՐՐԻԵԼ ԳԱՐՍԻԱ ՄՍՐԿԵՍ
(Վիպակներ)

Խմբագիր՝ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆ
Գեղ. խմբագիր՝ ԳՐԻԳՈՐ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Տեխ. խմբագիր՝ ՄԻՔԱՅԵԼ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
Վերստուգող սրբագրիչ՝ ԱՆՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Իջեցված է արտադրություն՝ 24.06.91թ.: Չափսը՝ 84x108¹/₃₂: Թուղթ՝ տպագրական օֆսեթ: Տառատեսակը՝ «Արարատ»: Տպագրություն՝ օֆսեթ: Պայմ. տպ. 15,3, տպ. մամ. 9, հրատ. 18 մամ.: Տպաքանակ՝ 40062: Պատվեր՝ 915: Գինը՝ 6ռ.:

«Գարուն» ամսագրի «Ապոլոն» հրատարակչություն:
Երևան-15, Գրիգոր Լուսավորիչի 15:

Շարվածքը կատարվել է ֆոտոշարվածքի արտադրական կենտրոնում:
Երևան-9, Տերյան 89:

ՀՀ մինիստրների խորհրդին առընթեր Հ. Մեղապարտի
անվան պոլիգրաֆկոմբինատ:
Երևան-9, Տերյան 87: